

Sex- och samlevnadsundervisning i grundskolans senare år

Jämställdhet, sexualitet och relationer i ämnesundervisningen
Årskurserna 7–9

Sex- och samlevnadsundervisning i grundskolans senare år

Jämställdhet, sexualitet och relationer i ämnesundervisningen
Årskurserna 7–9

Beställningsuppgifter:
Fritzes kundservice
106 47 Stockholm
Telefon: 08-690 95 76
Telefax: 08-690 95 50
E-post: skolverket@fritzes.se

Beställningsnr: 13:1354
ISBN: 978-91-7559-065-3

Foto: Annette Andersson

Grafisk produktion: Typisk Form designbyrå
Upplaga: 10 000
Tryck: Lenanders AB, november 2013

Innehåll

9 FÖRORD

11 SEX- OCH SAMLEVNADSUNDERVISNINGENS RAMAR

11 Sexualundervisning – en spegling av sin tid

11Handledningar

13Kvalitetsgranskningen 1999

13Läroplanen för grundskolan, Lgr 11

14 Sex- och samlevnadsundervisningens tre sidor

16Ämnesintegrering och ämnesövergripande arbete

17Sex och samlevnad – en del av skolans likabehandlingsarbete

18En bredare syn på sex och samlevnad

19Vad omfattar arbetet med sex och samlevnad?

20Vem gör vad i undervisningen? En överblick

26 Olika arbets- och förhållningssätt

26Samtalet

27Värderingsövningar

28Personlig eller privat

28Att undvika att moralisera

28Samarbete mellan elevhälsan och lärare

29Kollegialt lärande – med externt stöd

30 Några perspektiv på ökad kvalitet

30Styrning och ledning

31Balans mellan barn-, ungdoms- och vuxenperspektiv

31 Variation i arbetssätt för att stimulera ett lärande

32 Balans mellan ett frisk- och ett riskperspektiv

32 Progression

34 Flickor och pojkar – att inte förstärka skillnader

35 Normkritiskt perspektiv och förhållningssätt

36 Risk för ett "vi och dom"

38 Sexualsyn – vad är vetenskap, vad är värderingar?

39 Sexualisering i digitala medier

41 ÄMNET I FOKUS

41 Begreppen i läroplanen

41 Kursplanernas struktur och stödmaterialets uppbyggnad

43 Samhällskunskap

57 Religionskunskap

67 Biologi

76 Historia

87 Svenska och svenska som andraspråk

98 Bild

105 Musik

110 Idrott och hälsa

121 Hem- och konsumentkunskap

130 Engelska

139 Modersmål

144 Matematik

150 Geografi

154 Slöjd

158 Teknik

162 ÄMNESÖVERGRIPANDE TEMAN

164 Kroppen och idealen

166 Mänskliga rättigheter – kropp, hälsa och familj

168 Mode – normer som styr utseende, kläder och tillhörighet

170 Identitet

172 Sex på den tiden

173 Relationer och familj

175 Reklamens dolda budskap

176 Hiv och aids i världen

178 Könsmönster i vardagen

180 Sexualitet

182 Jämställdhet

186 ORD OCH BEGREPP

Förord

Det här stöd materialet handlar om hur lärare kan arbeta med frågor om jämställdhet, sexualitet, relationer, normer och könsmönster i ämnesundervisningen i grundskolans senare år. Flera lärare har redan erfarenheter av att arbeta med sex- och samlevnadsundervisning integrerat i sina ämnen, medan andra precis har börjat. Det här materialet vänder sig framför allt till de lärare som ännu inte har så mycket erfarenhet av att arbeta med kunskapsområdet.

Skolverkets förhoppning är att materialet ska vara till stöd och inspiration för lärare och visa exempel på hur de kan möta både läroplanens krav och möjligheter. Stöd materialet presenterar inga färdiga metoder eller lektionsupplägg utan ger, bland annat genom citat från ämneslärare, exempel på ingångar till moment som rör jämställdhet, sexualitet och relationer.

Huvudskribent för materialet har varit Tommy Eriksson och materialet är framtaget i samarbete med ett antal verksamma lärare. Ett särskilt tack till Agneta Nilsson, Teresa Fernández Long och Maria Rosén för underlag och värdefulla synpunkter. Textunderlag har också hämtats från Skolverkets tidigare utgivningar, bland annat från stöd materialet i sex och samlevnad för gymnasieskolan och från kommentarmaterialen till kursplanerna.

Stockholm i november 2013

Erik Nilsson
Avdelningschef

Tommy Eriksson
Undervisningsråd

Sex- och samlevnadsundervisningens ramar

Sexualupplysningen har en relativt lång historia i Sverige. När det gäller själva undervisningen och upplysningen i skolor tog detta alltmer fart under 1900-talet och sexualundervisning blev obligatoriskt i Sverige 1955.¹ Idag ingår sexualitet, relationer, jämställdhet, normer, identitet och andra närliggande begrepp som en integrerad del i flera kursplaner, vilket ger nya förutsättningar för en ämnesintegrerad och lärarledd undervisning inom sex- och samlevnadsområdet.

Sexualundervisning – en spegling av sin tid

Varje decennium har haft olika motiv till sex- och samlevnadsundervisning. När ett problem har dykt upp med anknytning till sexualitet har röster höjts om kvaliteten på sex- och samlevnadsundervisningen. Det förväntas att denna undervisning ska förebygga problem i samhället alltifrån hiv/aids, klamydia och ett ökat antal aborter till könsord i språket, sexuell exploatering och hedersrelaterat våld och förtryck.²

HANDLEDNINGAR

Den första handledningen för folkskolan kom 1945.³ Präglad av sin tid föreslog handledningen detaljerade lektionsförslag, där sexuell avhållsamhet framhölls som den riktiga vägen. Handledningen blev kritiserad för sin stränga moralistiska ton och framför allt för sin bristande realism. Kritiken var förvånansvärt modern när man ansåg att det inte var skolans sak att moralisera över hur människor levde sina liv eller vad som var rätt och vad som var fel. När handledningen för de högre årskurserna kom 1949 hade man försökt tona ned den moralistiska tonen och lyfte

-
1. Sexual- och samlevnadsundervisning. Utredningen rörande sexual- och samlevnadsfrågor i undervisnings- och upplysningsarbetet, USSU, SOU 1974:59.
 2. *Uppdrag till Myndigheten för skolutveckling att genomföra jämställdhetsinsatser i skolan*, U2006/9049/S.
 3. *Handledning i sexualundervisning för lärare i folkskolor*, På Kungliga Maj:ts uppdrag utgiven av Kungl. Skolöverstyrelsen, 1945.

fram mer liberala skrivningar, som att sexualiteten har ett värde i sig, inte enbart kopplad till fortplantning.⁴

År 1956 kom den första handledningen för den obligatoriska sexualundervisningen.⁵ En i stort sett likalydande upplaga gavs ut 1969. Ett av skälen till att sexualundervisningen skulle vara obligatorisk i skolan var att föräldrarna inte ansågs vara de som bäst kunde ge barnen upplysning.

Handledningen föreskrev detaljerat och utförligt exakt vad läraren skulle göra. Undervisningen fick uppgiften att vara moralens väktare i en tid som ansågs ha stora risker; det var dans, jazz, knuttar, raggare och nya idolbilder. Gapet mellan ungdomars egen verklighet och undervisningens budskap blev stort och följden blev att ungdomarna såg undervisningen mindre som stöd och mer som något att frigöra sig från, eftersom deras verklighet förnekades i undervisningen.⁶

Efter tio års utredning⁷ kom en ny handledning 1977. Budskapet var då en friare syn på sexualitet och att kvinnor och män var jämställda. Ett nytt begrepp kallat samlevnad infördes som en konsekvens av synen att sexualiteten inte längre var hänvisad till äktenskapet. Begreppet kan också ses som en önskan att uppnå en samsyn och en harmoni inom ett hett debatterat område. Handledningen var även denna gång nästan i detalj föreskrivande.⁸

Läroplanen för grundskolan 1994⁹ och de tillhörande kursplanerna innehöll få formuleringar kring sexualitet och samlevnad inom ämnena men läroplanen markerade under "Rektors ansvar" att det vilar på rektor att ansvara för att undervisning inom detta ämnesövergripande kunskapsområde genomförs. För att ge stöd till lärare gav Skolverket ut materialet *Kärlek känns! förstår du* 1995. I jämförelse med tidigare handledningar var sexualiteten tydligt uttalad via ungdomars egna berättelser.¹⁰

4. Centerwall, Erik, "Med moralen som styrmedel" och "Obligatorisk sexualundervisning – perspektiv på tre handledningar", i *Hela livet: 50 år med sex- och samlevnadsundervisning*, Myndigheten för skolutveckling, 2005.

5. *Handledning i sexualundervisning, skriftserie 26*. K., Kungliga Skolöverstyrelsen, 1956.

6. Centerwall, Erik, "Med moralen som styrmedel" och "Obligatorisk sexualundervisning – perspektiv på tre handledningar", i *Hela livet: 50 år med sex- och samlevnadsundervisning*, Myndigheten för skolutveckling, 2005.

7. *Sexual- och samlevnadsundervisning, Utredningen rörande sexual- och samlevnadsfrågor i undervisnings- och upplysningsarbetet*, USSU, SOU 1974:59.

8. *Samlevnadsundervisning*, Skolöverstyrelsens handledning, Skolöverstyrelsen, 1977.

9. *Förordning (SKOLFS 1994:1) om läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet (Lpo 94)*. Utbildningsdepartementet, 1994.

10. *"Kärlek känns! förstår du": samtal om sexualitet och samlevnad i skolan: ett referensmaterial från Skolverket*, 2 uppl., Skolverket, 2000.

KVALITETSGRANSKNINGEN 1999

Skolverket genomförde 1999 en kvalitetsgranskning¹¹ av undervisningen utifrån ett jämställdhetsperspektiv. Resultaten av granskningen i åttio skolor fördelades i tre grupper, där skolor som uppfyllde alla kriterier placerades i grupp 1. De kännetecknades av tydlig styrning av rektor, god elevmedverkan, ett medvetet genusperspektiv, en variation i arbetssätt och en balans mellan ett friskperspektiv och riskperspektiv. Grupp 2 hade också en god kvalitet på sin sex- och samlevnadsundervisning, men variationen var stor inom en och samma skola. Allt berodde på vilken lärare eleverna hade och likvärdigheten brast därför. Slutligen hade grupp 3 en undervisning där flera av perspektiven saknades. Sex- och samlevnadsundervisningen blev ofta knuten till enstaka lärare, i de flesta fall enbart en dag på året och utan rektors styrning och ledning.

År 2005 följdes tjugo av de åttio granskade skolorna upp via intervjuer med rektorerna. Syftet var att höra rektorernas syn på skolans sex- och samlevnadsundervisning och om undervisningen hade förändrats något inom de tre grupperna. Fem år efter granskningen hade flera av skolorna löst sin sex- och samlevnadsundervisning genom lokala kurser, ofta kallade livskunskap, där en eller ett par lärare var engagerade. Men Skolverkets inspektion kritiserade dessa skolor eftersom frågor om värdegrund, jämställdhet och mänskliga rättigheter inte ska vara knutna till en särskild kurs utan finnas integrerade inom varje ämne och i all verksamhet där samtliga lärare och all övrig skolpersonal har ett ansvar. Det blev uppenbart att rektorerna hade svårt att styra över sex och samlevnad som ett ämnesövergripande kunskapsområde.¹²

LÄROPLANEN FÖR GRUNDSKOLAN, LGR 11

I läroplanen, under rubriken ”Rektors ansvar”, står att:

Rektorn har ansvaret för skolans resultat och har, inom givna ramar, ett särskilt ansvar för att/.../ i undervisningen i olika ämnen integrera ämnesövergripande kunskapsområden, exempelvis miljö, trafik, jämställdhet, konsumentfrågor, sex och samlevnad samt riskerna med tobak, alkohol och andra droger¹³

11. *Nationella kvalitetsgranskningar 1999: Skolors arbete mot mobbning och annan kränkande behandling: sex- och samlevnadsundervisningen: undervisningen om tobak, alkohol och andra droger*, Skolverket, 2000.

12. Nilsson, Agneta, ”Jakten på kvalitet”, i *Hela livet: 50 år med sex- och samlevnadsundervisning*, Myndigheten för skolutveckling, 2005.

I grundskolans kursplaner anges ett tydligt centralt innehåll och kunskapsområdet sex och samlevnad har synliggjorts främst med begreppen sexualitet, relationer, kön och jämställdhet i ämnen som historia, samhällskunskap, bild, biologi och religionskunskap. När begreppen nu finns medtagna i några av kursplanerna kan eleverna få möjlighet att reflektera utifrån flera olika perspektiv – såväl historiska, samhälls- och naturvetenskapliga som religions- och språkvetenskapliga. En undervisning som kan ge elever flera olika infallsvinklar på frågor om sexualitet, relationer och jämställdhet.

Förutsättningarna för dagens sex- och samlevnadsundervisning befinner sig långt från den ”sexualupplysning” som började skissas på i slutet av 1800-talet, en diskussion som framför allt dominerades av den medicinska professionen med ett problemfokuserat och moraliserande preventionsperspektiv.

Sex- och samlevnadsundervisningens tre sidor

Sex- och samlevnadsundervisningen kan ses som tre sidor av en triangel, alla bärande och viktiga:¹⁴

13. Förordning (SKOLFS 2010:37) om läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011. Utbildningsdepartementet, 2010.

14. Nilsson, Agneta, "Om sex- och samlevnadsundervisningens kvalitet och ämnesövergripande arbete", i *Ungdomar, sexualitet och relationer*, Magnusson, Chris och Häggström-Nordin, Elisabet (red.), Studentlitteratur, 2009.

Basen i arbetet är *de olika ämnena* och de diskussioner som varje lärare leder inom sitt ämne. Det ska ge eleverna perspektiv, få dem att se sammanhang, se hur synen på sexualitet har präglat hela samhällen och människors livsmöjligheter och ge dem en medvetenhet om de normer och värden som styr oss idag.

” Att lärarna är lämpade för att arbeta med detta inom sitt ämne konstaterades redan i den första handledningen från 1956.

”För att sexualundervisningen skall kunna ingå som ett naturligt led i skolans undervisning i övrigt bör pedagoger av facket ha sig uppgiften ålagd. På en del håll har man velat hålla före att där

överhuvudtaget möjlighet därtill gives, läkare helst bör handha undervisningen. Man torde emellertid kunna utgå ifrån att lärarna i stort sett genom sina särskilda pedagogiska förutsättningar och sin vana att umgås med de unga är de lämpligaste att handha denna undervisning. Den kommer då att organiskt sammansmälta med de ämnen, inom vilkas ram den bör meddelas.”¹⁵

Den andra sidan av triangeln kan vara *enskilda lektioner eller dagar*, där eleverna har möjlighet att diskutera olika frågor som hör till sexualupplysningen. Det kan handla om att ha ett tema om mänskliga rättigheter eller jämställdhet för att tydligt lyfta fram dessa frågor. Skolan kan uppmärksamma World Aids Day och Internationella kvinnodagen eller kanske rentav ha en särskild temadag om sexualitet och relationer där eleverna får diskutera frågor som: När ska kondomen på för att skydda mot klamydia? Vilken koppling finns mellan kön, identitet och sexualitet? Var går mina egna gränser och hur hör sexualitet och makt ihop?

I en sådan undervisning kan läraren samarbeta med elevhälsans personal i upplägg och genomförande, men även ungdomsmottagningen på orten kan ibland vara med i vissa moment.

Den tredje sidan är vardagsarbetet i skolan, att *fånga frågan i flykten*. Det händer mycket under en skoldag. Självfallet dyker det upp många bra tillfällen när eleverna är diskussionslystna och vill ha en dialog om existentiella frågor som rör sexualitet, relationer, svartsjuka, jämställdhet, att göra slut och bli ihop. Aktuella mediehändelser kanske behöver diskuteras. Men mycket annat händer också i

15. *Handledning i sexualundervisning, skriftserie 26. K.*, Kungliga Skolöverstyrelsen, 1956.

skolan – kränkningar, hot och ryktesspridning. Företeelser som de vuxna i skolan behöver ta itu med antingen direkt eller under kommande lektion eller rast.

Bestämmelser i diskrimineringslagen och skollagen förbjuder diskriminering, trakasserier och kränkande behandling. Förskolan och skolan är skyldiga att agera snabbt när någon ur personalen får reda på att ett barn eller en elev känner sig utsatt för någon form av trakasserier eller kränkande behandling.

Verksamheten måste utreda vad som hänt och vidta åtgärder för att förhindra fortsatta kränkningar. Enligt skollagen måste personalen anmäla vad som hänt till förskolechefen eller rektor, som i sin tur måste anmäla vidare till huvudmannen för verksamheten.¹⁶

Att ha förmåga att upptäcka utsatthet innebär att våga lyssna, att ta flickans eller pojakens berättelse på allvar och

att kunna möta de svårigheter som eleven tar upp. Att inte lyssna kan innebära nya kränkningar.¹⁷

ÄMNESINTEGRERING OCH ÄMNESÖVERGRIPANDE ARBETE

Att arbeta *ämnesintegrerat* innebär i detta material att lyfta fram olika perspektiv på jämställdhet, sexualitet, kön och relationer i ämnesundervisningen. En svensk lärare kan till exempel via skönlitteraturen ge eleverna möjlighet att reflektera över sexualitet, kärlek, jämställdhet och normer. Det kan innebära arbete inom det egna ämnet eller samarbete med andra svensklärare inom ämneslaget, där man tillsammans lägger upp en plan för hur kunskapsområdet kan gestaltas. I några ämnen är kunskapsområdet en given del av stoffet genom det centrala innehållet, medan andra kan behöva integrera det mer medvetet.

Lärarna i ett arbetslag kan komma överens om att under en viss period *samordna arbetet med sex och samlevnad parallellt i olika ämnen* – historieämnet ger sitt perspektiv, religionskunskapen sitt. Sammantaget får eleverna flera olika perspektiv

16. 6 kap. Skollagen (2010:800).

17. *Till rektor: Hedersrelaterat våld och förtryck. Skolans ansvar och möjligheter.* Skolverket, 2010.

på kunskapsområdet jämställdhet, sexualitet och relationer. Det är ett arbete som sker parallellt utan till exempel gemensamma examinationer.

Ett *ämnesövergripande* arbete innebär inte enbart att sexualitet, jämställdhet och relationer integreras eller behandlas i olika ämnen, utan även att arbetslaget gör ett gemensamt ämnesövergripande projekt inom ämnesområdet som kan diskuteras utifrån olika perspektiv. Det kräver både organisation, planering och mycket samarbete, och därmed gemensam tid. Gemensam undervisning och examination kan också vara aktuellt i sådana projekt.

” *Sexualkunskap bör i skolan genomgående behandlas särskilt inom hembygdskunskap, naturkunskap och samhällskunskap på lägre stadium och inom biologi med hälsolära, kristendomskunskap och historia med samhällslära å högre. Även inom ämnet barnavård bör sexualundervisning givas. Med hänvisning till förekomsten av ämneslärarsystem på högstadiet kan måhända hävdas, att beträffande sexualundervisningen lämpligen någon sorts boskillnad bör införas beträffande biologi-, kristendoms- och historielärorens åligganden, så att de förstnämnda*

bör inskränka sig till att behandla uteslutande de medicinska-biologiska avsnitten, kristendomslärorens de etiska (-moraliska) och historielärorens de sociala-ekonomiska. En sådan strikt uppdelning av uppgifterna är dock icke möjlig eller lämplig. Varje lärare med erfarenhet av sexualundervisning vet, att i den biologiska delen därav etiska synpunkter måste anläggas och att man ej heller vid denna biologiska framställning av stoffet kan utelämna de sociala-ekonomiska aspekterna”

Handledning för sexualkunskap, 1956¹⁸

SEX OCH SAMLEVNAD – EN DEL AV SKOLANS LIKABEHANDLINGSSARBETE

Kopplingen mellan likabehandling och arbetet med sexualitet, relationer och jämställdhet finns på många plan. Diskrimineringsgrunderna¹⁹ (kön, sexuell läggning, könsöverskridande identitet och uttryck, funktionshinder, etnisk tillhörighet, ålder och religion eller annan trosuppfattning) berörs på olika sätt av detta arbete.

Ofta samverkar olika faktorer och skapar utanförskap på olika nivåer. Sex- och samlevnadsundervisningen kan i stor utsträckning utgå från att sätta ord på nor-

18. *Handledning i sexualundervisning*, skriftserie 26. K., Kungliga Skolöverstyrelsen, 1956.

19. *Diskrimineringslagen 1 kap. 4–5 § (2008:567)*.

mer, analysera normstrukturer och arbeta för alla människors rätt att vara trygg i sin identitet. Enligt Skolverkets allmänna råd mot diskriminering och kränkande behandling bör personal, barn och elever återkommande få tillfälle att diskutera normer, attityder och hur man kan främja goda relationer.²⁰ Det är centrala delar i det främjande och förebyggande arbetet mot diskriminering och kränkande behandling.

EN BREDARE SYN PÅ SEX OCH SAMLEVNAD

Kunskapsområdet sexualitet och samlevnad har tidigare tolkats relativt snävt och inte med den bredd som det rymmer.

Läraren i citatet nedan har på sin skola bedrivit ett utvecklingsarbete för att utveckla en ämnesintegrerad sex- och samlevnadsundervisning. Hans erfarenhet är att han inför sina kolleger behövt lyfta bredden i undervisningen och att denna är mycket mer än kondomer, gonorré och oönskade graviditeter.

- Att veta vilka symptom klamydia har, hur en abort går till eller hur ett minipiller fungerar är förstås jättebra och bör ingå i undervisningen, men det är också sådant som eleverna kan läsa sig till när det väl blir aktuellt. Flera lärare hade en bild av vad denna undervisning skulle innehålla, men denna bild var ofta klinisk och fokus låg på den rena sexualkunskapen. Den är förstås central, men min översikt innefattade också normkritiskt förhållningsätt i alla ämnen, den tog upp lagstiftningen kring äktenskap, samboskap, diskriminering, smittskydd och hatbrott. Jag tog in synen på familj, relationer, hbt-frågor, jämställdhetsfrågor, frågor om hedersrelaterad problematik och annat och kopplade det till allt ifrån bildanalys till litteratursamtal.

Läraren berättar vidare att i en genomgång med respektive arbetslag visade det sig att flera lärare redan arbetade med dessa frågor på ett eller annat sätt. De var per definition redan involverade i sex- och samlevnadsundervisningen om än inte på en organiserad nivå. Historieläraren som berättade om kvinnorna som slogs för rösträtt och förändring runt om i Europa på 1800-talet, idrottsläraren som fick alla att dansa med alla oavsett könsidentitet, samhällskunskapsläraren som pratade om hur hbt-personers rättigheter skiljer sig åt inom EU, svenskläraren som analyserade Aristofanes *Lysistrate* eller bildläraren som analyserar reklambilder ur ett normkri-

20. *Skolverkets allmänna råd med kommentarer. Arbetet mot diskriminering och kränkande behandling*, Skolverket, 2012, SKOLFS 2012:10.

tiskt perspektiv. De bidrar alla till arbetet med värdegrundsfrågorna och att höja kvaliteten i sex- och samlevnadsundervisningen.

När läraren hade gjort denna genomgång insåg många kollegor att de redan berörde dessa områden och det blev därmed lättare att ta steget in i en mer samlad satsning på sex och samlevnad och i förlängningen även ämnesövergripande arbeten. ”Murarna revs”, säger han.

- De kliniska frågorna var det fortfarande många som undvek och de frågorna var på det sättet svårast att lösa i respektive arbetslag. Några fick utbildning i just dessa frågor och var därefter ansvariga att genomföra momentet i arbetslagets klasser.

Att alla ska känna sig bekväma med att arbeta med de kliniska frågorna i klassrummet är utopiskt, menar denne lärare. Vissa specifika frågor kan lämnas till en utvald grupp kanske i samverkan med elevhälsan. Dessa måste inte nödvändigtvis vara biologi- eller naturkunskapslärare. Målet med att utveckla sex- och samlevnadsundervisningen var att knyta ihop de olika delarna.

- Vi ville få eleverna att se komplexiteten och omfånget inom kunskapsområdet. När eleverna ser helheten och hur mycket de olika delarna påverkar varandra – då har skolan lyckats med sitt uppdrag.

VAD OMFATTAR ARBETET MED SEX OCH SAMLEVNAD?

Det har gjorts många listor och sammanfattningar över vad sex- och samlevnadsundervisningen bör eller kan innehålla. Det förekommer att man delar upp ämnesområdet i två delar – den naturvetenskapliga och den samhällsvetenskapliga. Den första brukar då till exempel innehålla kropp, sexualitet, sexuella handlingar, preventivmedel, graviditet, sjukdomar, kroppsideal, pubertet och den andra delen kan innehålla till exempel normer, lagstiftning, historiska och religiösa aspekter, kategoriseringar och politik.

Områdena går in varandra och de två perspektiven som nämnts ovan samverkar på flera plan. Preventivmedelsanvändningen handlar om mer än bara kropp och funktion, det handlar till exempel om normer, föreställningar, maktstrukturer, lagstiftning, tillgänglighet i samhället och sexualitetens egenvärde. Synen på kroppen påverkas av normstrukturer i samhället och skönhetsidealerna är en blandning av biologi och sociala könsmonster. Den mer traditionella uppdelningen, som ofta resulterat i att NO-läraren ansvarat för kunskap om kroppen och SO-läraren om

samhälleliga aspekter av sexualitet och relationer, har med de nya kursplanerna luckrats upp. Biologiläraren måste nu till exempel lyfta upp jämställdhet, identitet, ansvarstagande och relationer i samband med den biologiska delen om sexualitet. Denna tvärvetenskapliga koppling visar på att det inte går att isolera kroppen och biologin från samhället, utan att man måste lyfta fram att det samhälle man lever i formar synen på kropp och sexualitet.

En annan del av problemet med att avgränsa och kategorisera sex- och samlevnadsområdet är just gränsdragningen. När slutar det att vara sex och samlevnad och börjar bli något annat? När samhällsläraren pratar om lagstiftning i Sverige och lyfter fram den könsneutrala äktenskapslagen, föräldraledigheten eller abortlagstiftningen bidrar denne till att fördjupa kunskaperna om jämställdhet, sexualitet och relationer. Samtidigt är det en viktig del av den generella undervisningen i samhällskunskap. Detta är en av punkterna som talar för ämnesintegrering av kunskapsområdet. Det går inte att säga exakt vad som är sex och samlevnad eller lyfta ut frågorna ur sitt faktiska sammanhang och isolera dem i ett konstruerat sammanhang. Istället för att behandla dessa frågor i olika former under till exempel en temavecka ska frågorna finnas med kontinuerligt i många ämnen. Temaveckor eller andra arrangemang kan utgöra ”det lilla extra” i sex- och samlevnadsundervisningen.

Att skapa en lista på vad undervisningen om jämställdhet, sexualitet och relationer kan innehålla kan vara ett sätt att inventera ämnesområdet och öka medvetenheten om vilka delar som läraren skulle kunna beröra i sin undervisning. Men det ska inte fungera som en checklista där enskilda punkter kan bockas av och därmed vara avklarade. En svensklärare kan alltid ha med tankar om jämställdhet och relationer som ett perspektiv i litteraturmomenten och en samhällslärare bör alltid relatera till jämställdhet, mänskliga rättigheter och den svenska värdegrunden i olika moment. En lärare i religionskunskap måste återkomma till synen på kön, sexualitet, mänskliga rättigheter och jämställdhet som ett perspektiv vid genomgång av olika religioner och trosuppfattningar.

DEM GÖR VAD I UNDERVISNINGEN? EN ÖVERBLICK

I den nuvarande grundskolan är det några ämnen som har ett större ansvar för arbetet med kunskaper om jämställdhet, sexualitet och relationer eftersom dessa kursplaner innehåller flera aspekter av sex- och samlevnadsundervisningen. Samtidigt är sex och samlevnad i sin breda definition en del av värdegrundsarbetet och därför är alla lärare berörda, oavsett ämne.

I detta avsnitt lyfts de tydligaste formuleringarna om jämställdhet, kön, köns-

mönster, sexualitet och relationer från kursplanerna fram. Det handlar främst om de centrala innehåll som konkret tar upp dessa och närliggande begrepp.

Biologiämnet är som tidigare det ämnet som bär upp kunskaperna om kropp, reproduktion, sexualitet och sexuellt överförbara infektioner. Men det har tillkommit begrepp i kursplanen, som *jämställdhet*, *global nivå* och *historiskt perspektiv*, som ökar det tvärvetenskapliga perspektivet.

- *Människans sexualitet och reproduktion samt frågor om identitet, jämställdhet, relationer, kärlek och ansvar. Metoder för att förebygga sexuellt överförbara sjukdomar och önskade graviditeter på individnivå, på global nivå och i ett historiskt perspektiv.*

I **historieundervisningen** ska eleverna få möjlighet att lära sig mer om hur synen på kön, sexualitet och relationer har förändrats under olika tidsperioder.

- *Demokratisering i Sverige. Bildandet av politiska partier, nya folkrörelser, till exempel kvinnorörelsen, och kampen för allmän rösträtt för kvinnor och män. Kontinuitet och förändring i synen på kön, jämställdhet och sexualitet.*

Undervisningen ska beröra likheter och skillnader i livsvillkoren för kvinnor och män utifrån historiska källor och ge perspektiv på hur värderingar speglas av den tid och i det sammanhang där de växer fram.

I **religionskunskap** finns formuleringar som rör kön, identitet, sexualitet och relationer både i syftestexten och i det centrala innehållet. I syftestexten står att:

Undervisningen ska bidra till att eleverna utvecklar kunskaper om hur olika religioner och livsåskådningar ser på frågor som rör kön, jämställdhet, sexualitet och relationer.

I det centrala innehållet finns flera punkter som berör detta område:

- *Konflikter och möjligheter i sekulära och pluralistiska samhällen, till exempel i frågor om religionsfrihet, sexualitet och synen på jämställdhet.*
- *Hur olika livsfrågor, till exempel meningen med livet, relationer, kärlek och sexualitet, skildras i populärkulturen.*
- *Hur religioner och andra livsåskådningar kan forma människors identiteter och livsstilar.*

Undervisningen ska också beröra människosyn, mänskliga rättigheter, etik och moral. De stora religionernas centrala tankegångar, de varierande tolkningar som finns inom de olika religionernas inriktningar och hur religionen praktiseras är andra områden som kommer att beröra tankar om jämställdhet, kön, sexualitet och relationer.

I **samhällskunskap** ska undervisningen bland annat beröra mänskliga rättigheter, diskriminering, befolkningsfrågor, politiska ideologier och aktuella samhällsfrågor. Alla dessa områden kan kopplas till könsmonster, sexualitet och relationer. Levnadsvillkor och jämställdhet återkommer i både syfte och centralt innehåll. I syftetexten står det att:

Undervisningen ska ge eleverna förutsättningar att se samhällsfrågor ur olika perspektiv. På så sätt ska eleverna utveckla förståelse för sina egna och andra människors levnadsvillkor, betydelsen av jämställdhet, hur olika intressen och åsikter uppstår och kommer till uttryck och hur olika aktörer försöker påverka samhällsutvecklingen.

I det centrala innehållet finns flera formuleringar som konkretiserar arbetet med jämställdhet, sexualitet och relationer:

- *Ungdomars identiteter, livsstilar och välbefinnande och hur detta påverkas, till exempel av socioekonomisk bakgrund, kön och sexuell läggning.*
- *Olika slags medier, deras uppbyggnad och innehåll, till exempel en dagstidnings olika delar. Nyhetsvärdering och hur den kan påverka människors bilder av omvärlden. Hur individer och grupper framställs, till exempel utifrån kön och etnicitet.*
- *Skillnader mellan människors ekonomiska resurser, makt och inflytande beroende på kön, etnicitet och socioekonomisk bakgrund. Sambanden mellan socioekonomisk bakgrund, utbildning, boende och välfärd. Begreppen jämlikhet och jämställdhet.*

Undervisningen i **hem- och konsumentkunskap** ska ta upp reklam och dess påverkan på individers och gruppers konsumtionsvanor samt belysa hemarbetet ur ett jämställdhetsperspektiv.

- *Arbetsfördelning i hemmet ur ett jämställdhetsperspektiv.*

Bildundervisningen bidrar med ytterligare perspektiv på massmediala budskap, och bildanalysen ska beröra gestaltandet av identitet, sexualitet och makt. Dessa perspektiv bör även tas upp när det gäller egen bildframställning.

- *Bilder som behandlar frågor om identitet, sexualitet, etnicitet och maktrelationer och hur dessa perspektiv kan utformas och framställas.*

Idrott och hälsa är ett ämne där kön och könsmönster ständigt är aktuella. Hur påverkar könstillhörighet de förväntningar som finns, resultat, förmågor, intresse och i förlängningen hälsan? Undervisningen ska beröra allt ifrån hälsofrågor till kroppsideal och könsaspekten i idrotts- och motionsval.

- *Kroppsideal inom idrotten och i samhället i övrigt.*
- *Hur individens val av idrotter och andra fysiska aktiviteter påverkas av olika faktorer, till exempel av kön.*

Musikundervisningen berör jämställdhet och könsmönster. Dels kan det handla om förväntningar på musicerande med koppling till kön, dels om hur kön, sexualitet och relationer gestaltas i sångtexter eller i musikvideor.

- *Ljudets och musikens fysiska, tanke- och känslomässiga påverkan på människan. Musikens funktion för att markera identitet och grupptillhörighet i olika kulturer, med fokus på etnicitet och kön.*

Svenska och svenska som andraspråk berör dessa frågor främst i litteraturundervisningen där ofta kärlek, sexualitet och relationer finns med som teman. Det kan också handla om förväntningar på språkbruket utifrån till exempel kön eller språkets värdeaddning. Vid läsförståelse, textproduktion, diskussioner eller samtal kan tankar om könsmönster, sexualitet och relationer utgöra själva stoffet. Ett av syftena i båda ämnena är:

I undervisningen ska eleverna möta samt få kunskaper om skönlitteratur från olika tider och skilda delar av världen. Undervisningen ska också bidra till att eleverna utvecklar kunskaper om olika former av sakprosa. I mötet med olika typer av texter, scenkonst och annat estetiskt berättande ska eleverna ges förutsättningar att utveckla sitt språk, den egna identiteten och sin förståelse för omvärlden.

Detta poängteras även i det centrala innehållet i svenska:

- *Skönlitteratur för ungdomar och vuxna från olika tider, från Sverige, Norden och övriga världen. Skönlitteratur som belyser människors villkor och identitets- och livsfrågor. Lyrik, dramatik, sagor och myter.*

I svenska som andraspråk finns en snarlik formulering:

- *Skönlitteratur, lyrik, dramatik, sagor och myter från olika tider och skilda delar av världen. Skönlitteratur som belyser människors villkor och identitets- och livsfrågor.*

I **engelska** är kopplingen till sex och samlevnad ungefär densamma som för svenskämnen. I litteraturundervisningen kan resonemang om kärlek, jämställdhet, relationer och sexualitet vara centrala, och kan också tas upp i anslutning till aktuella ämnen i medierna eller i jämförelser mellan olika engelsktalande länder.

- *Levnadsvillkor, traditioner, sociala relationer och kulturella företeelser i olika sammanhang och områden där engelska används.*

Undervisningen i **modersmål** kan precis som undervisningen i svenska, svenska som andraspråk eller engelska beröra identitet och relationer i samband med litteraturundervisningen. Undervisningen ska också beröra ords värdeladdning samt utveckla ordförråd och uttrycksförmåga när det gäller känslor och åsikter.

Skönlitteratur för ungdomar och vuxna, lyrik, dramatik, sagor och myter från olika tider och områden där modersmålet talas. Skönlitteratur som belyser människors villkor, identitets- och livsfrågor.

Undervisningen i **moderna språk** berör livsvillkor, sociala och kulturella företeelser i områden där språket talas och ska utveckla förmågan att uttrycka känslor och åsikter. Det kan handla om att läsa texter som handlar om relationer, att jämföra sexualsynen i till exempel spansktalande länder med sexualsynen i Sverige, att tolka sångtexter som handlar om kärlek eller att samtala om könsmönster i vardagen.

- *Vardagsliv, levnadssätt och sociala relationer i olika sammanhang och områden där språket används.*

Hur uttrycker man olika relationsband och familjekonstellationer på det aktuella språket? Vilka uttryck används om homo-, hetero- och bisexualitet, och hur kan man benämna transpersoner? För att kunna beskriva sin familj behöver eleven kanske kunna begrepp som styvpappa, skilsmässa, sambo, plastsyskon, halvsyskon och adoption. Det kan också handla om hur man beskriver maskulinitet och femininitet, könsmönster och identitetsfrågor.

Teckenspråksundervisningen ska utveckla förmågan att uttrycka känslor och åsikter.

I **slöjdundervisningen** kan dessa frågor bli aktuella om och när föreställningar om färger, material och hantverksform kopplas till tankar om kön. Vilka könsmönster kan urskiljas i detta? Undervisningen ska beröra mode och dess påverkan på individen.

- *Mode och trender, vad dessa uttryck signalerar och hur de påverkar individen.*

Teknikundervisningen ska behandla könsmönster inom teknikområdet och kursen ska ta upp hur tankar om teknik påverkas av de normer som utgår från könstillhörighet. I syftet står att:

- *Vidare ska undervisningen ge eleverna förutsättningar att utveckla tilltro till sin förmåga att bedöma tekniska lösningar och relatera dessa till frågor som rör estetik, etik, könsroller, ekonomi och hållbar utveckling.*

I det centrala innehållet finns formuleringen:

- *Hur kulturella föreställningar om teknik påverkar kvinnors och mäns yrkesval och teknikanvändning.*

I **geografi** finns det centralt innehåll som är indirekt kopplade till jämställdhet, sexualitet och relationer, det gäller till exempel befolkningsfrågor, ohälsa, levnadsvillkor, försörjning och handelsmönster.

I **fysik och kemi** är ämnesinnehållet relativt distanserat från arbete med sexualitet och relationer. Kemiundervisningen skulle kunna beröra ”kärlekens kemi” och som komplement till biologin förklara vilka kemiska processer som påverkar känslotillstånden i kroppen. Ett jämställdhetsperspektiv och tankar om könsmönster är alltid aktuella – både i undervisningens upplägg och i reflektionerna om det egna ämnet. Vilka könsmönster omgärdar naturvetenskapen och hur skulle man kunna förändra detta?

Ett område inom kemin som kan beröra skönhetsideal är hur kemiska produkter används i vardagen. Där lyfts kosmetika fram som ett exempel i det centrala innehållet. I samband med detta kan normer som rör smink och utseende diskuteras med eleverna.

- *Vanliga kemikalier i hemmet och i samhället, till exempel rengöringsprodukter, kosmetika, färger och bränslen samt hur de påverkar hälsan och miljön.*

Matematiken har flera möjligheter att beröra dessa frågor, både i innehållet och i upplägget. Statistik och sannolikhetslära kan beröra alltifrån lönestatistik och uttag av föräldraledighet till problemet med riskkalkylering som rör sexuell hälsa.

Olika arbets- och förhållningssätt

SAMTALET

Många elever bär med sig minnen från samtal som gett dem något i skolan. Men att leda samtal där ny kunskap skapas i mötet mellan lärare och elever ställer krav på läraren.

Det är lätt att blanda ihop samtal med diskussion.²¹ I en diskussion är eleven en representant för en åsikt. Samtal är mjukare, där ventilerar eleverna sina tankar för att både lära känna människorna som de samtalar med och komma närmare sina egna åsikter. Man kan bli oerhört skicklig i att argumentera och att hitta rätt argument, och även att lyssna in andra. Men ett samtal handlar mer om att försöka förstå och att mötas, vilket inte alltid sker i en diskussion.²²

- Om jag undervisar lyssnar de med ett sorts öra, säger en lärare, men om jag börjar berätta eller vi börjar föra en dialog och pratar med varandra, då känner de att det är något spännande på gång. Det blir en helt annan ton i klassrummet.

Att använda samtalet som arbetsätt med eleverna i de olika ämnena kan bana väg för det viktiga reflekterandet som är en central del av elevens lärande och motivation.²³

När elever blir tillfrågade om vad de vill ha mer av i sin sex- och samlevnadsundervisning blir svaret ofta diskussioner och samtal om relationer.²⁴ Eleverna behöver diskutera olika frågor om sexualitet i grupp, ledda av en skicklig lärare.

21. "Min uppgift är att knyta ihop det" – om kvalitetsgranskningen av tre områden: mobbning och annan kränkande behandling, undervisningen om sexualitet och samlevnad samt tobak, alkohol och narkotika, Skolverket, 2001.

22. Nilsson, Agneta, "Samtalet i skolan – om metoder och etik", i *Hela livet. 50 år med sex- och samlevnadsundervisningen*, Myndigheten för skolutveckling, 2005.

23. Nilsson, Agneta, "Samtalet i skolan – om metoder och etik", i *Hela livet. 50 år med sex- och samlevnadsundervisningen*, Myndigheten för skolutveckling, 2005.

24. Tikkanen, Ronny Heikki; Abellson, Jonna och Forsberg, Margareta, *Ungkab09 Kunskap, attityder och sexuella handlingar bland unga*, Göteborgs universitet, skriftserien 2011:1.

Läraren ska finnas med som vuxenstöd, diskussionsledare och bollplank. Läraren ska inte vara någon som lämnar ut privata åsikter och detaljer eller förmanar eleverna om hur, om eller när de ska ha sex.

VÄRDERINGSÖVNINGAR

En vanlig metod i undervisningen om jämställdhet, könsmönster, sexualitet och relationer är värderingsövningar. Det är en metod som kräver ett tydligt ledarskap, ett tydligt syfte och elever som är trygga med varandra och läraren. Vilka åsikter och värderingar förmedlar ledaren själv och hur förhåller man sig när kränkningar uppstår i gruppen? Som ledare kan man behöva testa värderingsövningarna tillsammans med elevgruppen. Att inte förmedla egna åsikter, vare sig med ord eller kroppsspråk, kräver viss övning.²⁵

Värderingsövningar kan leda till bra samtal, ökad förmåga att uttrycka åsikter och motivera sina ståndpunkter men också reflektera kring egna och andras tankar och attityder. Men metoden är förenad med flera risker på vägen. Det finns framför allt två kritiska moment i värderingsövningar. En av dessa upptäckte Skolverket i kvalitetsgranskningen av sex- och samlevnadsundervisningen 1999.²⁶ Eleverna hade varit inblandade i en hel del värderingsövningar och de tyckte det blev för mycket lek och för lite samtal. För flera elever blev det för mekaniskt och för lite reflektion. En elev sa ”Jag skulle hellre vilja prata med min spansklärare”, vilket visade på en längtan efter att lugnt sitta ned och samtala med en vuxen.

Den andra aspekten är att normer kan förstärkas och cementeras i gruppen. ”Att ta ställning”, som ofta värderingsövningar syftar till, kan skapa nya normbildningar och nya så kallade majoritetsmissförstånd. Maktstrukturen bland eleverna kan därigenom bli synlig och svaren kan förstärka maktpositioner i gruppen. Strukturerna som ligger bakom normerna synliggörs då aldrig och normerna kan på det sättet upprätthållas och förstärkas. Elever anpassar sig lätt och börjar ofta gissa sig till ”det rätta svaret”, vilket leder till att elevens inre verklighet och upplevelse kan förnekas.²⁷ I vissa påståenden eller så kallade ställningstaganden vädras fördomar som personer i rummet kan uppleva som kränkande.

25. Katz, Olle, ”Värderingsövningar i sex- och samlevnadsundervisningen – en bra metod för lärande?”, i *Undervisning i sex och samlevnad – ett idématerial*. Göteborgs universitet, 2011.

26. *Nationella kvalitetsgranskningar 1999: Skolors arbete mot mobbning och annan kränkande behandling: sex- och samlevnadsundervisningen: undervisningen om tobak, alkohol och andra droger*, Skolverket, 2000.

27. Bartholdsson, Åsa, ”På jakt efter rätt inställning: att fostra positiva och reflekterande elever i en svensk skola”, i *Skolkulturer*, Persson, Anders (red.), Lund, Studentlitteratur, 2003.

PERSONLIG ELLER PRIVAT

En av svårigheterna med undervisning om sexualitet och relationer i skolan är att kunna balansera det personliga med det privata. ”Skillnaden mellan det personliga och det privata är att jag aldrig pratar om min senaste relation, men däremot skulle jag kunna prata om några generella erfarenheter från min första trevande tonårsrelation”, säger en erfaren sexualupplysare.

Elever har i olika sammanhang berättat hur de vridit sig av pinsamhet när någon lärare ”gått över gränsen”, när hon eller han blivit för privat. Läraren behöver respektera elevens behov av integritet men också själv hålla det mesta privat för sig själv och ha integritet. Att vara personlig är däremot något annat, något som lärare behöver vara inom alla ämnen, annars kan lätt eleverna slå dövörat till.²⁸

ATT UNDVIKA ATT MORALISERA

Att lyssna till barn och ungdomars berättelser och åsikter, att inte stoppa ett flöde som påbörjats genom moraliserande kommentarer – det är lättare sagt än gjort. Det vittnar många lärare om. En lärare säger att ”det finns något i ryggraden som vill rätta till, som vill fostra, man börjar moralisera och säger i princip till eleven att så där får du inte tänka”.

Det kan ibland finnas en föreställning om att man som pedagog ska ha de rätta svaren, vilket kan bli extra känsligt när lärare och elever tillsammans reflekterar över frågor som rör värdegrund, mänskliga rättigheter, kvinnors och mäns lika värde, könsmonster, sexualsyn och sexualitet. Sex- och samlevnadsundervisningen är i sin grund moraliserande, för det finns vissa värden och viss moral som förmedlas i den, men det är viktigt att lämna ett friutrymme för olika tankar och förhållningsätt. Att som elev få tid och möjlighet att utveckla sina tankar och jämföra dessa med vad de andra jämnåriga i gruppen tänker brukar vara ett sätt att bearbeta och reflektera vad både man själv och andra sagt.²⁹ Som lärare behöver man vara tydlig, värna om och försvara allas integritet och respekt i diskussionerna.

SAMARBETE MELLAN ELEVHÄLSAN OCH LÄRARE

Elevhälsans personal spelar en viktig roll i sex- och samlevnadsundervisningen. Med utgångspunkt från den tidigare nämnda triangeln är både de specifika lektio-

28. *Hela livet: 50 år med sex- och samlevnadsundervisning*, Myndigheten för skolutveckling, 2005.

29. *Hela livet: 50 år med sex- och samlevnadsundervisning*, Myndigheten för skolutveckling, 2005.

nerna som rör mer konkret sexualupplysning liksom ”att fånga frågan i flykten” viktiga delar där elevhälsans kompetens behövs.

Om elevhälsans främjande och förebyggande arbete finns följande inskrivet i skollagens (2010:800) förarbeten:

I det individuellt inriktade arbetet har elevhälsan ett särskilt ansvar för att undanröja hinder för varje enskild elevs lärande och utveckling. De mer generellt inriktade uppgifterna, där elevhälsans medverkan är viktig rör elevernas arbetsmiljö, skolans värdegrund som t.ex. arbetet mot kränkande behandling och undervisningen om tobak, alkohol och andra droger och övrig livsstilsrelaterad ohälsa, jämställdhet samt sex- och samlevnadsundervisning m.m. Elevhälsan har ett särskilt ansvar för att bevaka att skolan bidrar till att skapa goda och trygga uppväxtvillkor.

Regeringen föreslår därför att elevhälsan främst ska vara förebyggande och hälsofrämjande. Detta ligger väl i linje med det hälsofrämjande arbete som bedrivs i många skolor, och de insatser som tidigare initierats...³⁰

Skolsköterskan och kuratorn bär på mycket kunskap om elevernas upplevelser av arbetsmiljön i skolan, till exempel om sexuella trakasserier är vanliga eller att elever förekommer i kränkande situationer på internet. Ett nära samarbete mellan lärare, rektor och elevhälsan gör att den ”tysta” kunskap som finns hos elevhälsans personal kan kanaliseras på ett bra sätt för eleverna. Elevhälsan finns således med som en viktig del i arbetet även om flera av de nya kurs- och ämnesplanerna ökar kraven på lärarnas roll i sex- och samlevnadsundervisningen.

KOLLEGIALT LÄRANDE – MED EXTERNT STÖD

Inom alla ämnen och kunskapsområden krävs kompetens och därmed ofta utbildning. Detta gäller även inom sex- och samlevnadsområdet. Man måste vara medveten om var man själv står i olika frågor inom kunskapsområdet. Dessutom ska man kunna föra och leda samtal och använda olika arbetssätt, för att i mötet med eleverna skapa reflektion och debatt.

Eftersom området sexualitet, relationer och jämställdhet är tydligt framskrivet i olika ämnen kommer sex- och samlevnadsundervisningen att vila på fler lärare, vilket i sin tur kommer att innebära ökat behov av kompetensutveckling. Redan i kvalitetsgranskningen 1999 såg inspektörerna behovet av fortbildning och föreslog

30. *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*. Regeringens proposition 2009/10:165.

därför att skolor skulle utveckla det kollegiala samtalet.³¹ Kompetensutveckling innebär inte alltid att ”bli skickad på utbildning” utanför skolan, utan lärandet kan ske på den egna skolan.

Det kollegiala lärandet har i forskning visat sig vara ett av de mest effektiva instrumenten för fortbildning av lärare. Men det kollegiala lärandet behöver ofta kombineras med externt handledningsstöd för att kompetensen inom en kollegial grupp ska kunna lyftas och reflekteras kring på ett djupare sätt. Det kan annars bli ”rundgång” och ingen ny kunskap skapas i gruppen.³²

Forskaren John Hattie menar att läraryrket borde kännetecknas av ett kontinuerligt reflekterat och systematiskt kollegialt lärande där skolledares viktigaste uppgift är att skapa ett klimat där lärare kan tala om sin undervisning och där misstag och fel ses som viktiga lärtillfällen.³³ Rektor har – precis som i så många andra skolutvecklingsfrågor – en nyckelposition i det kollegiala lärandet. Det är rektor som kan bana väg för ett arbetsklimat som präglas av både delaktighet och en öppenhet gentemot varandra i personalgruppen. Det kan vara svårt för lärare att initiera det kollegiala lärandet och rektor kan därför behöva driva på och organisera det.

Några perspektiv på ökad kvalitet

Men vad är en god kvalitet i sex- och samlevnadsundervisningen? Ett antal perspektiv kan uppmärksammas när skolpersonal planerar och följer upp sin egen undervisning. Några av dessa användes i kvalitetsgranskningen 1999, andra har tillkommit senare.³⁴ Ett perspektiv som Skolverket inte lyfte fram i slutet av 1990-talet är normkritiken, och den får därför extra utrymme i detta material.

STYRNING OCH LEDNING

Om skolans värdegrundsarbete ska kunna landa hos eleverna på ett likvärdigt sätt krävs styrning från rektors sida. För att öka kvaliteten på sex- och samlevnadsun-

31. *Nationella kvalitetsgranskningar 1999: Skolors arbete mot mobbning och annan kränkande behandling: sex- och samlevnadsundervisningen: undervisningen om tobak, alkohol och andra droger*, Skolverket, 2000.

32. *Debredovisning av uppdrag om att stärka undervisningen i matematik, naturvetenskap och teknik*, Skolverket, 2011, dnr 2011:643.

33. Hattie, John A. C., *Visible learning: a synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement*, Routledge, 2009.

34. *”Min uppgift är att knyta ihop det” – om kvalitetsgranskningen av tre områden: mobbning och annan kränkande behandling, undervisningen om sexualitet och samlevnad samt tobak, alkohol och narkotika*, Skolverket, 2001.

dervisningen behöver rektor följa upp och utvärdera undervisningen regelbundet.³⁵ Rektor behöver se till att personalen är involverad i utvärderingen och utvecklingen av undervisningen. Det kan handla om vilka metoder och arbetssätt som används, hur man dokumenterar sitt arbete eller vilken kompetensutveckling som behövs.³⁶

BALANS MELLAN BARN-, UNGDOMS- OCH VUXENPERSPEKTIV

Enligt grundskolans läroplan och skollagen ska eleverna vara delaktiga och få inflytande. Elever ska ha inflytande över planering och genomförande samt vara aktiva i uppföljningen. Undervisningen om jämställdhet, sexualitet och relationer i de olika ämnena ska därför så långt möjligt göra barn och ungdomar delaktiga genom att läraren använder arbetssätt som leder till elevmedverkan.

Under tonårstiden är frågor som berör sexualitet, könsmönster och relationer ofta centrala för eleverna. Barns och ungas egna perspektiv kan innehålla helt andra frågor och funderingar än de vuxnas perspektiv. Funderingarna finns där och eleverna pratar med varandra om sina tankar och känslor. Många av dem söker ständigt kunskap inom området och relaterar till andra människors syn på dessa frågor. Alla som arbetar i skolan behöver fånga upp elevernas tankar och ge dem möjlighet att lära sig mer om frågorna och framför allt diskutera dessa på ett mer strukturerat sätt.³⁷ Men det är viktigt att läraren fördjupar diskussionerna och ställer de kritiska frågorna som eleverna kanske inte alltid ställer.

VARIATION I ARBETSSÄTT FÖR ATT STIMULERA ETT LÄRANDE

I undervisningen finns en rad arbetssätt för att stimulera en diskussion kring sexualitet, könsmönster, jämställdhet och relationer: samtal, dialog, diskussion, debatt, värderingsövningar, rollspel eller forumspel är några exempel. Att skriva texter, skapa en utställning, göra en film är exempel på andra metoder. Det är viktigt att variera arbetssätten för att dynamiken i klassrummet ska kunna öka. Det centrala är att elever får reflektera och också utveckla både inflytande och ansvar i lärandet.

35. *”Min uppgift är att knyta ihop det” – om kvalitetsgranskningen av tre områden: mobbning och annan kränkande behandling, undervisningen om sexualitet och samlevnad samt tobak, alkohol och narkotika*, Skolverket, 2001.

36. *Skolverkets Allmänna råd med kommentarer. Systematiskt kvalitetsarbete – för skolväsendet*. SKOLF5 2012:98, Skolverket, 2012.

37. *”Kärlek känns! Förstår du”: samtal om sexualitet och samlevnad i skolan: ett referensmaterial från Skolverket, 2. uppl.*, Skolverket, 2000.

BALANS MELLAN ETT FRISK- OCH ETT RISKPERSPEKTIV

Undervisning med fokus på hälsa i skolan har många gånger haft problem som utgångspunkt.³⁸ Detta stödmaterial handlar om hur sexualitet, jämställdhet och relationer tas upp i olika ämnen och det finns i undervisningen en utmaning i att hitta en balans mellan ett riskperspektiv och ett friskperspektiv.

Sex- och samlevnadsundervisningen får ibland ett för stort risk- eller sjukdomsperspektiv och en negativ prägel³⁹. Sexuellt överförbara infektioner, undermålig kondomanvändning, oönskade graviditeter, hedersproblematik, utanförskap, tonårsaborter, sexuellt våld och utsatthet dominerar ibland. Jämlika relationer, självkänsla, handlingskompetens, lust, förälskelse, sexualitetens egenvärde och sexuell utveckling får då stryka på foten. Det behövs en balans mellan ett frisk- och riskperspektiv så att inte sex- och samlevnadsundervisningen bara blir problematisk och skrämmande. Det är bättre att utgå från att främja hälsa än att förebygga problem och sjukdomar. Läraren har en viktig roll i att skapa sammanhang för eleverna, att se sexualiteten ur ett större perspektiv, och inge hopp och förväntningar på framtiden när det gäller relationer och sexualitet. Sexualitetens baksidor är en del av undervisningen, men måste inte stå i fokus.

PROGRESSION

Frågor som rör könsmönster, normer, jämställdhet, sexualitet och relationer kan kopplas till det värdegrundsarbete som ska genomsyra hela undervisningen. Det är viktigt att det finns kontinuitet i arbetet med dessa frågor, så att elevernas möjligheter att reflektera och lära sig mer och inte begränsas till en termin eller någon enstaka temavecka.

Man kan skapa möjligheter att diskutera frågor om identitet, könsmönster och sexualsyn vid flera tillfällen – med erfarenhet, kunskap och nya sociala kontakter förändras perspektiven och diskussionen får nytt bränsle. Men det är inte meningen att exakt samma saker ska beröras i grundskolans lägre årskurser, i grundskolans högre årskurser och i gymnasieskolan. Ämnesområdet kan vara detsamma, och det kan behövas en grundläggande repetition som bas, men sedan behöver fördjupningen vara tydlig och nya perspektiv föras in. Progression i lärande är centralt, dels i relation till den tidiga grundskolans undervisning och den kommande gymnasieskolan, dels mellan grundskolans senare årskurser.

38. *Är Pippi Långstrump en hälsoupplysare eller hälsorisk?* Skolverket, Liber förlag, 1996.

39. *Nationella kvalitetsgranskningar 1999: skolors arbete mot mobbning och annan kränkande behandling: sex- och samlevnadsundervisningen: undervisningen om tobak, alkohol och andra droger*, Statens skolverk, Stockholm, 2000.

När kondom återkommer som information i undervisningen inom grund- och gymnasieskolan kan eleven uppgivet säga att ”Det där har vi redan hört”. Men en viss repetition blir det alltid och det kan vara bra med tanke på att man utifrån mognad, kunskap och livserfarenhet lyssnar på olika sätt i olika perioder av skolgången. En progression i lärandet finns tydligt uttryckt i en del ämnen medan den är svårare att se i andra ämnen.

Det finns flera formuleringar i det centrala innehållet som berör jämställdhet, identitet, sexualitet och relationer i religionskunskapen. I följande utdrag visas progressionstanken kring området identitet och livsstil.

Årskurs 4–6

Vad religioner och andra livsåskådningar kan betyda för människors identitet, livsstil och grupptillhörighet.

Årskurs 7–9

Hur religioner och andra livsåskådningar kan forma människors identiteter och livsstilar.

Gymnasiet, Religionskunskap 1

Individens och grupperns identiteter och hur de kan formas i förhållande till religion och livsåskådning utifrån till exempel skriftliga källor, traditioner och historiska och nutida händelser.

Undervisningen går alltså från att titta på vad religion och andra livsåskådningar kan betyda för människors identitet, vidare till hur religioner och andra livsåskådningar kan forma människors identitet för att sedan på gymnasiet fördjupa kunskaperna genom att tydligare knyta an till skriftliga källor, traditioner och historiska och nutida händelser.

En liknande progression finns i biologi och naturkunskap.

Årskurs 4–6

Människans pubertet, sexualitet och reproduktion samt frågor om identitet, jämställdhet, relationer, kärlek och ansvar.

Årskurs 7–9

Människans sexualitet och reproduktion samt frågor om identitet, jämställdhet, relationer, kärlek och ansvar. Metoder för att förebygga sexuellt överförbara sjukdomar och önskade graviditeter på individnivå, på global nivå och i ett historiskt perspektiv.

Naturkunskap 1a1, 1b

Naturvetenskapliga aspekter på, reflektion över och diskussion kring normer, rörande människans sexualitet, lust, relationer och sexuella hälsa.

Progressionen visas genom att puberteten till exempel har sin givna plats under årskurs 4–6, medan undervisningen i årskurs 7–9 ska fokusera mer på sexuellt överförbara infektioner och oönskade graviditeter. Under gymnasiets naturkunskapskurs, som är obligatorisk för majoriteten av eleverna, ska normer kring sexualitet, lust och sexuell hälsa lyftas parallellt med de naturvetenskapliga perspektiven. På så sätt sker en fördjupning högre upp i åren och det komplexa samspelet mellan kön, sexualitet, naturvetenskap och normer kommer in i undervisningen.

FLICKOR OCH POJKAR – ATT INTE FÖRSTÄRKA SKILLNADER

Ett perspektiv är medvetenheten om genus. I kvalitetsgranskningen 1999 skrev Skolverket att skolpersonal bör vara försiktig med att kategorisera flickor och pojkar alltför mycket. Granskningen visade att en alltför stor tonvikt på skillnader mellan könen ledde till att kvaliteten på sex- och samlevnadsundervisningen brast. Det som flickor erbjöds, erbjöds inte pojkar och vice versa. Flickor kunde många gånger ses som offer och pojkar som förövare och i den diskussionen fick de möta helt skilda budskap. Eleverna blev på det sättet inte sedda som individer utan kategoriserades som grupp.⁴⁰ Det kan leda till att normer som kopplas till kön inte blir synliga och riskerar att cementeras istället för att utmanas.

En särskiljning mellan könen förekommer ofta i jämställdhetsdebatten och präglar också den allmänna diskussionen om flickors och pojkars resultat i skolan. Fokus på pojkars sämre resultat kan göra att flickor med sämre resultat riskerar att inte bli sedda. När exempelvis problem kring psykisk hälsa behandlas är det flickors och pojkars olikheter i välbefinnande som kan leda till att problemet uppmärksammas och blir till ett jämställdhetsproblem.⁴¹

40. *Nationella kvalitetsgranskningar 1999: Skolors arbete mot mobbning och annan kränkande behandling: sex- och samlevnadsundervisningen: undervisningen om tobak, alkohol och andra droger*, Skolverket, 2000.

41. Styrke, Annica och Wiklund, Karin, "Jämställdhet som bakbinder skolan", i *Pedagogiskt magasin* nr 3, 2012.

Skolan ska aktivt och medvetet främja kvinnors och mäns lika rätt och möjligheter. Det sätt på vilket flickor och pojkar bemöts och bedöms i skolan, och de krav och förväntningar som ställs på dem, bidrar till att forma deras uppfattningar om vad som är kvinnligt

och manligt. Skolan har ett ansvar för att motverka traditionella könsmönster. Den ska därför ge utrymme för eleverna att pröva och utveckla sin förmåga och sina intressen oberoende av könstillhörighet.⁴²

Normkritiskt perspektiv och förhållningssätt

Normkritiskt perspektiv är ett begrepp som använts alltmer under 2000-talet i litteratur, diskussioner och debatter om sexualitet och arbete med likabehandling. Sedan 2006 har elever genom lagstiftning fått ett starkare skydd mot diskriminering och kränkande behandling.⁴³ Ett sätt att i praktiken arbeta för att uppnå intentionen med lagstiftningen är att aktivt sätta rådande normer i fokus – att upptäcka, reflektera, analysera – och låta detta förhållningssätt genomsyra undervisningen.

I en social gemenskap, både i mindre grupper och i samhället i stort, finns det en mängd oskrivna och ofta outtalade regler och förväntningar. Dessa normer kan vara bra och nödvändiga och syfta till att hålla ihop gruppen och få den att fungera, men ibland kan normer vara begränsande och diskriminerande. Normer förändras ständigt och är ofta tids-, plats- och situationsbundna. De förväntningar som fanns på människor för 30 år sedan kan se annorlunda ut idag och de normer som gäller hemma kan ibland vara annorlunda än de som finns i kamratgruppen, i idrottslaget eller i formella arbetssammanhang. Individer kan anpassa sig till olika normsystem i olika situationer.

Det finns flera begränsande normer inom området kön, sexualitet och relationer. Förväntningarna på människor utifrån kön är tydliga. Klädsel, frisyrer, intressen, partnerval, studie- och yrkesval, hur en person agerar i olika situationer, vilket ansvar man borde ha i hemmet eller vilken musik man borde gilla – allt kan påverkas av förväntningar utifrån bland annat uppfattad könstillhörighet. Masku-

42. Förordning (SKOLFS 2010:37) om läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011. Utbildningsdepartementet, 2010.

43. 2006–2009 i barn- och elevskyddslagen och från 2009 i diskrimineringslagen (2008:567) och skollagen, 6 kap. (2010:800).

lina egenskaper premieras i många situationer vilket gör att män och maskulinitet generellt ges högre status och oftare maktpositioner i samhället.

När det gäller relationer och sexualitet finns det flera normer som påverkar människors förhållningssätt. Det finns till exempel förväntningar på med vem, hur ofta, på vilken plats, med hur många och på vilket sätt personer ska ha sex. Dessa normer kan vara starka och förväntningarna och handlingsutrymmet skiljer sig åt beroende på till exempel könstillhörighet.⁴⁴ Heteronormativitet handlar om allt det som bidrar till att en viss sorts heterosexuellt liv framstår som det mest åtråvärda och naturliga sättet att leva⁴⁵. Det kan vara lagar, strukturer, förväntningar eller handlingar. I dagligt tal benämns detta ibland som *heteronormen* och den reproduceras ständigt på olika sätt i samhället, i medierna, vardagliga samtal, lagstiftning, vårdkontakter och bemötande i kommersiella sammanhang. Normen är så vanlig att den är svår att upptäcka, men den är förstås kännbar för personer som bryter mot den och tvingas förhålla sig till den.

Viljan att passa in är stark hos människor. Att inte passa in i gängse normer kan få olika konsekvenser, alltifrån osynliggörande, nedsättande blickar och verbala kränkningar till utbredd diskriminering och hatbrott. Det är i grunden en fråga om maktstrukturer och dess olika uttrycksformer.

RISK FÖR ETT "VI OCH DOM"

Det har tidigare funnits tendenser att skilja till exempel hbt-frågorna⁴⁶ från den övriga sex – och samlevnadsundervisningen som då enbart tar upp heterosexuella relationer.⁴⁷ Istället för att inkludera hbt-perspektivet i alla moment, och skapa ett tilltal som inkluderar olika sexuella identiteter, har det skapats speciella tillfällen då frågorna berörts separat. Detta gör att hbt-frågorna lyfts fram som något avvikande och något att förhålla sig till. Det grundar sig ofta på en föreställning om att alla elever i klassrummet är heterosexuella och att man pratar om "några andra individer".

Det kan handla om att omgivningen ska förstå, tolerera, acceptera och respektera den individ eller grupp som bryter mot gängse normer. Man brukar kalla det

44. Bäckman, Maria, *Kön och känsla. Samlevnadsundervisning och ungdomars tankar om sexualitet*, Makadam, 2006.

45. Ambjörnsson, Fanny. *Vad är queer?* Natur och kultur, 2006.

46. Frågor som rör homosexuella, bisexuella och transpersoner.

47. Knöfel Magnusson, Anna. "När tystnaden tar över". I *Hela livet. 50 år med sex- och samlevnadsundervisningen*. Myndigheten för skolutveckling, 2005.

för ett toleranspedagogiskt förhållningssätt men risken är att det förstärker tankar om ett ”vi och dom”, en uppdelning mellan de ”normala” och de ”avvikande”.⁴⁸ Ett sådant förhållningssätt ger lätt den som följer normen en maktposition, ett tolkningsföreträdare som skapar en obalans mellan de som följer och de som bryter mot normerna.⁴⁹ Den som lever upp till omgivningens förväntningar behöver sällan reflektera över sin egen position i normsystemet och vilken makt och vilka fördelar denna position kan ge.

Det går att vända på perspektiven och istället belysa vilka normer som påverkar och ibland begränsar människors liv. Det normkritiska arbetet fokuserar på det som tas för givet och därför sällan ifrågasätts. Fokus flyttas därmed från att förhålla sig till det avvikande till att belysa och analysera de generella förväntningar som finns på samhällsmedborgare och lyfta fram de konsekvenser som det kan leda till.⁵⁰

Enligt Skolverkets allmänna råd om arbetet mot diskriminering och kränkande behandling är det viktigt att personalen får tillfälle att samtala om diskrimineringsgrunderna och sina egna normer och föreställningar.

I samtalet kan man synliggöra och reflektera över hur detta kan påverka förhållningssättet gentemot eleverna och den övriga personalgruppen och i förlängningen hela den pedagogiska verksamheten.⁵¹

Inga normer är helt isolerade från andra normer och de påverkar varandra i ett komplicerat samspel.⁵² Intersektionalitet är ett samhällsvetenskapligt begrepp som innebär att man synliggör specifika situationer av förtryck som skapas i skärningspunkter för olika maktrelationer.⁵³ En person som uppfattas som kvinna påverkas

48. *Diskriminerad, trakasserad, kränkt? Barns, elevers och studerandes uppfattningar om diskriminering och trakasserier*, 326:2009. Skolverket, 2009.

49. *Nolltolerans mot diskriminering och kränkande behandling*, Skolverket, 2011.

50. *Diskriminerad, trakasserad, kränkt? Barns, elevers och studerandes uppfattningar om diskriminering och trakasserier*, 326:2009. Skolverket, 2009.

51. *Skolverkets allmänna råd. Arbetet mot diskriminering och kränkande behandling*, SKOLFS 2012:10. Skolverket, 2012.

52. *Nolltolerans mot diskriminering och kränkande behandling*, Skolverket, 2011.

53. Elmeroth, Elisabeth (red.) *Normkritiska perspektiv – i skolans likabehandlingsarbete*, Studentlitteratur, 2012.

inte bara av normer kring kön utan påverkas också av normer kring till exempel sexualitet, etnicitet och socioekonomisk bakgrund.⁵⁴ Etnicitet, funktionalitet⁵⁵, könstillhörighet, sexualitet, socioekonomisk bakgrund, ålder och religion eller annan trosuppfattning är exempel på olika faktorer som samverkar i olika sammanhang och kan påverka en persons möjligheter, status och makt.

SEXUALSYN – VAD ÄR VETENSKAP, VAD ÄR VÄRDERINGAR?

Synen på sexualitet är präglad av samhällets lagar och normer, vilket blir särskilt tydligt när man läser de olika handledningarna för skolans sexualundervisning, alla präglade av sin tid.

Hans Olsson, sakkunnig i sexualundervisning på RFSU, menar att ett samhälles lagar tillsammans med akademisk kunskap utgör en grund för synen på sexualitet samtidigt som alla individer bär på olika värderingar, även om de utgår från samma teoretiska bas.

- På samhällsnivå kan det finnas ett synsätt, som skiljer sig från det man personligen tycker, eller den uppfattning som finns i familjen, fotbollslaget, församlingen, partiet eller vilket sammanhang man är en del av. Sex- och samlevnadsundervisningen är naturligtvis alltid fylld av värderingar och kan inte vara annat. Samtidigt behöver man ha lite koll på vad som är vetenskap och vad som är värderingar. Som lärare behöver man kunna skilja på kunskaper och åsikter, för att inte undervisningen ska bli godtycklig.

Men vad handlar sexualsyn om rent konkret? Det handlar om frågor som rymmer mycket av både samhällets värderingar och normer liksom individernas värderingar.

- Det kanske är så att vi värderar sex med en fast partner annorlunda än sex med en tillfällig partner. Att vi har idéer om hur många partner vi bör ha – samtidigt eller över en livsperiod – och ganska ofta är partners kön avgörande. Vårt val av partner kan t.ex. påverkas av socioekonomisk bakgrund, etnicitet, religiös tillhörighet, ålder, funktionalitet eller om personen passar in i maskulina och feminina normer. Här finns bland annat kopplingar till hedersproblematik där familjen kan sätta gränser för valet av partner beroende på ursprungsland, religion etcetera.

54. Hedlin, Maria, *Lilla genusbäftet 2.0*, Linnéuniversitetet, 2010.

55. Ett begrepp som betecknar en persons funktionsförmåga.

Styrdokumentet har flera formuleringar om sexualitet, kön, relationer, jämställdhet och normer. Det är bra att förbereda sig genom att reflektera kring sin egen sexualsyn och sina föreställningar innan man sätter igång dessa diskussioner. Forskaren Maria Hedlin har bland annat visat att lärare oftare kan framföra könsstereotypa uttalanden när de lämnar den formella lärarrollen, till exempel när de blir privata, improviserar eller är skämtsamma utanför själva undervisningssituationen.⁵⁶

Om lärarens egen syn på sexualitet går emot den sexualsyn som utgår från lagstiftningen, måste alltid läraren förhålla sig till det och vara professionell. Det som behandlas i skolan ska vara förenligt med bland annat skolans värdegrund, svensk diskrimineringslagstiftning, svensk abortlag och skolans arbete mot kränkande behandling.

SEXUALISERING I DIGITALA MEDIER

En förändring som gått mycket snabbt och som kan påverka sexualsynen är användningen av digitala medier. Ungdomsstyrelsen har tagit fram en rapport som bygger på en studie bland personer i åldrarna 13–25 år och som visar en viss sexuell utsatthet på internet för ungdomar. En del av ungdomarna känner sig inte utsatta utan är fullt medvetna om vad de gör och gör aktiva val, medan andra utsätts för kränkningar som ger oönskade följder. Det framkom tydliga skillnader mellan gruppen unga heterosexuella och unga hbt-personer, där erfarenheter av sexuell exponering är betydligt större i den senare gruppen.⁵⁷ Men i rapporten konstateras också att digitala medier är viktiga för många ungdomar i relationsskapande och i kontakten med andra. Detta är extra tydligt för hbt-personer.⁵⁸

Ungdomsstyrelsen lyfter fram resonemang om sexualiseringen av det offentliga rummet. I stort sett all kultur som vänder sig till den breda ungdomsgruppen domineras av sexuella koder och symboler. Man kan se det i press, musik, reklam och mode. Författarna till en av artiklarna i rapporten talar om en ”spill over-process” där porrindustrin tar fler och fler andelar av den populärkulturella marknaden och blir en mer eller mindre integrerad del av innehållet och bildspråket inom medier som vänder sig till unga.⁵⁹

56. Hedlin, Maria, *Lilla genushäftet 2.0*, Linnéuniversitetet, 2010. 57. *Se mig. Unga om sex och internet*, 2009:9. Ungdomsstyrelsen, 2009.

57. *Se mig. Unga om sex och internet*, 2009:9. Ungdomsstyrelsen, 2009. Ibid, 2009.

58. *Se mig. Unga om sex och internet*, 2009:9. Ungdomsstyrelsen, 2009. Ibid, 2009.

59. Daneback, Kristians & Månsson, Sven-Axel. ”Kärlek och sexualitet på internet”, i *Se mig. Unga om sex och internet*, 2009:9. Ungdomsstyrelsen, 2009.

Ämnet i fokus

Inledningsvis presenteras tankarna bakom kursplanernas konstruktion. Därefter presenteras ett antal av grundskolans ämnen, deras koppling till sexualitet, jämställdhet och relationer, liksom det centrala innehållets krav och möjligheter utifrån ett antal lärarperspektiv. En del citat förekommer där lärare ger exempel på hur de konkret arbetat. Dessa ska endast ses som exempel och som tänkbara ingångar till att i undervisningen lyfta perspektiv på kunskapsområdet jämställdhet, sexualitet och relationer.

Begreppen i läroplanen

Det finns olika begrepp i styrdokumentet med anknytning till kunskapsområdet sexualitet och samlevnad. I läroplanen finns fortfarande begreppet *samlevnad* inskrivet under *rektors ansvar*, men i kurs- och ämnesplanerna är samlevnad oftast formulerat med ordet *relationer*. *Genus* är ett begrepp som inte finns i läroplanen för grundskolan, däremot förekommer *kön* och *könsmönster* samt *kvinnligt* och *manligt*. Även begreppen *normer*, *värden*, och *etik* finns med liksom *jämställdhet*, *sexuell läggning* och *sexualitet*. Begreppet *identitet* finns uttryckt i till exempel kursplanerna för svenska, idrott och hälsa och religionskunskap. I ämnesplanen för biologi finns också begreppen *reproduktion*, *graviditet*, *identitet*, *jämställdhet*, *relationer*, *kärlek*, *ansvar*, *sexuellt överförbara sjukdomar*, *virus*, *infektioner*, *smittspridning* och *kroppens uppbyggnad* omnämnda.

Andra angränsande begrepp i läroplanen som tangerar sex och samlevnad samt jämställdhet är bland annat *mänskliga rättigheter*, *likabehandling*, *egenvärde* och *integritet*.

Kursplanernas struktur och stödmaterialets uppbyggnad

Varje kursplan inleds med en kort motivering till att det enskilda ämnet finns i skolan. Därefter anges syftet med undervisningen i ämnet. Syftestexten är formu-

lerad så att det tydligt framgår vilket ansvar undervisningen har för att eleverna ska kunna utveckla de kunskaper och förmågor som anges.

Texten avslutas med ett antal långsiktiga mål som är uttryckta som ämnesspecifika förmågor. Dessa gäller för alla årskurser och ligger till grund för kunskapskraven. Målen sätter ingen begränsning för elevernas kunskapsutveckling – det går alltså inte att betrakta dem som något som slutgiltigt kan uppnås.

I det centrala innehållet anges vad som ska behandlas i undervisningen. Innehållet är indelat i kunskapsområden som i sin tur består av ett antal punkter. Kunskapsområdena behöver inte motsvara arbetsområden i undervisningen, utan de är enbart ett sätt att strukturera innehållet i ämnet. Hur de olika innehållspunkterna hanteras i relation till varandra är något som lärare tillsammans med elever måste avgöra. Det centrala innehållet säger heller ingenting om hur mycket undervisningstid som ska ägnas åt de olika punkterna.

I det här stödmaterialet är texten indelad i två huvudrubriker: a) ämnets koppling till jämställdhet, sexualitet och relationer där fokus framför allt är på ämnets övergripande karaktär och syfte samt b) det centrala innehållets möjligheter. Till ämnets centrala innehåll finns exempel från lärare för att inspirera till olika ingångar som rör sexualitet, jämställdhet, könsmonster och relationer.

SAMHÄLLSKUNSKAP

Samhällskunskap

ÄMNETS KOPPLING TILL JÄMSTÄLLDHET, SEXUALITET OCH RELATIONER

Världen och vår omgivning är i ständig förändring. Samhällskunskapen i grundskolan ska lotsa eleverna genom denna föränderliga värld och ge dem en förståelse för vardagen de lever i. Eftersom eleverna ska ges möjlighet att utveckla en helhetssyn på samhällsfrågor och samhällsstrukturer, kommer till exempel mänskliga rättigheter, jämställdhet, sexualitet och sociala frågor att vara viktiga perspektiv i undervisningen.

I kursplanen för samhällskunskap står att undervisningen ska beröra till exempel sociala, ekonomiska, rättsliga, mediala och politiska aspekter. Dessa infallsvinklar är möjliga att koppla till arbetet med jämställdhet, könsmönster, sexualitet och relationer. Det kan handla om huruvida kvinnor och män har samma ekonomiska förutsättningar i olika delar av världen eller vilka som omfattas av den svenska diskrimineringslagstiftningen. Undervisningen kan beröra hur den könsneutrala äktenskapslagstiftningen har växt fram och om motsvarande lag finns i andra länder eller hur olika politiska partier arbetar med familjepolitiska frågor. Och vad menas med jämställdhetsarbete egentligen? När det gäller frågor som rör sexualitet och sexualpolitik skulle undervisningen kunna lyfta fram vad samhället gör för att minska spridningen av sexuellt överförbara infektioner, varför abortlagstiftningen ser ut som den gör eller vilka normer och vilken sexualsyn som skapas i samhället och hur denna sexualsyn påverkar sexualitet och relationer.

I undervisningen blir källkritik viktig och eleverna ska få verktyg att söka, hantera, tolka och värdera information från olika källor. Inom detta område är det lämpligt att jobba med internet och de för- och nackdelar denna informationskanal för med sig, inte minst i frågor som rör sexualitet och relationer. När alla kan göra sin röst hörd i olika forum ökar kraven på källkritisk förmåga, det gäller alltifrån blogginlägg av mer eller mindre inflytelserika privatpersoner till politiskt färgade ledarskribenter i de stora dagstidningarna. Underlaget till dessa inlägg kommer ofta från forskningsresultat och seriösa källor, men på vägen till de olika mediekanalerna kan mycket ha förändrats.⁶⁰ Medvetenheten om denna förändring är viktig när det gäller källkritisk hållning.

En annan del i undervisningen i samhällskunskap är att eleverna ska få möjlighet att utifrån personliga erfarenheter och aktuella händelser uttrycka ställningsta-

60. Wallin, Anita ”En forskningsöversikt om undervisningen i sex och samlevnad”, i *Undervisning i sex och samlevnad – ett idématerial*. Göteborgs universitet, 2011.

ganden i möten med olika åsikter och tankar. Eleverna ska på så sätt stimuleras till ett samhällsengagemang och en vilja att delta i meningsutbyten om samhällsfrågor. För att kunna engagera sig och delta i debatten krävs förstås en del förkunskaper för att formulera åsikter och underbygga argument. Detta gäller inte minst åsikter om jämställdhet, sexualitet och relationer. Inom dessa områden finns ibland mycket tyckande, brister i källkritiskt förmåga och för lite kunskap.

Det finns en risk att undervisningen i samhällskunskap fokuserar alltför mycket på tyckande utan faktakunskaper. Skolverkets nationella utvärdering NU03 visar att eleverna generellt är duktiga på att diskutera frågor med anknytning till samhällskunskap, men att diskussionsinläggen inte alltid är underbyggda. Undervisningen i samhällskunskap ska därför ge eleverna rika möjligheter att träna på att underbygga tolkningar och åsikter med argument som grundas på både faktakunskaper och värderingar.⁶¹

Samhället är präglad av normer och lagar som rör jämställdhet, kön, sexualitet och relationer. Samhället kan ge rättigheter, skyldigheter, lagligt skydd och stödjande funktioner, samtidigt som andra strukturer i samhället kan skapa begränsningar och diskriminering. I samhällskunskapsundervisningen ska dessa strukturer synliggöras, analyseras och kritiseras och eleverna ska få möjlighet att bredda sina perspektiv och därmed få en mer komplett bild av samspelet mellan individen, gruppen och samhället.

DET CENTRALA INNEHÅLLET S MÖJLIGHETER

I kursplanen för samhällskunskap finns formuleringar som tydligt berör frågor om jämställdhet, könsmonster, sexualitet och relationer, men det finns goda möjligheter att ämnesintegrera dessa aspekter i flera andra delar av det centrala innehållet. Nedan följer en genomgång av olika tänkbara infallsvinklar och några exempel på hur lärare arbetar med dessa frågor runt om i landet.

Ungdomars identiteter, livsstilar och välbefinnande och hur detta påverkas, till exempel av socioekonomisk bakgrund, kön och sexuell läggning.

Identitetsskapandet börjar direkt när en människa föds och fortsätter under hela barndomen, men i motsats till barn i lägre åldrar som påverkas av omgivningen

61. *Kommentarmaterial till kursplanen i samhällskunskap*, Skolverket, 2011.

utan att kanske reflektera så mycket över det, får tankar och funderingar kring identitet större plats hos ungdomar under tonåren. Identiteten skapas i ett komplext samspel med omgivningen där till exempel uppväxtförhållanden och sociala relationsmönster påverkar både identitet och livsstil.

Eleverna kan i undervisningen i samhällskunskap få möjlighet att diskutera och reda ut några av de frågor som omgärdar den process som de är mitt uppe i. Det kan handla om funderingar om hur deras socioekonomiska bakgrund påverkat deras intressen och deras livsstil. Hur stark är till exempel heteronormen, kärleksnormen och tvåsamhetsnormen i tonåren och hur svårt blir det därigenom att bryta mot gängse normer? Samhällets normstrukturer sätter villkor och begränsar människors livsstilar och identiteter utifrån kön som grund, vilket påverkar alltifrån förväntad insats i skolan, studie- och yrkesval, utseende och klädval, till förväntade intressen och hur man förväntas förhålla sig till kärlek, sexualitet och relationer. Det kan handla om möjligheterna att välja partner utifrån perspektiv som socioekonomisk bakgrund, etnicitet eller ålder. Vilka förväntningar finns utifrån samhällets generella strukturer eller de normer som gäller en social gemenskap?

Svenska välfärdsstrukturer och hur de fungerar, till exempel sjukvårdssystemet, pensionssystemet och arbetslöshetsförsäkringen. Vilket ekonomiskt ansvar som vilar på enskilda individer och familjer och vad som finansieras genom gemensamma medel.

När familjebegreppet kommer in i samhällskunskapen bör alla typer av familjer finnas med i dessa diskussioner. Det är lätt att fastna i normen att familjer förutsätts bestå av mamma, pappa och barn och att man därmed utesluter alla olika tänkbara familjekonstellationer. Familjebegreppet är mer mångfacetterat idag där bland annat ensamstående föräldrar, bonusbarn, plastmammor, styvpappor, helgpappor, halvsyskon och samkönade föräldrar bidrar till en vidgad syn på familjen. Men normen är fortfarande stark och familjebegreppet har därför ofta en koppling till den heterosexuella kärnfamiljen om inget annat anges. Fler familjekonstellationer bör därför lyftas in naturligt bland exemplen.

Familjebegreppet förekommer ofta i samhällsfrågor. Familjeekonomi, med det egna ansvaret och samhällets ansvar, kan till exempel beröra hur samhället väljer att fördela resurserna och hur det påverkar både grupper och individer. Det kan handla om konkreta områden som barnbidrag och uttag av föräldraförsäkringen eller större perspektiv som hur olika partier ser på bidragssystem och privatiseringar eller hur löneskillnaderna mellan könen skapar problem i vardagslivet.

Mediernas roll som informationspridare, opinionsbildare, underhållare och granskare av samhällets maktstrukturer.

Olika slags medier, deras uppbyggnad och innehåll, till exempel en dagstidnings olika delar. Nyhetsvärdering och hur den kan påverka människors bilder av omvärlden. Hur individer och grupper framställs, till exempel utifrån kön och etnicitet.

Ett övergripande syfte i samhällskunskapsundervisningen är att eleverna ska få en helhetssyn på samhällsfrågor och samhällsstrukturer. Vissa strukturer är mer fasta i sin utformning och regleras av lagstiftning och regelverk. Till de strukturerna räknas till exempel Sveriges politiska system och rättsväsendet med lagar och domstolar. Andra strukturer är inte lika greppbara, till exempel socialisationsprocesser, könsroller och medier.⁶²

Hur könsmonster skapas och återskapas i medierna kan vara ett spännande och utmanande område att arbeta med i klassrummet. Det kan handla om medieutrymme, det vill säga hur många personer av varje kön som visas på bild eller hur mycket taltid de får i en debatt. Det handlar också om vad de får uttala sig om. Flera studier visar på att män generellt används som experter och sakkunniga medan kvinnor oftare representerar den oupplysta allmänheten, ett offer, en konsument eller en åskådare till en händelse.⁶³ Forskning visar att män får mycket mer utrymme i medierna.⁶⁴ En lärare berättar om sin undervisning i mediekunskap i en årskurs 9:

- Jag brukar börja med att diskutera vilken bild som förmedlas av män och kvinnor i media, men också arbeta med mer konkreta uppgifter där eleverna till exempel får räkna män och kvinnor på samtliga bilder i en dagstidning. Hur ser fördelningen ut och vad kan det bero på? Sen brukar vi dela upp tidningens olika delar och göra samma sak och det är inte helt ovanligt att ekonomi- och sportdelen är ganska mansdominerad och kulturdelen mer jämställd eller ibland kvinnodominerad. Ekonomidelens mansdominans kopplar vi sen till jämställdheten inom företagsledning, politiska positioner och bland ekonomiska höjdare och experter.

62. *Kommentarmaterial till kursplanen i samhällskunskap*, Skolverket, 2011.

63. Jarlbro, Gunilla, *Medier, genus och makt*, Studentlitteratur, 2006.

64. Hedlin, Maria *Lilla genushäftet 2.0*, Linneuniversitetet, 2010.

Samma lärare berättar om andra ingångar i mediernas bild av människor och lyfter till exempel fram de stereotipa bilder av män och kvinnor som syns i nöjesbilagor, skvallerpress, på bloggar och i olika tv-program. Hur säljer tv-bolagen in dokusåpor och tv-serier till tittarna utifrån stereotipa karaktärer och till synes märkliga ideal? Hur reproduceras heteronormen i nordamerikanska komediserier? Att anlägga ett normkritiskt perspektiv på mediebudskap kan skapa givande diskussioner och knyter an till elevernas vardag. Heteronormen och tvåsamheten lyfts generellt fram i medierna och dominerar hos ungdomarna.⁶⁵ Men normer är föränderliga, och att fundera på hur dessa förändringar kan te sig kan vara en del av undervisningen.

En annan del av mediernas värld är reklamen och reklamspråket. Vilken bild av män och kvinnor målas upp i reklam och hur försöker man sälja produkter till män respektive kvinnor? Framställningen och sexualiseringen av kvinnors kroppar i reklamen har länge varit föremål för diskussion, medan mäns kroppar som på senare år blivit vanligare objekt i reklamsammanhang inte diskuterats lika livligt.⁶⁶ En lärare berättar om samarbetsmöjligheterna med andra ämnen inom detta område:

- Vi ska genomföra ett lite större reklamtema tillsammans med hem- och konsumentkunskap och bild. I hem- och konsumentkunskap ska eleverna arbeta med reklamen och mediernas påverkan på vad vi köper och om konsumenternas rättigheter och skyldigheter, och i bild ska eleverna analysera massmediala bilder och bilder generellt utifrån framställning av till exempel kön och sexualitet. Vi ska helt enkelt arbeta med hela kedjan – från mediernas funktion och uppbyggnad, till bildanalys och konsumentpåverkan. Eleverna brukar gilla att arbeta med reklambilder, genomsådar lätt överdrivna skönhetsideal och stereotipa bilder av intressen utifrån kön. De blir ofta väldigt kritiska till reklambildspråket efter liknande teman. Vi skrapar på ytan och är normkritiska, det ger effekt.

Ett sätt att arbeta med reklam är att göra den konkret i sin utformning och inte enbart teoretiskt. Att titta på och analysera reklambilder, granska reklamfilmer och leta efter normerande bildspråk runt om i omgivningen kan ge liv åt de mer teoretiska delarna om könsmönster och diskriminering. Eleverna kan få möjlighet att skapa egen reklam som inkluderar fler människor och visar på mångfald.

65. Wallin, Anita, ”En forskningsöversikt om undervisningen i sex och samlevnad”, i *Undervisning i sex och samlevnad – ett idématerial*. Göteborgs Universitet, 2011.

66. Fagerström, Linda och Nilson, Maria, *Genus, medier och masskultur*, Gleerups utbildning AB, 2008.

Mediekonsumtion påverkar självklart individens åsikter, tankar, erfarenheter och kunskaper. Den kan därigenom vara viktig i identitetsprocessen. Vilken typ av tidningar, tv-program, böcker, filmer eller radioprogram som konsumeras säger något om individen.⁶⁷ Det handlar om gruppgemenskap och identifikation. Att hänga med i vad som händer i mediebruset kan leda till en plats i gruppen. Men vad som anses ha betydelse kan variera. För ungdomar kan dokusåporna leda till diskussioner i korridoren och i lärarrummet är det dagstidningarnas inlägg som avhandlas.

Möjligheter och risker förknippade med internet och kommunikation via elektroniska medier.

Idag har de allra flesta ungdomar tillgång till internet och de är ofta uppkopplade varje dag. Det finns många föreställningar om hur unga människor använder internet och vilka risker de utsätter sig för i detta användande. Vissa av dessa föreställningar rör de sociala medierna och hur elever kommunicerar, byter bilder, nätdejtat och skapar relationer med andra mer eller mindre kända nätanvändare. Andelen ungdomar som lägger upp sexiga bilder på sig själva på nätet är enligt undersökningar färre än många kan tro när de läser larmrapporterna i tidningarna.

Det är inte ”alla” som gör det utan en del av gruppen. Och det behöver inte per automatik betyda att alla lider av detta eller blir utsatta för kränkningar. De som lägger ut bilder är ofta medvetna om vad de gör, men en del ångrar det de gjort senare. Medvetenheten om riskerna är hög. Orsaken till sexuell exponering på nätet kan variera. Det kan handla om att få snabb bekräftelse, att bearbeta sina kroppskomplex och sitt dåliga självförtroende, eller vara en del av ett relationsskapande över nätet.⁶⁸ Detta kan kännas främmande för många vuxna. I undervisningen i samhällskunskap ska risker och möjligheter förknippade med internet lyftas fram och då bör tankar om kön, sexualitet och relationer finnas med. En lärare berättar:

- Jag brukar tillsammans med eleverna göra en lista på nätsäkra regler som kan vara bra att tänka på när man chattar med eller dejtat någon från nätet. Det kan handla om alltifrån att de inte ska skicka några bilder som de inte vill ska spridas, eftersom att den risken alltid finns, till att inte blind-

67. Fagerström, Linda och Nilson, Maria, *Genus, medier och masskultur*, Gleerups utbildning AB, 2008.

68. *Se mig! Unga om sex och Internet*, 2009:9, Ungdomsstyrelsen, 2009.

dejta någon från nätet utan sällskap av en kompis eller att inte åka hem till okända personer. Vi pratar om falska nätidentiteter, nätmobbning, socialt tryck och effekten av att texter inte kan bära fram sarkasm och ironi på samma sätt som talet kan.

Att prata om riskerna med internet kan vara bra, men råden bör ta hänsyn till målgruppens erfarenheter och inställningar, annars riskerar det bara uppfattas som moraliserande, och förtroendet för denna typ av råd minskar. Om nätdejting målas upp som ett stort risktagande ökar också risken för att eleverna känner att de får skylla sig själva om de råkar illa ut.⁶⁹

En annan aspekt är kränkningar på nätet som ökat med åren. Eleverna måste bli medvetna om vilka risker de utsätts för och vilka konsekvenser det kan leda till om man skriver saker på nätet. Undersökningar visar att det kan vara lättare att vara elakare på nätet än i verkligheten.⁷⁰ Kan eleverna stå för allt de skriver på nätet och skulle de själva vilja bli omtalade på samma sätt? Vad säger svensk lagstiftning om kränkande behandling?

Undervisningen ska också lyfta fram möjligheterna och det positiva med internet och kommunikation via elektroniska medier. Möjligheterna att hitta andra i samma situation som en själv, att hålla kontakten med nära och kära över hela världen eller att sprida budskap som kan ha en otrolig politisk eller samhällslig effekt har ökat enormt med internet. Ett blogginlägg, ett twitterinlägg eller en upplagd filmsnutt kan förändra mycket. Hur har kampen för mänskliga rättigheter, informationen om säkrare sex, störtandet av förtryckande diktaturer eller lobbyarbetet i sexualpolitiska frågor förändrats med dagens alla digitala kommunikationskanaler?

De mänskliga rättigheterna inklusive barnets rättigheter i enlighet med barnkonventionen. Deras innebörd och betydelse samt diskrimineringsgrunderna i svensk lag.

Den svenska diskrimineringslagstiftningen berör kön och sexualitet på flera punkter. Det finns diskrimineringsgrunder som är direkt kopplade till detta: kön, sexuell läggning och könsöverskridande identitet och uttryck. Ur ett intersektionellt perspektiv berörs kön och sexualitet av de andra diskrimineringsgrunderna i

69. *Se mig! Unga om sex och Internet*, 2009:9, Ungdomsstyrelsen, 2009.

70. *Diskriminerad, trakasserad, kränkt? Barns, elevers och studerandes uppfattningar om diskriminering och trakasserier*, Skolverket, Stockholm, 2009.

många situationer. Etnisk tillhörighet, religion, kön och sexualitet kan till exempel samverka i hedersrelaterade frågor. En lärare berättar hur hon arbetar med diskrimineringsgrunderna:

- Jag tycker att det är viktigt att eleverna får veta mer om vilka diskrimineringsgrunder vi har och varför. Jag har vid ett par tillfällen gjort utställningar där eleverna i grupper har haft ansvar för en diskrimineringsgrund och beskrivit den med definitioner, berättelser från vardagen och med frågor som de andra eleverna ska fundera på. Vi diskuterade sen skillnaden mellan kränkande behandling och diskriminering, resonerade om det finns fler aspekter som borde komma med i lagen i framtiden. Det senaste tillägget kom 2009 och berörde könsöverskridande identitet – vad blir nästa tillägg och vad kommer det omfatta? Efter att ha gått igenom den svenska diskrimineringslagstiftningen kopplade vi detta till mänskliga rättigheter, normer i samhället och situationer i andra länder. Utställningsformen var bra för att få igång deras kreativitet, de sökte själva efter källor, några intervjuade personer från de olika berörda grupperna och de fick utforma en produkt som skulle vara anpassad för deras klasskamrater. Skolledningen bjöds in till vernissage och de berättade lite för eleverna om hur skolan arbetar med värdegrundsfrågor och likabehandling.

Olika organisationers arbete för att främja mänskliga rättigheter.

Hur mänskliga rättigheter kränks i olika delar av världen.

Det pågår en ständig kamp för människors lika värde och efterlevnaden av de mänskliga rättigheterna runt om i världen. När det gäller kön och sexualitet är diskussionsunderlaget stort och ständigt aktuellt. Det kan handla om kvinnors rättigheter och handlingsutrymme i olika delar av världen eller diskriminering av och sträng lagstiftning mot hbt-personer och deras rättigheter. FN:s Allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna beskriver bland annat familjens rättigheter, äktenskapets villkor, lika lön för lika arbete oavsett kön, rätt till utbildning och rätt till vård för mödrar och barn. I undervisningen passar det till exempel bra att arbeta med film, både dokumentärfilm och spelfilm, och berättelser från verkligheten i detta sammanhang.

Begreppet sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter (SRHR) regleras i flera konventioner och definierades i handlingsprogrammet från FN:s befolknings-

konferens i Kairo 1994. Även FN:s kvinnokonferens i Peking 1995 tog upp dessa frågor och där definierades de sexuella rättigheterna ytterligare. SRHR berör till exempel rätten att få bestämma över sin egen kropp, sin sexualitet och sin reproduktion. Alla människor ska ha samma möjligheter, rättigheter och förutsättningar att ha ett säkert och tillfredställande sexualliv. Brister inom detta område kan orsaka ohälsa. Könstypning, sexuellt utnyttjande, osäkra aborter, bristfällig mödravård, bristfällig upplysning, diskriminering på grund av kön, sexualitet eller könsuttryck kan leda till allvarliga konsekvenser, både för kvinnor och för män.

Den svenska regeringen och flera svenska idéburna organisationer driver SRHR-frågor både nationellt och internationellt. Vissa SRHR-frågor är kontroversiella i många delar av världen och skapar ofta debatt. Ett par exempel är aborträtten och hbt-personers rättigheter. Ett antal länder reserverar sig och skriver inte under på alla rättigheter som SRHR-området innefattar.⁷¹

I undervisningen i samhällskunskap kan dessa frågor sättas under lupp och eleverna kan jämföra Sveriges inställning med andra länders samt EU:s eller FN:s hållning. Vilka rättigheter tillämpar vi till exempel i Sverige som inte är internationellt erkända?

Rättssystemet i Sverige och principer för rättssäkerhet. Hur normuppfattning och lagstiftning påverkar varandra. Kriminalitet, våld och organiserad brottslighet. Kriminalvårdens uppgifter och brottsoffers situation.

Individens och gruppernas möjligheter att påverka beslut och samhällsutveckling samt hur man inom ramen för den demokratiska processen kan påverka beslut.

Det finns många normer och lagar som berör kön, sexualitet och relationer och det finns ett ömsesidigt påverkansförhållande mellan de två – normer påverkar lagstiftningen och lagstiftningen påverkar normerna. När lagen om förbud mot barnaga infördes var det många som inte var nöjda med den förändringen, men idag är det otänkbart för många att slå sina barn. Normer förändras. Eldsjälar som bryter mot de rådande normerna kan i många fall vara centrala i kampen för föränd-

71. *Sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter (SRHR)(www)*. Hämtat från Regeringens webbplats om mänskliga rättigheter, <http://www.manskligarattigheter.se>. Hämtad 5 oktober 2013 & *Sveriges internationella politik för sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter* (pdf), Utrikesdepartementet, 2006 & *Förslag till nationell strategi för sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter*. Delrapport, Socialstyrelsen, 2013.

rad lagstiftning, det kan man se inom områden som kvinnors och hbt-personers rättigheter. Här finns många beröringspunkter med historieundervisningen och det kan vara lämpligt med ett samarbete kring normförskjutningen, det vill säga förändringar i normer och lagstiftning under det senaste seklet. Synen på relationer har förändrats mycket under 1900- och 2000-talet. Äktenskapets särställning har luckrats upp av sambolagar, partnerskapslagar och en friare syn på relationsbildning. Hbt-personers rättigheter har gått från straffbara handlingar, via sjukdomsstämpling till utvidgad diskrimineringslagstiftning, könsneutral äktenskapslag och rätt till adoptionsprövning och insemination. Den kvinnliga rösträtten var en vändpunkt och kvinnors rätt till arbete och utbildning har förändrat mycket. Abortlagstiftningen var en milstolpe som markerade kvinnors rätt till sin kropp. Smittskyddslagen har både sina för- och nackdelar och är föremål för debatt. Lagstiftning om reglerad föräldraledighet påverkar synen på vem som ansvarar för barnen och i förlängningen människors beteende och synen på familjen. Den obligatoriska sex- och samlevnadsundervisningen i skolan gav en förändrad syn på hur samhället kan ta ansvar för information och undervisning. Listan på betydelsefull lagstiftning inom sex- och samlevnad kan göras lång. En lärare berättar om innehållet i sin undervisning:

- Det svenska rättssystemet är komplext vad gäller till exempel lagstiftningsprocessen. När man ska prata om hur lagar bildas och hur normer påverkar lagstiftningen så kan äktenskapslagstiftningen vara intressant att arbeta med. Tidigare fanns det olikkönat äktenskap och sedan kom partnerskapslagen för samkönade par 1995. Nu har vi en könsneutral äktenskapslag. Alla dessa lagar är och var omgärdade av normer. Det står inte någonstans i lagen att de som gifter sig ska vara kära i varandra, men ändå verkar det som att vi förutsätter det när folk ska gifta sig. Det finns kanske dessutom föreställningar om till exempel ålderskillnader och etnicitet när det kommer till äktenskap. Detta är intressant att diskutera med eleverna. Vilka föreställningar har de om äktenskapet och vilka normer styr deras uppfattningar? Hur har synen på äktenskap förändrats genom åren – vi gifter oss till exempel mycket senare i livet idag och många fler äktenskap upplöses än för femtio år sedan. Hur den könsneutrala äktenskapslagstiftningen växte fram är extra intressant eftersom att den inte gick raka vägen genom systemet. Sambolagstiftningen, diskrimineringslagstiftningen, adoptionslagstiftningen, lagen om föräldraledighet, sexualbrottslagstiftningen och jämställdhetslagstiftningen är andra lagar jag brukar ta upp här.

Arbetsmarknadens och arbetslivets förändringar och villkor, till exempel arbetsmiljö och arbetsrätt. Utbildningsvägar, yrkesval och entreprenörskap i ett globalt samhälle. Några orsaker till individens val av yrke och till löneskillnader.

När ungdomar väljer studie- och yrkesväg påverkas de i stor utsträckning av de rådande könsnormerna i samhället. Könsfördelningen inom skola, vård och omsorg ser annorlunda ut än inom tillverkningsindustrin och i hantverksyrken.⁷² Varför är det så? En lärare berättar följande om hur hon arbetar med att försöka tydliggöra vad detta betyder konkret och vilka konsekvenser det kan få:

- Jag brukar börja med att diskutera med eleverna vilka förväntningar som finns på killar och tjejer, och vad som händer om man inte lever upp till dem. Vi tittar på både utseende, vardagsintressen och idrottsval. Det kan vara svårt att få dem att se utanför ramarna, de är präglade av samhällets normer, men oftast förstår de att det just är förväntningar och inte krav. Vi diskuterar val av studier inför gymnasiet och vilka yrken de tror sig vilja jobba med. Och vilka normer som omgärdar vissa yrken som undersköterskor, frisörer, fabriksarbetare, brandmän och hemtjänstpersonal. Denna grund behövs för att sedan kunna prata om löneskillnader och jämställdhetspolitik. Det är ju svåra frågor det här, och för att förstå begrepp som kvotering och pappadagar så behöver man grunda resonemangen i kunskap om genusstrukturer.

Skilnader mellan människors ekonomiska resurser, makt och inflytande beroende på kön, etnicitet och socioekonomisk bakgrund. Sambanden mellan socioekonomisk bakgrund, utbildning, boende och välfärd. Begreppen jämlikhet och jämställdhet.

Att behandla jämställdhetsfrågor i undervisningen i samhällskunskap är nödvändigt, och i denna del av det centrala innehåll tar kursplanen upp begreppen jämlikhet och jämställdhet. Att definiera dessa två begrepp är en bra början för att sedan kunna arbeta med att förstå strukturerna som omgärdar dem. Ett jämställdhetstema kan innefatta grundläggande kunskaper om normer och strukturer, en koppling till den historiska förändringen, jämförelser med andra länder, samhälls-

72. Hedlin, Maria *Lilla genushäftet 2.0*, Linnéuniversitetet, 2010.

ekonomiska reflektioner kring till exempel löneskillnader, diskussioner om arbetsfördelningen i hemmet och problematiseringar som gäller till exempel kvotering. En lärare berättar om sitt sätt att se på makt och kön:

- Eleverna undrar ibland varför Sverige inte har haft någon kvinnlig statsminister och utifrån en sådan konkret fundering går det att resonera ganska bra om makt i förhållande till kön. På senare tid har vi sett fler kvinnliga presidenter, statsministrar och andra regeringsledare, men på det stora hela är det fortfarande snedfördelat. Även posterna inom regeringarna kan graderas i inflytande och vikt, vilket ger effekter på maktinflytandet för män och kvinnor. Om det är lika många män och kvinnor i en regering eller i en företagsledning så betyder inte det att män och kvinnor har lika mycket makt. Vem sitter på de tunga, betydelsefulla posterna? Om vi dessutom tittar på världens tillgångar och vem som har tillgång till dem så får vi en ganska mörk bild av jämställdhet och ser att det är långt kvar innan vi kan leva upp till begreppet.

För många elever är jämställdheten självklar, det bara existerar och är ingen fråga som man behöver engagera sig i.⁷³ Det är viktigt att synliggöra de begränsande strukturer som fortfarande finns kvar i samhället och hur de kommer till uttryck. Även om eleverna känner att de har samma möjligheter att leva sina liv, utforska sin sexualitet eller uttrycka sin identitet så visar verkligheten ofta på något annat. Normbrytande handlingar kan bemötas olika hos män och kvinnor, könsmönstren kan många gånger vara tydliga och diskriminering och kränkande behandling bottnar inte sällan i synen på kön. Att killar som har sex med många tjejer kan anses vara ”kungar” och ”players”, medan en tjej som har sex med många killar i motsvarande situation kallas ”hora” och därmed riskerar dåligt rykte kan vara uttryck för hur det heterosexuella identitetsskapandet speglar de strukturer som skiljer män och kvinnor åt i samhället.⁷⁴

Det finns flera tänkbara samarbetsmöjligheter här. När det gäller mer praktiskt jämställdhetsarbete ska eleverna få möjlighet att behandla ”arbetsfördelningen i hemmet ur ett jämställdhetsperspektiv” och även sätta sig in i aktuella samhällsfrågor som rör privatekonomi i hem- och konsumentkunskap. Genom ett samarbete

73. *Se mig! Unga om sex och Internet, 2009:9*, Ungdomsstyrelsen, 2009.

74. *Diskriminerad, trakasserad, kränkt? Barns, elevers och studerandes uppfattningar om diskriminering och trakasserier, 326:2009*, Skolverket, 2009.

mellan samhällskunskap och hem- och konsumentkunskap kan eleverna få en större förståelse för hur jämställdhetspolitiken blir konkret i vardagen.

Andra tänkbara samarbetsämnen kan vara matematiken där statistikundervisningen kan fokusera på lönestatistik eller föräldraledighet, historia där jämställdhetsarbetet kan beröra utbildning och rösträtt ur ett historiskt perspektiv, geografi där befolkningsfrågor, migration, urbanisering, familjebildning och företagande kan belysas ur ett jämställdhetsperspektiv eller svenska och engelska där texter om jämställdhet eller könsstrukturer kan läsas, analyseras, skrivas eller debatteras.

Politiska ideologier och hur skiljelinjerna i det svenska partiväsendet har utvecklats.

Hur ser de olika politiska partierna på jämställdhet och familjepolitik? En lärare berättar om arbetet med att koppla partipolitiken till sex- och samlevnadsundervisningen:

- Det finns tydliga skillnader mellan våra politiska partier när det kommer till jämställdhetsfrågor och familjepolitik. Synen på hbt-frågor har varit olika inom de olika partierna och än idag finns det vissa skiljelinjer. När vi arbetar med att jämföra de olika partierna har jag alltid med familj och jämställdhet som två frågor de ska ta med i jämförelsen, tillsammans med andra perspektiv som grundläggande ideologi, ekonomi, miljöpolitik och privatiseringar. Eleverna får arbeta i grupper och redovisa för varandra i muntliga redovisningar, utställningar eller i en gemensam tidning. De får själva bestämma hur de i klassen vill redovisa arbetet. Eftersom familjepolitik och jämställdhetsarbete ska finnas med i dessa redovisningar blir det en del av sex- och samlevnadsundervisningen trots att det inte ingår i något sådant tema egentligen.

RELIGIONSSKUNSKAP

Buddism
Islam

Genus, sexualitet
och relationer

Judendom

Hinduism

Kristendom

Religionskunskap

ÄMNETS KOPPLING TILL JÄMSTÄLLDHET, SEXUALITET OCH RELATIONER

I olika delar av världen råder olika meningar om vad sexualitet är och bör vara, hur män och kvinnor ska förhålla sig till sin sexualitet och vilket syfte sexualiteten har. Inom varje land och varje samhälle finns dessutom olika syn på sexualitet och relationer, men vanligtvis finns det en sexualsyn som ändå dominerar. Oavsett vilket land eller område som betraktas kan man konstatera att en eller flera religiösa traditioner bidragit till att skapa det normsystem som omgärdar sexualiteten.⁷⁵

Eleverna ska utveckla sina kunskaper om olika religioner och livsåskådningar, både i det egna samhället och i andra delar av världen. En del i detta arbete handlar om att lära sig mer om religionernas olika inriktningar och om hur de olika inriktningarna praktiseras i vardagen. Även om religioner engagerar sig i större existentiella frågor som meningen med livet, vad som händer efter döden eller förhållandet mellan det gudomliga och mänskligheten, så är det ofta stort fokus på levnadsregler och förhållningssätt i vardagen. Tankar om kön, relationer, sexualitet, jämställdhet och moral är centrala i flera religioner och livsåskådningar. Eleverna ska få möjlighet att lära sig mer om hur synen på dessa frågor kan skilja sig mellan olika religioner – och inom religionerna. Det kan ibland finnas större likheter mellan två inriktningar i två olika religioner än det finns mellan ytterligheterna i en och samma religion.

Undervisningen i religionskunskap ska behandla identitetsfrågor och kursplanen lyfter fram hur religionstillhörighet kan forma identiteten och livsstilen. En stor del av identiteten berör kön, sexualitet och relationer och de tankar kring detta som finns inom den religion som personen tillhör påverkar självfallet personens identitetsutveckling. Det kan handla om att man förväntas vara antingen man eller kvinna, hur man förväntas vara utifrån denna könstillhörighet, vem man förväntas bli ihop med, vilka roller man ska ta i ett förhållande eller hur man ser på sexuella relationer. Undervisningen ska bidra till att eleverna övar förmågan att reflektera och resonera kring sin egen identitet och hur de själva förhåller sig till olika livsfrågor.

I undersökningen Ungkab09 framkom att de som uppgett att religion påverkar deras vardag i mycket hög grad också hade en mer traditionell syn på sex före äktenskapet och menade i högre grad att sexuella handlingar ska vara kopplat till

75. Geels, Antoon, Roos, Lena (red) *Sex – för guds skull. Sexualitet och erotik i världens religioner*, Studentlitteratur, 2010.

äktenskapet. En mer negativ attityd till samkönade relationer var också vanligare i den gruppen.⁷⁶ Etiska avvägningar, traditioner och kulturella uttryck är andra saker som kan påverka identitetsutvecklingen. Även de mer existentiella frågorna, som exempelvis vad meningen med livet är, har i en del fall med sex och samlevnad att göra eftersom många förhåller sig till tankar om reproduktion i dessa sammanhang.

En människas värderingar och förhållningssätt vad gäller kön, sexualitet och relationer har ofta sitt ursprung i personens livsåskådning. Genom att öka kunskaperna om varför människor utifrån livsåskådning kan ha olika förhållningssätt och inställningar i moraliska frågor och i frågor om jämställdhet, kön och sexualitet så ökar elevernas förståelse för andra människor, deras attityder och beslutsfattande. Detta kan kopplas till det samhälleliga perspektivet eftersom religion handlar om mycket mer än en personlig tro för många människor. Det handlar om ett sätt att leva och även där påverkar religionen vardagen.

Religionens koppling till samhället blir tydligt när det gäller fri- och rättigheter. Religionsfrihet och yttrandefrihet kan ställas mot kränkande behandling, diskriminering och våld eller hot om våld. I ett allt mer sekulariserat samhälle kan dessa konflikter bli tydliga. Samhällets lagstadgade syn på kön, sexualitet och relationer kan kollidera med socialt, religiöst eller kulturellt oliktankande. I denna konflikt kan till exempel hedersproblematik skapas eller samhällsförändring motarbetas. Kvinnors och hbt-personers rättigheter är exempel från den senare kategorin. Motståndet mot kvinnliga präster eller könsneutralt äktenskap är ett tecken på när normförskjutningar i samhället krockar med religiösa tankar.

” Frågor om kön, jämställdhet, sexualitet och relationer är avgörande för människans syn på sig själv och för identiteten. De är centrala livsfrågor och därför omistliga perspektiv och utgångspunkter i religionskunskap. I kursplanens syfte kommer dessa perspektiv till uttryck genom skrivningen att eleverna ska utveckla kunskap om hur *olika religioner och livsåskådningar ser på frågor som rör kön, jämställdhet, sexualitet och relationer*.

Religioner och religiösa traditioner har genom historien tjänat som underlag för bestämda uppfattningar om manligt och kvinnligt och om relationer mellan män och kvinnor. Det är lätt att ge exempel på

76. Tikkanen, Ronny Heikki; Abellson, Jonna och Forsberg, Margareta, *Ungkab09 Kunskap, attityder och sexuella handlingar bland unga*, Göteborgs universitet, skriftserien 2011:1.

hur religiösa texter har använts för att motivera och understödja en över och underordning med hänsyn till kön – men också till synen på sexuell läggning. Därför är det betydelsefullt att eleverna genom undervisningen medvetandegörs om sådana religiöst motiverade över och underordningar; hur de har kommit till uttryck, vilka former de har tagit sig och vilka konsekvenser de har haft för människor med olika kön och sexuell läggning.

För att synliggöra den tidigare framhållna mångfalden av tolkningar inom religiösa traditioner kan eleverna få stifta bekantskap med alternativa tolkningar av religiösa texter och trossatser. Det kan handla om exempelvis tolkningar från feministiskt perspektiv och queerperspektiv.

Viktigt är att inom ramen för ett jämställdhetsperspektiv uppmärksamma det faktum att kvinnors och mäns religiositet och religionsutövning ofta skiljer sig åt. I klassiska beskrivningar av religiösa traditioner, och även i läromedel, beskrivs religioner ofta utifrån mäns religiositet och religionsutövning. I en del fall har detta lett till att kvinnor har marginaliserats då den religiösa människan har i hög utsträckning varit synonym med den religiöse mannen. Således har fokus ofta legat på religionsutövning i den offentliga sfären, medan den utövning som sker i det privata inte ägnats nämnvärd uppmärksamhet. Man kan alltså uppmärksamma kvinnors religiositet och religionsutövning i historia och nutid.

Religioner och livsåskådningar rymmer således starka föreställningar om kön och sexualitet. Om man studerar dessa utan att anlägga ett genusperspektiv innebär det att en grundläggande del av ämnet lämnas därhän. Det är därför nödvändigt att eleverna ges möjlighet att utveckla och tillämpa ett sådant perspektiv inom ramen för sina studier i religionskunskap.⁷⁷

När eleverna arbetar med olika tolkningsmöjligheter av frågor som rör kön och sexualitet får de möjlighet att möta förklaringsmodeller som de inte är vana vid. För en del barn och ungdomar kan detta vara en del i att arbeta preventivt med bland annat frågor som rör hedersrelaterad problematik.

77. *Kommentarmaterial till kursplanen i religionskunskap*, Skolverket, 2011.

DET CENTRALA INNEHÅLLETS MÖJLIGHETER

Centrala tankegångar och urkunder i världsreligionerna islam, judendom, hinduism och buddhism.

Varierande tolkningar och bruk inom världsreligionerna i dagens samhälle.

Utifrån vad som står i urkunderna ska kursen beröra hur dessa texter tolkas och omsätts i det praktiska vardagslivet. Det kan handla om tolkningar som till exempel rör sexualitet, kön, relationer och äktenskap. Det är viktigt att komma ihåg att det kan finnas stora skillnader i tolkningar inom en religion, undervisningen ska inte fastna i enbart ett jämförande mellan religionerna. Den grundläggande synen behöver heller inte alltid styra praktiken. Det kan till exempel finnas en grundinställning mot skilsmässa, men i praktiken skiljer sig folk ändå. Tolkningar och bruk förändras med sekulariseringsprocesser och anpassning av livet i ett föränderligt samhälle. Människor tillåter sig ibland att tolka frågor som berör sex och samlevnad oavsett vad som står i urkunderna, menar följande lärare.

- Inom islam, judendom, hinduism och buddhism skiljer sig tankarna kring kön och sexualitet åt en hel del, men man kan även hitta likheter mellan religionerna. Det händer ganska ofta att elever säger att 'det står i Bibeln' eller 'Koranen fördömer det'. Jag tycker att det är viktigt att lyfta och diskutera olika tolkningar, om att man kan läsa urkunderna på olika sätt och att många citat kan tas ur sitt sammanhang och då förlorar man kontexten.

Sambandet mellan samhälle och religion i olika tider och på olika platser.

När det gäller världsreligionernas historiska utveckling har synen på kön, sexualitet och relationer förändrats, speciellt i de olika inriktningarna. Vad är det som har gjort att det bildats olika inriktningar och hur har deras inställning till kön och sexualitet utvecklats från de gemensamma dragen inom religionen?

Olika samhällen påverkas olika mycket av den dominerande religionen i området. I Sverige finns en människosyn och en värdegrund som grundas i en kristen tradition, men samhället har sekulariserats och kyrkan fått mindre inflytande. I andra områden har kyrkan större inflytande och därmed påverkas samhället på ett helt annat sätt. Tankarna om kön, könsmonter, sexualitet och relationer som dominerar i religionen kommer att påverka sexualsynen i samhället, lagstiftning och

andra samhällsfunktioner som tillgång till preventivmedel och abort eller möjligheten att leva utanför normen.

Konflikter och möjligheter i sekulära och pluralistiska samhällen, till exempel i frågor om religionsfrihet, sexualitet och synen på jämställdhet.

Hur möter gamla traditionella värderingar det nya samhället i olika delar av världen? Samhällsutvecklingen går fort i perioder och klyftan mellan de religiösa traditionerna och vardagspraktiken blir ibland tydlig. Hur kan en religiös tro integreras med samhällsutvecklingen och i vilka frågor skapas krockarna som leder till konflikter? Det kan vara lika svårt för den sekulariserade individen som för den troende individen att förstå hur andra människor resonerar. Genom att skapa förståelse för flera aspekter och visa på grunden till olika synsätt kan förståelsen öka. Genom att lära sig mer om traditioner inom olika religioner och om sexualsyn i olika delar av världen så kan man öka kunskapen om orsaker och samband till olika hållningar.

Detta kan till exempel kopplas till hur dessa inställningar manifesteras i det vardagliga livet och vilken inverkan det har på rådande sexualsyn i olika områden. Synen på familj, relationer, sex före äktenskapet, avhållsamhet, reproduktion, preventivmedel, homosexualitet, sex för njutningens skull eller kvinnors och mäns möjligheter och skyldigheter är möjliga infallsvinklar. En lärare berättar:

- Eleverna är ganska medvetna om att det finns skillnader i synen på kön och sexualitet mellan olika religioner, men de har svårare att förstå att skillnaderna inom en religion kan vara lika stora eller till och med större. När det gäller kristendomen brukar jag lyfta flera olika frågor som blir aktuella i vardagen. Det kan till exempel handla om synen på preventivmedel, och kanske främst kondomer, där den katolska kyrkan utmärker sig en del. Om påven skulle gå ut och rekommendera kondomanvändning skulle synen på säkrare sex, reproduktion och sex för njutningens skull förändras i en stor del av vår värld. Det är i dessa sammanhang också viktigt att lyfta fram att normer, kyrkans inflytande och inställning förändras över tid. Sverige är ett bra exempel på ett land där sekulariseringen gått ganska snabbt, kyrkan har skiljts från staten och normerna för kön och sexualitet ändrats över tid. Även inom kyrkan.

När det gäller urkunder används ibland Bibeln och olika bibelcitats som argument i frågor om sexualitet och relationer. Det är viktigt att sätta in en urkund i dess

historiska sammanhang, lyfta fram vad som står i texterna och sedan prata om hur detta kan tolkas. Att lyfta ut enskilda bibelcitat kan vara missvisande, det riskerar att ge en ensidig och förenklad bild av budskapet eller sammanhanget.

Även enskilda personers inställningar kan påverka religiösa tolkningar. Medeltidens Tomas av Aquino, en teolog av sin tid, sägs ha haft stort inflytande på kristendomens tolkning av kön och könsmonster. Han påstod att kvinnor skapades för att hjälpa mannen med fortplantningen. Kvinnor var i många andra sammanhang funktionslösa och ansågs sakna förmåga till rationellt och logiskt tänkande⁷⁸. Hur kan sådana tankar ha påverkat kvinnosynen på den tiden och kan det finnas liknande tankar idag?

Hur olika livsfrågor, till exempel meningen med livet, relationer, kärlek och sexualitet, skildras i populärkulturen.

Undervisningen i religionskunskap handlar delvis om att möta eleverna där de är och fånga upp deras livsfrågor. Livsfrågor ska beröras redan under årskurs 4–6 och därmed handlar det om en progression där reflektionerna fördjupas med fler tankar om orsaker och konsekvenser, och en bredare problematisering.

I populärkulturen råder en generell heteronorm där den heterosexuella livsstilen dominerar och ibland lyfts fram som något eftersträvänt. ⁷⁹ För de som lever utanför normen kan det vara svårt att hitta förebilder och möjlighet till identifikation när inkluderingen av normbrytande perspektiv ibland kan vara bristfällig. När populärkultur som bryter mot förväntningarna debatteras tar det tempen på klimatet i ett samhälle. Det förekommer ofta en stereotypisering och en polarisering bland till exempel karaktärer i böcker, filmer eller i dramatik för att tydliggöra ett budskap eller ett sammanhang. Det är till exempel enkelt att könsmonster och sexualitet överdrivs för att skapa färgstarka karaktärer som sätter spår. Detta kan bli tydligt i till exempel reality-tv där extrema karaktärer ibland får representera en grupp människor som generellt uppvisar väldigt olika egenskaper.

78. Fagerström, Linda och Nilson, Maria, *Genus, medier och masskultur*, Gleerups utbildning AB, 2008.

79. Bäckman, Maria, *Kön och känsla. Samlevnadsundervisning och ungdomars tankar om sexualitet*. Makadam, 2003 & Ambjörnsson, Fanny *Vad är Queer?*, Natur och kultur, 2006.

Hur religioner och andra livsåskådningar kan forma människors identiteter och livsstilar.

Reflektioner kring identitet och livsfrågor, det vill säga frågor om vem man är och vem man vill vara, är centralt för alla människor – inte minst för unga människor. Under barndomen och framför allt ungdomsåren brottas de flesta med den egna identiteten i förhållande till vänner, föräldrar och övriga samhället. En människas identitet är således inget statiskt utan något som ständigt skapas och omskapas i relation till det omgivande samhället. Centrala element i denna pågående process är till exempel kön, sexualitet, etnicitet, klass, språk, religion och livsåskådning. Här är inte minst de så kallade livsfrågorna angelägna, det vill säga frågor om vad som är viktigt i vardagen, livets mening, ont och gott, rätt och orätt. Att få reflektera och samtala kring den typen av frågor visade sig vara ytterst intressant och viktigt för unga människor när ämnet religionskunskap utvärderades i Skolverkets nationella utvärdering, NU03. Enligt NU03 visade eleverna ett stort intresse för existentiella frågor, men de upplevde att undervisningen inte hade behandlat sådana frågor i någon större utsträckning. Med utgångspunkt i elevernas intresse är det således värdefullt att livsfrågor med koppling till identitet behandlas inom ämnet religionskunskap.⁸⁰

I tonåren är tankar om kön, sexualitet, sexuell identitet och relationer centrala, inte minst i identitetsutvecklingen,⁸¹ och inom detta område kan de egna funderingarna anpassas eller sättas i förhållande till samhällets normer och den livsåskådning man har. En lärare berättar:

- Vem är jag, vad vill jag ha ut av en relation, vem vill jag ha en relation med och hur ser jag på min egen sexualitet? Är jag bekväm med vad som förväntas av mig eller skulle jag vilja bryta de förväntade mönstren? Det är ju frågor man kan reflektera över i förhållande till samhällets normer men som också kan relateras till olika religiösa eller profana livsåskådningar. Oavsett om eleverna är troende eller inte så brukar de få reflektera individuellt kring dessa frågor och sen försöker vi tillsammans få en överblick över vilka förutsättningar som finns inom respektive religion. Kan en tjej utbilda sig, göra karriär och leva singelliv? Kan en kille gifta sig med vem han vill? Kan

80. *Kommentarmaterial till kursplanen i religionskunskap*, Skolverket, 2011.

81. Centerwall, Erik, i *"Kärlek känns! Förstår du": samtal om sexualitet och samlevnad i skolan: ett referensmaterial från Skolverket*, 2 uppl., Statens skolverk, Stockholm, 2000.

en hbt-person berätta om sin sexuella identitet? Ser möjligheterna olika ut inom religionens olika inriktningar?

Vardagliga moraliska dilemman. Analys och argumentation utifrån etiska modeller, till exempel konsekvens- och pliktetik.

Vardagliga moraliska dilemman behandlas redan under årskurs 4–6 och då ska frågor om identitet, jämställdhet, sexualitet och sexuell läggning beröras. Progressionen består här i att dessa funderingar ska kopplas till etiska modeller i årskurs 7–9. En lärare berättar:

- Kan till exempel olika kristna grupper ha olika syn på skilsmässa om de i grunden utgår från samma tro och samma skrifter? Pliktetikens problematik blir tydlig när två regler krockar. Då behöver man fundera på vilken som väger tyngst, vilket kan leda till att två inriktningar inom en religion kan komma fram till olika saker. Inom en inriktning kanske löftet inför Gud värderas högre än kärlek inom äktenskapet och därför undviks skilsmässa. Inom andra inriktningar inom kristendomen kanske kärleken i äktenskapet står högre, vilket leder till att skilsmässa är accepterat om kärleken tar slut.

Ur ett konsekvensetiskt perspektiv kan man fundera på konsekvenserna av sina handlingar. Inom relationer är det vanligt med moraliska ställningstaganden. Förväntas man berätta allt för sin partner? Vilka konsekvenser ger mina beslut i framtiden? Frågor om trohet, att göra slut, hur man förhåller sig till sina vänner när man går in i en relation eller funderingar på sexuell debut, säkrare sex eller sexuella handlingar kan diskuteras utifrån konsekvenstänkande. Problemet är ofta att det kan vara svårt att bedöma konsekvenserna. Dygdetiken kan ytterligare problematisera detta och resonemang om rätt och fel i sexualitet och relationer kan skapa lärande diskussioner i klassrummet.

Etiska frågor samt människosynen i några religioner och andra livsåskådningar.

Denna del av det centrala innehållet kan behandla kön och sexualitet på flera plan, eftersom människosyn inte sällan handlar om etiska och moraliska aspekter på kön, sexualitet, relationer och könsmönster. En lärare resonerar om detta:

– Hur kan människosynen i de gamla urkunderna anpassas till dagens samhälle? Det finns skrivningar i till exempel Bibeln som ifrågasätter eller fördömer kvinnor, syndigt beteende och homosexuella relationer. Hur kan man förhålla sig till detta och möta dagens människosyn och strävan efter mänskliga rättigheter? Buddhismen, rastafarireligionen, islam och kristendomen fördömer i vissa inriktningar och uttryck till exempel homosexuella handlingar, och detta ställs då emot tankar om alla människors lika värde och mänskliga rättigheter. Lagstiftningen utgår ibland ifrån den dominerande religionen i området och det förekommer till exempel fortfarande förbud och till och med dödsstraff för homosexuella handlingar i flera länder. Konsekvenserna för otrohet, ofrivillig barnlöshet eller generella normbrott kan vara allvarliga. Vad säger religionens grundbudskap och dess kulturella uttryck om den rådande människosynen?

Etiska begrepp som kan kopplas till frågor om hållbar utveckling, mänskliga rättigheter och demokratiska värderingar, till exempel frihet och ansvar.

Här lyfter det centrala innehåll något som kan passa för samarbete med samhällskunskap där mänskliga rättigheter är centralt i kursens innehåll. Mänskliga rättigheter handlar i grunden om friheten att välja sitt eget liv och att känna ansvar gentemot samhället och medmänniskorna. Att sträva mot ett samhälle där alla inkluderas oavsett till exempel kön, sexualitet eller könsöverskridande identitet ligger i linje med den svenska lagstiftningen och skolans värdegrundsarbete.

BIOLOGI

Biologi

ÄMNETS KOPPLING TILL JÄMSTÄLLDHET, SEXUALITET OCH RELATIONER

Sex- och samlevnadsarbetet har på en del skolor tidigare varit synonymt med biologiundervisningen,⁸² och kopplingen mellan kropp och sexualitet kommer även framöver att vara en viktig del av ämnet biologi. Skillnaden är nu att ämnet har fått ett bredare perspektiv och en mer tvärvetenskaplig hållning.

Ett syfte med undervisningen i biologi är att eleverna ska få möjlighet att utveckla nyfikenhet på och intresse för att veta mer om sig själva och naturen.⁸³ Därigenom tar kursplanen fasta på den ursprungliga drivkraften bakom all naturvetenskap. Människan har i alla tider drivits av en vilja att förstå hur tillvarons villkor är beroende av naturen. Detta kan vara en bra grund i sex- och samlevnadsundervisningen eftersom den vinner på att utgå från elevernas funderingar och möta dem där de är.⁸⁴ Sexualitet och relationer omgärdas ofta av ett stort intresse och nyfikenhet. Eleverna ska till exempel få kunskap om hur kroppen och det fysiologiska påverkas av psykiska och sociala faktorer.

När det gäller arbetet med kropp och sexualitet berör biologiundervisningen kroppens uppbyggnad och funktioner, sexuellt överförbara infektioner och graviditet. Preventivmedel och möjligheter att undvika oönskade graviditeter och överföring av infektioner är konkretiserat i det centrala innehållet. Det handlar även om att lyfta de senare frågorna till global nivå och anlägga ett historiskt perspektiv.

Eftersom de biologiska aspekterna av sexualiteten inte kan särskiljas från frågor om identitet, jämställdhet och andra värdefrågor, ska eleverna få tillfälle att i en respektfull anda diskutera detta. Genom att anlägga en helhetssyn på sexualitet avser kursplanen att öka elevernas möjligheter att känna sig trygga i den egna kroppen och identiteten. Undervisningen kan bidra till förståelse för att sexualitet och samlevnadsformer kan se ut på olika sätt. Normer i samhället avspeglas i synen på kroppen och dess funktioner. Skönhetsideal, förväntningar på sexualiteten, normer kring reproduktion, upplevda skillnader mellan pojkar och flickor, förväntningar

82. Wallin, Anita, "En forskningsöversikt om undervisningen i sex och samlevnad", i *Undervisning i sex och samlevnad – ett idématerial*. Göteborgs universitet, 2011.

83. *Förordning (SKOLFS 2010:37) om läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*. Utbildningsdepartementet, 2010.

84. *Nationella kvalitetsgranskningar 1999: Skolors arbete mot mobbning och annan kränkande behandling: sex- och samlevnadsundervisningen: undervisningen om tobak, alkohol och andra droger*, Skolverket, 2000.

vid sexuellt risktagande eller vid skydd mot graviditet, förväntningar på sexuell identitet eller förväntningar på relationsbildning.⁸⁵

Eleverna ska få möjlighet att sätta kropp och sexualitet i ett sammanhang och få diskutera på vilket sätt biologin är en del av samhället.

DET CENTRALA INNEHÅLLETS MÖJLIGHETER

Aktuella samhällsfrågor som rör biologi.

De aktuella samhällsfrågor som berörs i olika medier handlar inte sällan om kön och sexualitet. Sex på löpsedlarna är vanligt. Därför bör man granska dessa budskap med källkritiskt tänkande och göra en nyanserad analys. Det kan handla om en ökning av klamydiasiffrorna i riket, oro för antibiotikaresistens, normer som rör kroppsideal eller ungdomars sexuella risktaganden. Vad kommer genteknikens landvinningar leda till framöver? Hur kommer befolkningstillväxten att påverkas om fler väntar längre med att skaffa barn?

Hur den fysiska och psykiska hälsan påverkas av sömn, kost, motion, sociala relationer och beroendeframkallande medel. Vanligt förekommande sjukdomar och hur de kan förebyggas och behandlas. Virus, bakterier, infektioner och smittspridning. Antibiotika och resistenta bakterier.

Här ska undervisningen beröra hur sociala relationer påverkar människors generella välmående och förutom relationer till familjen och till sina vänner kan även kärleksrelationer och sexuella relationer komma med i detta sammanhang. Funktionella och dysfunktionella förhållanden och familjer kan påverka människor mycket och när den psykiska hälsan påverkas kan även den fysiska hälsan drabbas.

Den andra delen av ovanstående formulering från det centrala innehållet behandlar smittspridning, sjukdomar, bakterier, virus och antibiotika. Dessa kunskaper kan integreras med arbetet om sexuell hälsa som finns i en annan del av det centrala innehållet. Att kunna skilja på bakterie- och virusinfektioner är viktigt för att förstå vilka sexuellt överförbara infektioner som behandlas på vilket sätt. Vilka kan generellt botas och vilka kan bara lindras? Vad innebär egentligen resistens, och vilka konsekvenser kan det ge om antibiotikaresistensen sprider sig? En lärare berättar:

85. *Kommentarmaterial till kursplanen i biologi*, Skolverket, 2011.

- Det finns elever som uttrycker att p-piller ersätter kondomen och att eventuella sjukdomar går att lösa med behandling. Det är intressant att arbeta med virus- och bakterieuppdelningen för det är då de börjar inse varför inte hiv eller herpes går att bota med antibiotika, medan klamydia och gonorré ofta kan botas – om det inte förekommer resistens. Resonemangen kan vara ganska komplicerade, så eleverna behöver ganska mycket stöd i sina funderingar. Här handlar det mycket om att öka elevernas kunskaper, men dessutom att resonera om konsekvenser och individens handlande. Sexuellt överförbara infektioners smittvägar och hur man skyddar sig är enklast att prata om utifrån kunskap om slemhinnor – var på kroppen finns de och vilka sjukdomar tar sig igenom där? Kondomen kan finnas tillgänglig och eleverna får lära känna denna produkt genom att titta, känna och experimentera i ett icke-sexuellt sammanhang.

Kroppens celler, organ och organsystem och deras uppbyggnad, funktion och samverkan. Evolutionära jämförelser mellan människan och andra organismer.

Detta kan handla om till exempel sexualorganens anatomi och deras funktion. Hur fungerar kroppen i en sexuell situation, vad kan eventuella problem bero på och hur fungerar de reproduktiva organen – från befruktning till förlossning.

Vilka samband finns mellan kroppens funktioner och de skönhetsideal som råder i samhället? Vilka konsekvenser kan skönhetsidealen leda till rent fysiskt? Här finns möjligheter att samarbeta med till exempel idrott och hälsa.

Människans sexualitet och reproduktion samt frågor om identitet, jämställdhet, relationer, kärlek och ansvar. Metoder för att förebygga sexuellt överförbara sjukdomar och oönskade graviditeter på individnivå, på global nivå och i ett historiskt perspektiv.

Kursplanen i biologi tar, liksom kursplanerna i religionskunskap och samhällskunskap, upp värdefrågor i anslutning till sex och samlevnad. Eftersom de biologiska aspekterna av sexualiteten inte kan särskiljas från frågor om identitet, jämställdhet och andra värdefrågor, ska eleverna ges tillfälle att i en respektfull anda diskutera detta. Genom att anlägga en helhetssyn på sexualitet avser kursplanen att öka elevernas möjligheter att känna sig trygga i den egna kroppen och identiteten. Under-

visningen kan dessutom bidra till förståelse för att sexualitet och samlevnadsformer kan se ut på olika sätt.⁸⁶

Det skulle kunna handla om kroppens uppbyggnad, variation och betydelse i olika sexuella sammanhang. Kunskaperna om slidkransen och myterna om den så kallade mödomshinnan, kan till exempel behöva lyftas och biologiundervisningen kan bidra med naturvetenskapliga perspektiv.

Begreppet mödomshinna brukar man idag kalla en myt och det ersätts alltmer av orden slidkrans, mödomsring eller hymen, det senare är den medicinska benämningen. ”Mödomshinnan” är egentligen inte en hinna utan en öppning där slidans yttre del övergår i den inre delen av slidan. Öppningen kan ha en oregelbunden form och öppningens kant kan vara lite veckig eller flikig. Hur öppningen ser ut skiljer sig åt. Den här öppningen påverkas inte om man rider, sportar, använder tampong eller gör en gynekologisk undersökning. Inte heller ett slidsamlag brukar förändra öppningen till den inre delen av slidan.⁸⁷

Studierna om blödningsfrekvens vid samlagsdebuten är få. De studier som gjorts visar på att allt mellan 40 och 80 procent av kvinnorna inte blöder vid samlagsdebuten. Kravet på blodiga lakan vid bröllopsnatten blir därmed svårt att leva upp till för de flesta. För att möta dessa krav är uppfinningsrikedomen stor när kvinnan försöker simulera en blödning på bröllopsnatten. Operationer som skapar en tänkt hinna och utförande av oskuldsintyg förekommer också i Sverige men blir mindre vanligt. Hälso- och sjukvården försöker lösa en kvinnas oro med framför allt rådgivande samtal.⁸⁸

86. *Kommentarmaterial till kursplanen i biologi*, Skolverket, 2011.

87. Christiansson, Monica och Eriksson, Carola, ”Myten om mödomshinnan. En genusteoretisk betraktelse av mödomshinnans natur och kultur”, i *Kropp och genus i medicinen*, Hovelius, Birgitta och Johansson, Eva E., Studentlitteratur, 2004.

88. Essén, Birgitta, ”Alternativa metoder till kirurgi för flickor som riskerar att utsättas för hedersvåld”, i *Hedersrelaterat våld och förtryck: ett kunskapsunderlag för hälso- och sjukvården*, Cinthio, Hanna (red.), Integrations- och jämställdhetsenheten, Länsstyrelsen Östergötland [distributör], 2004.

När det gäller undervisning om sexuellt överförbara infektioner handlar det om fakta om olika infektioner, hur de överförs och hur man kan skydda sig. Föreställningar om vem som drabbas behöver lyftas upp. Kunskap om eventuell behandling och stigmatisering hör också hit. Detta område berör fysisk och psykisk hälsa i ett större perspektiv och synen på relationer och ansvar.

När det gäller sexuell hälsa har skolan en avgörande roll i det främjande och förebyggande arbete, bland annat när det gäller ökade kunskaper och förändrade attityder. Eleverna behöver få den rena faktakunskapen, men det krävs något mer för att nå det förändrade beteendet. Undervisningen kan skapa möjligheter för samtal, diskussion och framför allt reflektion och på sikt få eleverna att ta ansvar för sin sexuella hälsa.

” Socialstyrelsen konstaterar i sin nationella handlingsplan för klamydiaprevention att:

”Skolans sex- och samlevnadsundervisning är den centrala arenan för förebyggande insatser inte bara mot klamydia utan även hiv och önskad graviditeter.”⁸⁹

När det gäller arbetet med sexuellt överförbara infektioner tycks ibland begreppet riskgrupper vara vanligt. När det gäller till exempel hiv är risken att drabbas statistisk större för vissa grupper i samhället, till exempel män som har sex med män och injektionsmissbrukare, och risken att drabbas av hiv är statistiskt mindre för en heterosexuell femtonåring som har sex med en jämnårig. Men problemet uppstår när detta fokus gör att man uppfattar att andra grupper inte alls drabbas, eller att personer i riskgrupperna stigmatiseras⁹⁰. Det kan därför ibland vara bättre att prata om riskbeteende och säkrare sex i dessa sammanhang och få ner frågan på individnivå istället för gruppnivå. En lärare berättar om arbetet med föreställningar om hiv och aids:

89. Nationell handlingsplan för klamydiaprevention. Med fokus på ungdomar och unga vuxna 2009–2014. Socialstyrelsen, 2009.

90. Wallin, Anita ”Elevens uppfattningar och kunskaper om innehåll i sex- och samlevnadsundervisningen” i *Undervisning i sex och samlevnad – ett idématerial*. Göteborgs universitet, 2011.

– Jag stöter ofta på elever som ”vet” att det bara är homosexuella som får hiv. De har sällan koll på hur hiv överförs eller kunskap om hur det är att leva med hiv. Vissa tror att det går att bota och andra tror att man dör efter bara en kort tid. När det gäller sexuellt överförbara infektioner i allmänhet, men hiv i synnerhet, går jag noga igenom hur viruset överförs, vilka sexuella beteenden som är riskfyllda, varför kondomen är bra och viktig, vilka grupper som är mest utsatta och vilken behandling som finns idag. Jag försöker lyfta fram att alla kan drabbas, oavsett sexuell identitet eller etnicitet, och att säkrare sex är det bästa sättet att undvika detta. När faktakunskaperna är lite bättre brukar jag lyfta situationen för de med hiv, där stigmatisering, rädslor och fördomar kan vara vardag. Det är viktigt att lyfta fram att det handlar om människor med en kronisk sjukdom, inget annat. För att få in det historiska perspektivet visar jag dokumentären ”När AIDS kom till Sverige” och delar av serien ”Torika inga tårar utan handskar”. De fångar den oro som spred sig i världen under 80-talet. Det funkar bäst att arbeta med stigmatiseringen och det historiska perspektivet i nian, diskussionerna blir oftast lite djupare och mer intressanta då.

Globala och historiska perspektiv kan även ge eleverna en insikt om att möjligheterna att skydda sig inte är lika över tid och skiljer sig åt i olika delar av världen. Här finns anledning att uppmärksamma att frågor om sexualitet och reproduktion inte sällan är källor till konflikt. Det kan till exempel handla om illegala aborter, mödravård och hiv/aids. På så sätt kan biologiämnet bidra till att belysa dessa frågor ur ett samhällsligt perspektiv.⁹¹

Preventivmedlens historia och hur dessa upptäckter har påverkat människors sexuella beteenden kan vara ett sätt att lyfta det historiska perspektivet. Bara under 1900-talet i Sverige har information om kondomen varit tillåten, förbjuden och tillåten igen, och en mängd andra preventivmedel utvecklats och kommit ut på marknaden. Tillgången till gratis kondomer hos skolsköterskan eller på ungdomsmottagningen, möjligheten att få p-piller och friheten och rätten att själv kunna välja mellan olika sätt att förebygga oönskade graviditeter är kanske självklart för de flesta elever i Sverige, men långt ifrån självklart för världens befolkning i stort.

91. *Kommentarmaterial till kursplanen i biologi*, Skolverket, 2011.

Historiska och nutida upptäckter inom biologiområdet och deras betydelse för samhället, människors levnadsvillkor samt synen på naturen och naturvetenskapen.

När det gäller sexualitet och relationer finns flera historiska upptäckter som radikalt ändrat människans levnadsvillkor och beteende. Antibiotikaframställningen förändrade möjligheterna att bota bland annat sexuellt överförbara infektioner. Bromsmedicinerna utvecklas kontinuerligt och räddar idag en stor majoritet av de som lever med hiv från att utveckla aids, om de får tillgång till behandling, och p-pillren och de övriga p-medlen har kraftigt ökat möjligheterna för kvinnor och familjer att planera sin familjebildning och undvika oönskade graviditeter.

De landvinningar som gjorts inom medicinsk diagnostik och teknik har hjälpt många människor till ett bättre liv. Men det finns många etiska och moraliska aspekter att ta hänsyn till när det till exempel kommer till fosterdiagnostik eller genteknik. Vilka konsekvenser kan det få om man i framtiden skulle kunna påverka könstillhörighet, sexuell identitet eller utseende vid graviditet? Eller om jakten på friska barn skulle leda till att foster med vissa sjukdomar väljs bort under graviditeten?

En lärare berättar om hur diskussioner om naturvetenskaplig forskning kan komma in i sex- och samlevnadsarbetet:

- En fråga som rör naturvetenskaplig forskning, etik och reproduktion är fosterdiagnostiken. Idag kan man bedöma risker för flera olika sjukdomar och störningar i utvecklingen redan på fosterstadiet, och då kan det vara intressant att ha en etisk diskussion med eleverna, kanske mest lämpligt i årskurs nio. Vad kan dessa upptäckter leda till? Kommer vi att välja bort barn om vi får veta att de har svåra sjukdomar eller störningar? Man har länge kunnat se barnets kön tidigt under fosterutvecklingen, vilket skulle kunna leda till att man tar bort flickfoster om det är mest eftersträvanvärt att få pojkar i det samhälle man lever. Samspelet mellan naturvetenskaplig forskning, människosyn, kulturella inställningar och etik är komplicerat men intressant.

Det finns en del naturvetenskaplig forskning som rör människans sexuella preferenser och om det finns någon biologisk grund till exempelvis sexuell läggning. De forskningsresultat som finns är inte entydiga, men det kan vara relevant att diskutera vad sådan forskning kan ge för konsekvenser om den drivs till sin spets. Är forskarna ute efter att förklara eller åtgärda något i denna forskning?

Det historiska perspektivet kan också ge kunskap om dagens biologiska forskning, och vilka problem som väntar på lösning och därmed finns på agendan för dagens forskare. De samhälleliga vinsterna med en framgångsrik biologisk forskning är stora och eleverna kan inspireras och blicka framåt.

Källkritisk granskning av information och argument som eleven möter i olika källor och samhällsdiskussioner med koppling till biologi.

Den källkritiska granskningen av samhällsdiskussioner som rör jämställdhet, sexualitet och relationer kan till exempel behandla alla de hälsotips och skönhetsideal som eleverna stöter på via olika medier och deras omgivning. Inom det området är det lämpligt att samarbeta med till exempel ämnet idrott och hälsa. Undervisningen kan dessutom beröra jämförelser mellan människors sexualitet och relationer och djurens beteende, argument som ibland används i diskussioner om sexuell läggning, reproduktion eller relationsbildning.

Kön och könsidentitet diskuteras ibland utifrån biologiska perspektiv, och i denna diskussion kan könsbegreppet behöva vidgas till flera olika perspektiv och inte begränsas till en biologisk tvåkönsmodell. Det biologiska könet är en aspekt av begreppet kön. Mentalt kön, socialt kön, juridisk kön och språkligt kön är andra tänkbara definitioner av kön. I debatten likställs ibland kön med biologiskt kön, men det kan ge en missvisande bild av det komplicerade könsbegreppet.

Historia

ÄMNETS KOPPLING TILL JÄMSTÄLLDHET, SEXUALITET OCH RELATIONER

För att förstå dagens tankar om kärlek, sexualitet, jämställdhet och relationer är det nödvändigt att sätta in dem i ett historiskt perspektiv. Synen på dessa frågor har förändrats mycket under åren och de normer som råder idag är under ständig förändring. Genom att sätta in kunskapen i ett historiskt perspektiv kan blicken riktas framåt. Med kunskap om de förändringar som skett och de processer som leder fram till samhällsförändring kan dagens situation och förändringar framöver förstås på ett bättre sätt.

När eleverna idag ser på de normer som råder, exempelvis för könsroller och ideal, är det lätt att tro att det inte går att förändra dessa strukturer. En förståelse för normförändringarna i Sverige bara under 1900-talet kan ge nytt hopp om att förändringar är möjliga. För 100 år sedan hade kvinnorna ingen rösträtt i Sverige, homosexuella handlingar var kriminella, abort var förbjuden, man fick inte informera om preventivmedel och kvinnor som blev gravida utanför äktenskapet riskerade att mötas med förakt och utstötning från samhället. Genom förändringar i attityder och i lagstiftningen, forskning och ökad kunskap om människans sexualitet förändrades sakta sexualsynen i Sverige. I slutet av det förra seklet kom förändringarna på löpande band. Obligatorisk sexualundervisning i skolan, p-piller och andra preventivmedel, abortlagstiftning, homosexuella handlingar friskförklarades, sambolagstiftning, partnerskapslagstiftning, diskrimineringslagstiftning, ökat skydd för kvinnor som utsätts för våld i nära relationer, förändrad syn på kvinnans sexualitet, delad föräldraförsäkring... Listan kan göras lång.

Även när man går utanför Sveriges gränser, fokuserar på Europa, och ser det historiska skeendet ur ett större perspektiv, är tankar om kärlek, kön, relationer och sexualitet ständigt närvarande under historien. Under antiken fanns kärleks- och skönhetsideal som i vissa fall skiljer sig en del från den syn som råder idag. Under medeltiden fick kyrkan ökad makt i Europa, vilket förde med sig en förändrad syn på sexualitet och synd. Vilken roll spelade kvinnorna i samhället under vikingatiden, vilken roll spelade industrialiseringen och andra världskriget för kvinnornas möjlighet att ta sig in på arbetsmarknaden, och när började kvinnor få ta del av högre utbildning runt om i Europa?

Vid en granskning av läroböcker i historia konstaterades att historieskrivningen är oerhört mansdominerad. Bara en bråkdel av de personer som tas upp i historieböckerna är kvinnor, trots att det finns viktiga kvinnor under alla historiska epoker. En granskning av jämställdhetsperspektiven i läromedel i historia visar att

det finns läroböcker där inga svenska kvinnor omnämns efter 1700-talet och endast ett fåtal internationellt betydelsefulla kvinnor finns nämnda under 1900-talet. I en annan bok tar intresset för svenska kvinnor slut i och med drottning Kristina. Ytterligare ett exempel är att under rubriken ”munkar och nunnor” handlar texten enbart om munkarna. Kvinnors starka ställning i klostren under till exempel medeltiden nämns inte alls. Kvinnorörelsen räknas varken som en politisk ideologi eller en folkrörelse och nämns bara kortfattat i några böcker. Jämställdhetsfrågor verkar när de nämns generellt bara gälla kvinnor och inga analyser av jämställdhetsproblematiken förekommer. En del avsnitt kan enligt utredningen till och med betraktas som sexistiska och kvinnoförnedrande. Mannen får oreflekterat utgöra norm i alla granskade läromedel och kvinnorna får endast perifera roller i historieförskrivningen.⁹²

Kursplanens utgångspunkt är att alla människor har ett historiemedvetande. Alla har förmågan att reflektera över vem man är, varifrån man kommer, vilka möjligheter man har och vart man är på väg. Människor styrs och påverkas av händelser och skeenden i det förflutna, men människor har därtill en förmåga att aktivt förändra sin tillvaro.⁹³

Genom att skapa en historisk medvetenhet och kunskap om de historiska, likväl som de kulturella, likheterna och skillnaderna i synen på kärlek, kön, sexualitet, identitet, könsmönster och relationer kommer förståelsen för samtiden att öka. Genom att lyfta fram personer i historien som gjort skillnad och lyckats bidra till förändring får eleverna se att de inte är fast under samhällets normer, utan att de har möjlighet att göra avtryck i nutiden och förändra saker. För att förstå kvinno- rörelsens grundtankar och dagens jämställdhetsdebatt behöver man ett historiskt perspektiv, likaså för att förstå kampen för hbt-personers rättigheter eller framväxten av den rådande sexualsynen i samhället.

Historia är till för att skapa sammanhang mellan det förflutna, nutiden och framtiden. Det övergripande syftet med undervisningen i historia är därför att utveckla elevernas historiemedvetande.⁹⁴

92. Ohlander, Ann-Sofie, *Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i historia*. En granskning på uppdrag av Delegationen för jämställdhet i skolan, SOU 2010:10.

93. *Kommentarmaterial till kursplanen i historia*, Skolverket, 2011.

94. *Kommentarmaterial till kursplanen i historia*, Skolverket, 2011.

DET CENTRALA INNEHÅLLET S MÖJLIGHETER

Jämförelser mellan några högkulturers framväxt och utveckling fram till 1700-talet, till exempel i Afrika, Amerika och Asien.

Vad historiska källor från någon högkultur, till exempel i Asien eller Amerika, kan berätta om likheter och skillnader i levnadsvillkor för barn, kvinnor och män.

Perspektiv på kön, sexualitet och jämställdhet kan finnas med i varje moment i historieundervisningen och vara ett stående tema när nya epoker, kulturer eller historiska händelser behandlas. Vid studierna av några högkulturer kan läraren lyfta fram kvinnans och mannens ställning i familj och i offentligt liv, hur relationsbildningen såg ut och hur man såg på kroppen och dess funktioner.

Hur stod det till med jämställdheten och synen på kvinnor och män i Mesopotamien, Induskulturen eller hos aztekerna? Vilka källor finns kvar idag och vad kan de berätta om levnadsvillkoren för kvinnor, män och barn under den tidsperioden? Hur såg de på familj, kärlek och sexualitet?

Antiken, dess utmärkande drag som epok och dess betydelse för vår egen tid.

Antiken är en tidsperiod som ibland refereras till som sexuellt frisläppt där allt var accepterat och samkönade kärleksrelationer var vanliga. Stämmer detta eller är det en efterkonstruktion? En lärare berättar:

- Jag brukar låta eleverna fördjupa sig lite i kärlek och relationer när det gäller just antiken, eftersom att man ofta hör att det var en frisläppt period. Män hade sex med män, och den högsta kärleken var den mellan en erfaren man och hans yngre älskare. Men var var kvinnorna i detta? De skulle behaga mannen och hade ganska liten rörelsefrihet. De blev bortgifta och tillhörde då mannen, skulle stå för att föda mannens barn och deltog inte i samhällslivet. Det var praktiska äktenskap, ingen kärlek inblandad. Älskarinnor och prostitution var vanligt. Kvinnans sexualitet var det ingen som pratade om. Eleverna får läsa olika texter ur ett par läroböcker och sen diskuterar vi antikens förhållanden och jämför med dagen jämställdhetsideal. Jag har använt en artikel av historikern Peter Englund som heter Tusen år av kärlekar under

planeringen för att sedan ge eleverna en kortfattad överblick av kärleken genom historien. Det är bra att komplettera läroböckerna med artiklar och utdrag från större historiska verk för att få lite mer att diskutera.

Industrialiseringen i Europa och Sverige. Olika historiska förklaringar till industrialiseringen, samt konsekvenser för olika samhällsgruppers och människors levnadsvillkor i Sverige, Norden, Europa och några olika delar av världen. Migration inom och mellan länder.

Hur förändrade industrialiseringen levnadsvillkoren för människor i Sverige och Europa? När jordbrukssamhället förändrades, urbaniseringen tog fart och många människor började förvärvsarbete på fabriker ändrades förutsättningarna för relationer och familjeliv. Stockholm växte kraftigt under 1800-talets senare hälft, och i spåren av industrialiseringen behövdes mycket arbetskraft. Många kvinnor och män åkte till Stockholm för att arbeta och den sociala kontrollen minskade i de större städerna om man jämför med hur det var i små samhällen. Under denna period föds många barn i Stockholm av ogifta mödrar, par levde ogifta i så kallade ”stockholmsäktenskap” och kampen för kvinnlig rösträtt tog fart.

- När det gäller genusperspektiv på industrialiseringen så lyfter jag fram feminismens påverkan under denna period. Tankar om människans lika värde borde inkludera lika rättigheter för kvinnor och män. I och med industrialiseringen kom fler kvinnor in på arbetsmarknaden, men de hade inte samma rättigheter på arbetsplatserna och om en man blev skadad under arbetet var det hans fru som tvingades ta hand om honom sen och ge upp sitt eventuella arbetsliv. Lönearbete för kvinnor var dock något nytt, men fortfarande vägrades kvinnor vissa jobb och högre utbildning. Och lönen var mycket sämre för kvinnor än för män. När eleverna läser om industrialiseringen i Europa och den tidvis snabba samhällsutvecklingen för jag alltid in ett genusperspektiv, så att vi inte bara utgår från den mansdominerande massan.

En lärare berättar om att hon tar upp klass- och könsmönster i samband med utbildning i detta sammanhang:

- I de högre samhällsskikten ansågs det vara fint med utbildade döttrar. De skulle fullfölja skolan och om möjligt även läsa på högre nivåer. Men det var mest för syns skull, de förväntades inte arbeta eller delta i diskussioner på

likvärdiga villkor. Kvinnan kunde alltså utbilda sig utan att sedan få utnyttja sin utbildning, när hon blev gift skulle hon ändå sköta om hem och familj. När vi pratar om detta brukar jag låta eleverna fundera på om det finns liknande tankar idag och om man kan se samma tendenser i andra delar av världen.

De båda världskrigen, deras orsaker och följder. Förtryck, folkfördrivningar och folkmord. Förintelsen och Gulag.

Krig drabbar en hel befolkning. Kvinnornas, barnens och de icke krigsföra männens situation glöms ibland bort i arbetet med världskrigen. Det var många familjer som drabbades till följd av krigens miljontals dödsoffer. När männen låg ute i fält var kvinnorna tvungna att ta över jobben på fabrikerna. För många kvinnor var detta vägen in i arbetslivet.⁹⁵

Andra aspekter som rör kön, könsmönster, sexualitet och relationer under andra världskriget är förföljelserna av folkgrupper och förintelsen. Judar, romer, slaver, politiskt oliktankande, handikappade och avhoppare drabbades. Även de homosexuella. Tyska homosexuella män ansågs vara en fara för den ariska rasen, svaga och oförmögna att försvara den tyska nationen. De förföljdes och trakasserades under 1930-talet. Under denna period infördes ny lagstiftning som gjorde att man kunde arresteras män som misstänktes för eller ertappades med homosexuella handlingar. Flera tillslag gjordes mot kända mötesplatser och tiotusentals personer greps och dömdes. I koncentrationslägren behandlades de mycket brutalt och ”sjukdomen” skulle botas med förnedring och hårt arbete. De homosexuella fångarna fick bära rosa trianglar för identifiering.⁹⁶ Detta perspektiv kan tas upp i samband med undervisningen om Förintelsen.

En lärare berättar om relationsproblem som kunde uppstå:

- Att ha relationer med fienden under kriget har varit mycket svårt och kunde leda till förtryck och utsatthet. Franska kvinnor som haft relationer med tyska soldater bespottades efter nazismens fall och judar som haft relationer med tyskar ifrågasattes. Under Vietnamkriget upprepades samma sak mel-

95. Overud, Johanna, *På kvinnofronten intet nytt (www)*. Hämtat från Nationalencyklopedien, <http://www.ne.se>. Publicerat 10 maj 2005. Hämtat 30 september 2013.

96. *Den nazistiska förföljelsen av andra grupper än judar (www)*. Hämtat från Forum för levande historia, <http://www.levandehistoria.se>. Publicerad 18 oktober 2007. Hämtat 9 augusti 2012.

lan vietnamesiska kvinnor och amerikanska soldater, och idag finns samma problem i Israel – Palestina-konflikten. Att kärleken inte har några gränser gäller tydligen inte i krig, och diskussioner om krigets sociala konsekvenser kan ytterligare fördjupa förståelsen hos eleverna.

Demokratisering i Sverige. Bildandet av politiska partier, nya folkrörelser, till exempel kvinnorörelsen, och kampen för allmän rösträtt för kvinnor och män. Kontinuitet och förändring i synen på kön, jämställdhet och sexualitet.

Alla är en del av historien, och när det gäller jämställdhet, sexualitet och relationer kan de historiska perspektiven lära eleverna mycket om de förändringar som skett under åren. Här anlägger kursplanen ett tydligt genusperspektiv. Kvinnor som grupp gick under den här tidsperioden i allt större utsträckning från oavlönat arbete i hemmet till lönearbete, inte minst inom den växande offentliga tjänstesektorn. Hur det har påverkat samhällets syn på mäns och kvinnors roller betonas genom kursplanens formulering om kontinuitet och förändring i synen på kön, jämställdhet och sexualitet.⁹⁷

Vilka förändringar har skett under det senaste århundradet och hur har synen på kvinnor och män utvecklats? Bara det senaste århundradet har inneburit stora förändringar i sexualsyn och i den lagstiftning som rör dessa frågor. Situationen för kvinnor har förändrats oerhört. För knappt ett hundra år sedan hade inte kvinnor rösträtt i Sverige, självständighet och myndighet var inte självklara och den sociala utsattheten för en ogift mor var påtaglig. Kvinnor var inte etablerade på arbetsmarknaden, långt färre kvinnor än idag skaffade sig en gedigen utbildning och förväntningarna på kvinnor och män såg mycket olika ut. Hur har denna förändring skett och hur ser det fortsatta jämställdhetsarbetet ut? Att arbeta med dessa frågor och sätta dem i ett historiskt perspektiv är ett sätt att skapa förståelse för vilka förändringar i normer och lagar som skett och vilka möjligheter som finns att förändra situationen i framtiden.

Kunskaper om gångna tider fungerar som referenspunkter i livet. De berikar tillvaron genom att ge jämförelsematerial som går utöver de egna erfarenheterna och kan hjälpa oss att se vår egen tillvaro i ett större sammanhang. Historien är full av färgstarka personligheter och avgörande händelser som kan stimulera fantasin

97. *Kommentarmaterial till kursplanen i historia*, Skolverket, 2011.

och ge eleverna möjlighet att reflektera över vilka de själva hade varit om de hade fötts i en annan tid.⁹⁸

Vilka är de personer eller organisationer som kämpat för lika rättigheter för alla människor, som kämpat för jämställdhet, friare sexualitet och förändrad lagstiftning? Suffragetternas kamp i England, kvinnorörelsen i Sverige och kampen för bland annat rösträtt, sexualundervisningens föregångare som till exempel Karolina Widerström och Elise Ottesen Jensen, RFSL och kampen för sexuellt likaberättigande eller sextioalets feministiska kämpar. Vilka var de, hur försökte de förändra samhället och vad lyckades de uppnå?

Några lärare berättar om hur de använder ett ”årtalsspel”, en tidslinje och ett antal händelser utan årtal som eleverna sedan ska placera in i rätt tidsordning.

- Man kan välja om man vill göra ett mer omfattande historiskt svep och ta några hundra års händelser, men vi brukar nöja oss med 1900-talet och ibland 2000-talet fram till idag. Genom att låta eleverna gissa sig till när de olika förändringarna kom kommer man närmre deras historiska kunskap och perspektiv, och vi märker ofta att eleverna tror att vi har haft våra rättigheter längre än vi faktiskt har. Att kvinnor inte hade rösträtt för hundra år sedan, eller att homosexualitet var sjukdomsklassat för fyrtio år sedan är för en del svårt att förstå. Ibland får man ta tag i föreställningar och fördomar hos elever som uttalar sig nedsättande om kvinnor, hbt-personer eller andra grupper under denna övning. Det händer att några killar ”skojar” och till exempel säger att kvinnor inte borde få rösta nu heller. Sådana inlägg måste bemötas och reflekteras kring direkt. Diskussionerna utifrån dessa årtal blir väldigt intressanta och eleverna förstår att förändringar kan komma tätt under en ganska begränsad tid. Vad kommer förändras de kommande åren?

-
- 1921 Kvinnor får rösträtt.
 - 1944 Homosexuella handlingar avkriminaliseras.
 - 1950 Båda föräldrarna blir förmyndare för barnet.
 - 1955 Obligatorisk sex- och samlevnadsundervisning i skolan införs.
 - 1958 Kvinnor får bli prästvigda.
 - 1964 P-piller börjar användas i Sverige.

98. *Kommentarmaterial till kursplanen i historia*, Skolverket, 2011.

- 1965 Våldtäkt inom äktenskapet blir straffbart.
- 1969 Jämställdhet blir nytt arbetsområde i grundskolan, året därpå i gymnasiet.
- 1970 Den första ungdomsmottagningen öppnar.
- 1974 Föräldraförsäkring införs, föräldrar får därmed dela ledigheten för barn.
- 1975 Ny abortlagstiftning införs.
- 1979 Homosexualitet tas bort som sjukdomsbegrepp.
- 1987 Sambolagen införs.
- 1995 ”Pappamånaden” införs.
- 1995 Lagen om registrerat partnerskap införs.⁹⁹

Ett område att ta upp i samband med hur synen på sexualitet förändras är begreppen hetero- och homosexualitet. För drygt hundra år sedan introducerades dessa begrepp och då beskrev de personer som hade sex för nöjes skull, bara för njutningen. Heterosexualiteten fördömdes av läkare och andra experter och man ansåg att detta borde botas och motarbetas. Att ha sex med någon av motsatt kön utan barnalstrande syfte var att betrakta som en avvikelse. Heterosexualiteten blev mer och mer accepterad under 1900-talet och blev den givna levnadsformen. Men både under- och överklassen blev så småningom för frisläppta i sin sexualitet och borgarklassens reproduktiva, tvåsamma äktenskap blev med tiden en ny norm. Homosexualitet däremot fortsatte att betraktas som en avvikelse och samhällsfara. Med lagstiftning, sjukdomsklassning, diskriminering och förlöjligande försökte samhället motarbeta detta sätt att leva. Från att ha börjat som två likvärdiga avvikelser blev alltså begreppen förknippade med eftersträvsvärd norm respektive normbrytare.¹⁰⁰

Hur historia kan användas för att förstå hur den tid som människor lever i påverkar deras villkor och värderingar.

Varje tid har sina tongivande politiska idéer, kulturella kännetecken och dominerande värderingar. Det gör att man i mötet med berättelser från förr kan ha svårt

99. SCB. *På tal om kvinnor och män. Lathund om jämställdhet 2012*, Statistiska centralbyrån, 2012 & Viktiga årtal och reformer (www). Hämtat från RFSU, <http://www.rfsu.se>. Publicerad 22 december 2009. Hämtad 15 april 2013.

100. Ambjörnsson, Fanny, *Vad är Queer*, Natur och kultur, 2006.

att förstå varför de tänkte och handlade som de gjorde. Deras sätt att behandla andra människor strider kanske fullständigt mot vad som uppfattas som rätt och riktigt idag. Det är viktigt att eleverna kan göra den dubbla tankeoperationen att försöka förstå hur den tidens människor tänkte utifrån sin tids villkor och värderingar, samtidigt som eleverna förhåller sig moraliskt till detta utifrån vår egen tids värderingar.¹⁰¹ En lärare reflekterar över detta:

- Begreppet historiemedvetande och historiebruk är och blir mer och mer centrala. Ur detta perspektiv kan det vara bra och intressant att även ta med en medvetenhet om att vi ser tillbaka med dagens blick. Normer och värderingar kring sexualitet idag utgör våra glasögon när vi dömer bakåt i historien. Det förflutna kan aldrig beskrivas från något annat perspektiv än detta. Våra föreställningar idag påverkar hur vi uppfattar och beskriver det förflutna. Det är viktigt och spännande att föra in denna medvetenhet i undervisningen.

Synen på kön och sexualitet genom historien har präglats av många olika faktorer. Det kan handla om maktaspekter, religionens inverkan i samhället, vetenskapliga rön, rådande sexualsyn och en brist på jämställd syn på kvinnor och män. Uttrycket ”att vara barn av sin tid” kan beskriva synen på dessa frågor, och ibland märks skillnader mellan äldre och yngres syn på frågor som rör jämställdhet, sexualitet och relationer. De förändringar som skett på området sedan mormor och farfar var ungdomar orsakar ibland skillnader i synen på sexualitet och relationer mellan olika generationer. Eleverna kan reflektera över den tid de lever i och hur samhällets sexualsyn skapas. Och hur kommer det att se ut om några år?

En annan aspekt som kan beröras här är hur människor i olika tider levt i förtryck i diktaturer där kön och sexualitet har varit grund för förtrycket. Det passar också bra att jämföra dessa kränkningar med kränkningar av de mänskliga rättigheterna i nutid och situationen för till exempel kvinnor och hbt-personer i olika länder. Ämnesövergripande samarbete med samhällskunskapen kan vara ett sätt att knyta ihop dessa delar.

101. *Kommentarmaterial till kursplanen i historia*, Skolverket, 2011.

Vad begreppen kontinuitet och förändring, förklaring, källkritik och identitet betyder och hur de används i historiska sammanhang.

Begreppet identitet är framför allt kopplat till identitetsskapande och hur historia används. Identitet kan skapas på många olika grunder, men det som är viktigt här är identiteter som har en historisk förankring. Sådana identiteter kan vara kopplade till kön, religion eller politisk uppfattning, likaväl som till föreningsverksamhet, territoriellt ursprung eller en intressegemenskap. Till exempel grundar sig föreställningar om manligt och kvinnligt ofta på traditionella könsmonster, och för fotbollssupportrar kan minnet av klubbens forna glansdagar hålla lojaliteten vid liv även när framgångarna uteblir. Kursplanen vill här visa på hur historia är en verksam del i den identitetsskapande processen.¹⁰²

Om en person står bakom den feministiska ideologin bär man med sig en lång historia av kamp för lika rättigheter för kvinnor och män. Vardagens könsmonster speglar gamla föreställningar om män och kvinnor som personer med olika förutsättningar och roller i samhället. En hbt-person kan idag ta del av alla de rättigheter som en hel rörelse kämpat för under många år. En identitet är inte historielös, den bör inkludera en medvetenhet om hur det sett ut historiskt och värna om den fortsatta utvecklingen. Många av de rättigheter som kan tas för givna idag kan vara hotade i framtiden. Föränderlighet kan verka åt två håll.

102. *Kommentarmaterial till kursplanen i historia*, Skolverket, 2011.

11.50-12.50

Poesi

ÖRJÄ MED:

LEKTIONENS MÅL:

Var?

SVENSKA OCH SVENSKA SOM ANDRASPRÅK

Svenska och svenska som andraspråk

ÄMNETS KOPPLING TILL JÄMSTÄLLDHET, SEXUALITET OCH RELATIONER

Svenskämna inrymmer många möjligheter att integrera arbetet med jämställdhet, sexualitet och relationer, och undervisningen i svenska och svenska som andraspråk kan vara en av grundpelarna i sex- och samlevnadsundervisningen. Eleverna ska till exempel genom litteraturundervisningen vidga sina vyer, lära sig förstå andra människor och sig själva, få diskutera livsfrågor och se omvärlden från olika perspektiv. I litteraturen återkommer tankar om kärlek, kön, sexualitet och relationer i åtskilliga verk och dessa teman finns representerade i alla litterära epoker och genrer. Området engagerar eleverna och igenkänningsfaktorn kan vara ett mycket bra sätt att ta klivet in i litteraturens mångfacetterade värld för att sedan få vidga sina perspektiv och förstå sig själv och andra bättre. Motsvarande arbete kan även göras med film som underlag.

Litteraturen kan bli en källa till tröst och stöd för den som söker svar på frågor om sitt liv och sin omvärld. Den kan ge kunskaper som är svåra att få på något annat sätt. Genom att eleverna får föra diskussioner om livsfrågor utifrån litteraturen, kan undervisningen uppnå syftet att eleverna ska utveckla sitt språk, den egna identiteten och sin förståelse för omvärlden.¹⁰³

I samhällsdebatten återkommer ständigt frågor som berör jämställdhet, sexualitet och relationer. Undervisningen knyter på olika sätt an till vardagliga händelser och aktuella debatter i samhället och underlaget till uppgifter hämtas ibland från dagstidningar och tidskrifter. Eleverna kanske läser insändare om nya klädtrender, debattartiklar om diskrimineringslagstiftningen, recensioner av romantiska filmer eller teateruppsättningar som utmanar normer, ledare om pridefestivalen, krönikor om relationer och essäer om könsroller. De kan i sin egen textproduktion arbeta med dessa frågor och få möjlighet att sätta ord på sina tankar och åsikter genom olika texttyper.

För att kunna kommunicera, tänka, lära och interagera med andra människor behövs ett väl utvecklat och fungerande språk, kunskap om hur man anpassar språket till olika situationer och förståelse för hur språket är en del av identiteten.

103. *Kommentarmaterial till kursplanen i svenska*, Skolverket, 2011.

DET CENTRALA INNEHÅLLETS MÖJLIGHETER

I svenska och svenska som andraspråk är det centrala innehållet uppdelat i fyra olika delar – ”läsa och skriva”, ”tala, lyssna och samtala”, ”berättande texter och sakprosatexter” samt ”språkbruk”.

LÄSA OCH SKRIVA

Vid arbetet med att läsa och skriva texter kan läraren och eleverna styra vilket innehåll och vilka texttyper de vill arbeta med. Här finns stora möjligheter att fylla undervisningen med ett innehåll som berör kärlek, könsmonster, jämställdhet och relationer. Arbetet med till exempel texttyper, grammatik, ordkunskap, mottagaranpassning eller lässtrategier kan integreras i arbetet med detta kunskapsområde. I samband med färdighetsträning kan innehållet styras enligt lärarens och elevernas önskemål.

Lässtrategier för att förstå, tolka och analysera texter från olika medier. Att urskilja texters budskap, tema och motiv samt deras syften, avsändare och sammanhang. (svenska och svenska som andraspråk)

En lärare berättar om arbetet med lässtrategier och om det källkritiska tänkandet som eleverna ska tränas i:

- Jag valde ut fem olika texter som berörde jämställdhet på olika sätt. Det var ett utdrag från regeringens hemsida, en krönika från en kvällstidning, en debattartikel från en dagstidning, ett blogginlägg och en insändare. Eftersom alla berörde jämställdhet på olika sätt var det lättare att jämföra form, språk, upplägg och budskap. Vi diskuterade vilken text som kändes mest seriös, vilken som var mest verklighetsnära, vilken som var mest underhållande, vilken som var svårast att förstå och vilken som skulle vara svårast att skriva själv. Budskapet var ibland lite svårt att hitta, likaså syftet, medan eleverna hade många åsikter om avsändarnas trovärdighet och deras reella möjlighet att påverka. Ungdomarna hade till exempel en mycket större tilltro till bloggarnas möjlighet att påverka än vad jag hade, vilket i sig var intressant i diskussionen.

104. Bengtsdotter Katz, Viktoria, ”Skriva i sex och samlevnad” i *Undervisning i sex och samlevnad – ett idémateriell*. Göteborgs universitet, 2011.

Strategier för att skriva olika typer av texter med anpassning till deras typiska uppbyggnad och språkliga drag. Skapande av texter där ord, bild och ljud samspelar. (svenska och svenska som andraspråk)

När det gäller eget skrivande kan som tidigare nämnts innehållet kopplas till jämställdhet, sexualitet och relationer på olika sätt. Det kan handla om allt från informellt flödesskrivande eller loggboksskrivande till mer formellt skrivande av debattartiklar, krönikor eller rapporter. Tankeskrivandet kan föregå både samtal, textproduktion eller presentationer, eller fungera som reflekterande skrivning i till exempel loggböcker. Presentationsskrivandet, där produkten sätts i fokus och det finns en given läsare, kan handla om faktatexter, utredande eller argumenterande texter.

En lärare berättar om sitt arbete med insändare:

- Vi började med att arbeta med insändare innan vi skulle debattera och argumentera både skriftligt och muntligt. Det är ibland svårt att sätta ord på ens tankar och åsikter och eleverna verkar gilla att börja småskaligt med insändare. Jag gav dem ett antal olika ämnesområden att tycka till om, och alla fick skriva ner alla sina tankar om respektive område i tankekarteform eller genom flödesskrivande. Ämnena handlade om lika lön för lika arbete oavsett kön, mer sex och samlevnad i skolan, gratis preventivmedel till alla, fler ungdomsmottagningar, förändrade könsroller, förbud mot pornografi, ungdomars attityder till hbt och några fler liknande ämnen. Sedan valde de ett ämne och skrev en insändare om detta. Vi tittade på flera insändare tillsammans först, tog ut de gemensamma dragen och försökte dekonstruera den ibland lite svårfångade texttypen. Sen skrev de så att pennorna glödde och åsikterna var många och spännande.

TALA, LYSSNA OCH SAMTALA

Det är flera svensklärare som arbetar med boksamtal som metod och beroende på bokens tema och innehåll kan dessa samtal bli en del av sex- och samlevnadsundervisningen. Även muntliga presentationer, argumentationer och andra typer av samtal kan beröra dessa aspekter och därmed också vara en del av detta. En lärare berättar om boksamtalens möjligheter att fördjupa läsupplevelse och utgöra grund för viktiga diskussioner:

105. Bengtsdotter Katz, Viktoria, "Man har liksom fått samma bok flera gånger – om boksamtal i sex- och samlevnadsundervisningen" i *Undervisning i sex och samlevnad – ett idématerial*. Göteborgs universitet, 2011.

- Vi läste *1000 gånger starkare* av Kristina Herrström i etapper och hade boksamtal efter varje fjärdedel av boken. Förutom att diskutera karaktärer, språk, berättarperspektiv och liknande blev bokens innehåll och budskap ordentligt avverkat i dessa samtal. Vi pratade om normer som styr tjejer och killar, om strukturer som är svåra att bryta och förändra, om att våga stå för vem man är, mobbing, utsatthet och feminism. Jag har gjort samma sak med böcker som *Vinterviken* av Mats Wahl, *Hur kär får man bli?* av Katarina von Bredow, *Kort kjol* av Christina Wahldén och *Sandor slash* Ida av Sara Kadefors. Det finns många bra ungdomsböcker som kan utgöra perfekt underlag för riktigt bra samtal om normer, genus, sexualitet och relationer.

Muntliga presentationer och muntligt berättande för olika mottagare, om ämnen hämtade från skola och samhällsliv. Anpassning av språk, innehåll och disposition till syfte och mottagare. Olika hjälpmedel, till exempel digitala verktyg, för att planera och genomföra muntliga presentationer. (svenska)

Muntliga presentationer och muntligt berättande för olika mottagare, om ämnen hämtade från skola och samhällsliv. Anpassning av språk, innehåll och disposition till syfte och mottagare. Olika hjälpmedel, till exempel digitala verktyg, för att planera och genomföra en presentation. (svenska som andraspråk)

När det gäller muntliga presentationer kan innehållet beröra jämställdhet, sexualitet och relationer. Det man kan lägga lite fokus på här är mottagaranpassning, menar flera lärare. Om man ska presentera samhällsaktuella ämnen som berör dessa frågor, vilka ord och uttryck ska man använda i olika sammanhang? Hur anpassar man språket till olika åldersgrupper?

- Under ett tema om sexualitet och relationer läste vi flera olika texter i ämnet som eleverna sedan skulle sammanfatta och presentera muntligt. En grupp fick en ganska svår text om normer kring kön och sexualitet. Vi fick jobba ganska mycket med hur man skulle tolka texten och sen anpassa språket till klasskamraterna som skulle höra presentationen.

BERÄTTANDE TEXTER OCH SAKPROSATEXTER

I litteraturundervisningen är kärlek och relationer ofta givna teman. I både äldre litteratur och i moderna ungdomsböcker är berättelser om förälskelse, kärlek, identitet, sexualitet och relationer vanliga och genom att till exempel välja flera olika noveller, romaner och dikter som underlag i undervisningen kommer eleverna att få läsa om och reflektera över många olika perspektiv på dessa teman. Fanns samma syn på kärlek och relationer när Shakespeare skrev sina verk som vi har idag? Hur har synen på män, kvinnor och relationer förändrats sedan Jane Austen skrev sina böcker och hur såg man på sexualiteten i Aristofanes *Lysistrate*?

Att reflektera kring frågor som rör könsmönster, jämställdhet, sexualitet och relationer utifrån skönlitteratur skapar möjligheter för eleven att förhålla sig öppen i läsningen och genom kopplingar till egna och andras erfarenheter, åsikter och reflektioner, få en ökad förståelse för sin egen identitet. I samtalen kan eleven ta del av andras tolkningar och erfarenheter och öka sin förståelse för de olika förhållningssätt människor kan ha. Eleverna bär med sig olika historier och erfarenheter in i samtalet, och tillsammans kopplas texten till en mängd andra olika texter och sammanhang. Det är då förståelsen och kunskapen växer, och därmed påverkas den egna identiteten. Skönlitteraturen ger också eleverna en distans till den egna verkligheten, de kan tala om närliggande svåra frågor utan att lämna ut sig själva.¹⁰⁶

Det vidgade textbegreppet gör att de berättande texterna innefattar film och andra medier. Att använda film som underlag för diskussioner är vanligt och ibland kombineras skönlitterär läsning med en filmatisering av verket. Identitets- och livsfrågor förekommer ofta i filmer och film spelar en viktig roll i många ungdomars liv.

En annan tänkbar ingång är musiken där sångtexter och tonsatt lyrik kan passa att använda som underlag för uppgifter i svenska och svenska som andraspråk. Vad sjunger artisterna om, hur tolkar eleverna texterna och vilka normer blir tydliga i musikens värld? Vilka ideal förekommer i den senaste sommarplågan och hur beskrivs kärleken i musiken? Är det andra grammatiska regler som gäller i lyrik och sångtexter?

Skönlitteratur för ungdomar och vuxna från olika tider, från Sverige, Norden och övriga världen. Skönlitteratur som belyser människors villkor och identitets- och livsfrågor. Lyrik, dramatik, sagor och myter. (svenska)

106. Bengtsdotter Katz, Viktoria, ”Man har liksom fått samma bok flera gånger – om boksamtal i sex- och samlevnadsundervisningen” i *Undervisning i sex och samlevnad – ett idématerial*. Göteborgs universitet, 2011.

Skönlitteratur, lyrik, dramatik, sagor och myter från olika tider och skilda delar av världen. Skönlitteratur som belyser människors villkor och identitets- och livsfrågor. (svenska som andraspråk)

Litteraturundervisningen fokuserar ofta på den västerländska litteraturen, men genom att bredda litteraturundervisningen och använda skönlitteratur från olika delar av världen får man in fler perspektiv på kärlek, sexualitet, jämställdhet och relationer. Detta kan leda till nya reflektioner och större förståelse för dessa frågor. I en skola med bred mångfald kan detta bidra till en igenkänning och stärkt identitet hos de elever som har erfarenheter av att leva på olika platser och i olika kulturer, både inom och utanför Sverige. En lärare berättar om detta arbete:

- Vi har försökt att hitta texter från olika delar av världen och använder dem som underlag när vi diskuterar synen på kärlek och sexualitet i andra länder och jämför med det svenska sättet att se på detta. Eftersom jag också undervisar i religion passar det bra att skapa ämnesövergripande uppgifter kring detta där berättelser från vardagen kan kopplas till den religion eller trosuppfattning som dominerar i landet. Vi läste till exempel ”(O)planerat bröllop” av Bali Rai och samtalade om traditioner, kultur och religion. Vad är vad och hur hänger de samman?

Några skönlitterärt betydelsefulla ungdoms- och vuxenboksförfattare från Sverige, Norden och övriga världen och deras verk, samt de historiska och kulturella sammanhang som verken har tillkommit i. (svenska)

Några skönlitterärt betydelsefulla författare och deras verk samt de historiska och kulturella sammanhang som verken har tillkommit i. (svenska som andraspråk)

Att sätta in författarskap och verk i ett kulturellt och historisk sammanhang bidrar till förståelsen hur normer kan förändras över tid och att det kan se olika ut i olika delar av världen. Det behöver inte handla om att jämföra antiken med romantiken eller medeltiden med 1900-talet, utan kan lika gärna sätta in en novell från tidigt 1990-tal i sitt historiska sammanhang. En lärare berättar:

- När det gäller området jämställdhet, sexualitet och relationer så är det inte bara författarnas verk som kan vara intressanta att titta närmare på. Det finns

intressanta livsöden inom författarskapen. Hur de levde och hur arbetet såg ut säger en del om tiden de verkade i. Varför har till exempel kvinnor under perioder behövt ge ut böcker under manlig pseudonym? Vad har Victoria Benedictsson haft för betydelse för svensk litteratur och vem var egentligen Ernst Ahlgren? Hur kommer det sig att Selma Lagerlöfs privatliv är ganska okänt och hur levde Hjalmar Bergman sitt liv? Vilka är de stora svenska kvinnliga författarna idag? Går det att se skillnader mellan vilka ämnen män och kvinnor berör i sina författarskap? Vad har Jonas Gardells författarskap betytt för hbt-frågor och synen på hiv i Sverige och hur har Mats Wahl, Katarina von Bredow eller Sara Kadefors skildrat ungdomsförälskelse i litteraturen?

Även utanför Sverige kan det finnas fler författarskap som är intressanta att titta på. Det kan ge ytterligare perspektiv på den svenska litteraturhistorien och de skilda villkor som har förekommit och även skillnader som fortfarande råder i olika delar av världen idag. Var Mary Shelley unik för sin tid och genre och hur såg man på författande kvinnor under den tiden i Europa? Vad förmedlar Twilight-böckerna för bild av män och kvinnor? Varför blev Oscar Wilde fängslad?

Beskrivande, förklarande, utredande, instruerande och argumenterande texter, till exempel tidningsartiklar, vetenskapliga texter, arbetsbeskrivningar och blogginlägg. Texternas syften, innehåll, uppbyggnad och språkliga drag. (svenska)

Beskrivande, förklarande, utredande, instruerande och argumenterande texter, till exempel tidningsartiklar, vetenskapliga texter, arbetsbeskrivningar och blogginlägg. Texternas syften, innehåll, uppbyggnad och språkliga drag samt deras ord och begrepp. (svenska som andraspråk)

I arbetet med olika texttyper skulle innehållet kunna anpassas så att det blir en del av sex- och samlevnadsarbetet. När eleverna arbetar med att titta på texters syfte, innehåll, uppbyggnad och språkliga drag kan läraren, eller läraren tillsammans med eleverna, välja texter som berör kön, sexualitet och relationer. En beskrivande text från en lärobok i biologi, ett blogginlägg som berör relationer, en tidningsartikel om sexuellt överförbara infektioner eller en vetenskaplig artikel om reproduktion kan utgöra underlag för detta moment. När det gäller det egna textskapandet kan det underlättas av ett personligt engagemang i ämnet man skriver om – och tankar som rör relationer engagerar många elever.

I detta arbete kan källkritiska moment vävas in och en analys av texternas tillförlitlighet och trovärdighet ingå i processen. En del texter som berör jämställdhet, sexualitet och relationer bygger på forskningsresultat men denna teoretiska grund har förändrats och tolkats om på vägen till tidningssidorna eller bloggen.¹⁰⁷ Denna förändringsprocess kan kritiskt granskas och eleverna kan öka sin medvetenhet om sammanhangen där texterna växer fram och publiceras.

SPRÅKBRUK

Ord och begrepp som används för att uttrycka känslor, kunskaper och åsikter. (svenska och svenska som andraspråk)

Ords och begrepps nyanser och värdeladdning. (svenska och svenska som andraspråk)

Skillnader i språkanvändning beroende på i vilket sammanhang, med vem och med vilket syfte man kommunicerar. (svenska och svenska som andraspråk)

Alla behöver ett utvecklat ordförråd för att kunna sätta ord på tankar, åsikter och känslor. Synonymer kan hjälpa eleverna att nyansera sina budskap, och förståelse för ordens värdeladdning kan vara avgörande för en effektiv mottagaranpassning. När det gäller ord som berör jämställdhet, sexualitet och relationer kan eleverna ofta flera olika synonymer, men de kan behöva resonera om hur och när man kan använda orden. Kan man använda samma ord i samtal med sina närmsta kompisar, sina föräldrar, sin läkare eller prästen? Vilka ord förstår gammelmormor och vilka begrepp beskriver bäst hur man mår när man pratar med sin mentor? En lärare berättar:

- Jag brukar beskriva detta utifrån könsord, svordomar och ungdomsspråk. Jag ger några exempel för att förklara skillnaden i språkbruk och att man måste anpassa sig till mottagaren. Det är olämpligt att komma till läkaren och prata samma språk som med kompisarna, utan man måste anpassa språket och kanske säga mer ”seriösa” och svårare ord, även om de aldrig skulle uttrycka sig så annars. Eleverna förstår detta och exempel med lite humor i har en avväpnande faktor.

107. Wallin, Anita, ”En forskningsöversikt om undervisningen i sex och samlevnad”, i *Undervisning i sex och samlevnad – ett idémateriel*. Göteborgs universitet, 2011.

När det gäller den skriftliga produktionen finns det en del att säga om språknivåerna, inte minst vad gäller texter om jämställdhet och sexualitet, vilket med fördel integreras i arbetet med olika texttyper.

Språkets betydelse för att utöva inflytande och för den egna identitetsutvecklingen. (svenska och svenska som andraspråk)

För att förstå sig själv bättre och för att kunna kommunicera vad man känner behöver man ett väl utvecklat språk. När det gäller till exempel könsidentitet eller sexuell identitet behöver en del elever få mer kunskap om begrepp och benämningar, för att själva ha något att relatera till i sin utveckling. Det kan också handla om vilka ord och vilket språk man behöver för att kunna stå upp för sig själv och göra sin röst hörd i sammanhang där man marginaliseras eller när man vill skapa förändring i sin omvärld.

INFORMATIONSSÖKNING OCH KÄLLKRITIK

Informationssökning på bibliotek och på Internet, i böcker och massmedier samt genom intervjuer. (svenska och svenska som andraspråk).

Det är ganska vanligt att eleverna söker information om sexualitet och relationer på internet.¹⁰⁸ Det behöver nödvändigtvis inte betyda att de tycker att de får den bästa informationen därifrån, eller att de vet hur och var de ska söka efter informationen. De kan behöva stöd i själva sökprocessen och i analysen av källornas tillförlitlighet. Vid en sökning på ord med direkt koppling till sex, sexualitet eller liknande är risken att stöta på pornografiskt material tämligen stort. Eleverna kan behöva kunskap om hur man söker mer effektivt och träffsäkert.

Hur man sovrar i en stor informationsmängd och prövar källors tillförlitlighet med ett källkritiskt förhållningssätt. (svenska och svenska som andraspråk)

Var finns den mest trovärdiga informationen om säkrare sex eller jämställdhetsstatistik? Det är lätt att glömma bort det källkritiska förhållningssättet i dagens mediebrus. Ibland tar man till sig information utan att reflektera över vem som är avsändaren. Om syftet är att få bra information om preventivmedel, abort eller hbt-frågor kan

108. *Se mig! Unga om sex och Internet*, 2009:9, Ungdomsstyrelsen, 2009.

pålitliga källor vara webbplatser för landsting, ungdomsmottagningar eller kända aktörer som arbetar med sexualhälsa. Bloggar och privata hemsidor kan innehålla mycket bra information, men kan också sprida information som inte alls stämmer.

- Under sex- och samlevnadsveckan i våras läste vi noveller och böcker med kärleks- och relationstema, och vi läste och skrev artiklar om jämställdhet. När biologiläraren gick igenom kroppen passade vi i svenskan på att kika på lite olika hemsidor som tar upp sexuell hälsa. Vi tittade på avsändarens trovärdighet, hur språket och tilltalet var upplagt, vem sidorna riktar sig till främst och försökte bedöma deras relevans. RFSU, UMO, RFSL, landstingens och myndigheternas sidor, är exempel på trovärdiga sidor, medan bloggar och andra nätforum kanske bör granskas extra källkritiskt.

BILD

Normer och ideal i konsten

- Förändringar genom historien
- Maskulinitet och femininitet då och nu
- Att utmana normer
- Normbrytande idag –
någon imorgon?

Bild

ÄMNETS KOPPLING TILL JÄMSTÄLLDHET, SEXUALITET OCH RELATIONER

Eleverna lever i en vardag full av både fasta och rörliga bilder. Under en vanlig dag ser de tusentals bilder – i tidningar, i böcker, på datorn, på tv och i mobiltelefonerna. De passerar reklambilder vid busshållplatsen, ser en målning i entrén i skolan och betraktar affischer i klassrummet. För att man ska ta in information från bilder behöver de appellera till intressen och behov och sedan gör man en tolkning av deras budskap, men om bilderna inte fångar ens uppmärksamhet passerar de kanske obemärkt förbi. Eller gör de verkligen det? Bildämnet ska hjälpa eleverna att förstå bildspråket som ofta används i bildframställning, de ska lära sig tolka bilder de ser och lära sig att själva kunna föra fram budskap i bilder. För att aktivt kunna ta del av samhällsdiskussioner är det bra att man känner till grunderna i bildanalys.

Den sexualsyn och de normer som finns kring kön, könsmönster, sexualitet och relationer i samhället reproduceras ofta i bildspråket. Det kan handla om hur man betraktar familjebegreppet i bildframställning, vilken typ av relationer som visas på bilder eller vilka skönhetsideal som fotomodeller och andra avbildade personer representerar. Eleverna ska i undervisningen få möjlighet att granska dessa normstrukturer och lära sig analysera bilder ur det perspektivet. I sin egen bildframställning bör eleverna ha dessa perspektiv med sig och själva reflektera över vilka könsmönster de reproducerar.

I en digitaliserad värld kan bilder bli centrala för identitetsutveckling och personliga relationer. En digitalkamera är sällan långt borta, och med några klick på mobilen är bilden snabbt upplagd på nätet. De bilder som publiceras på olika sociala forum, bloggar och webbplatser representerar individer och ibland vad de står för. Vilka bilder delar eleverna med sig av och hur speglar dessa deras personligheter och åsikter? Vilka köns- och relationsmönster reproduceras i deras eget digitala bildskapande? En rolig bild i stunden kanske kan få konsekvenser senare i livet. Eleverna kan få möjlighet att resonera om vilka bilder som kan spridas och vilka som kanske ska vara privata, men utan att undervisningen blir moraliserande.

Ur ett historiskt perspektiv kan det vara intressant att visa hur bildspråket har förändrats över tid och hur könsmönstren förändrats i bildkonsten. Klädidealen var annorlunda i 1500-talsmålningarna, förändringar i synen på nakenhet och kyskheter kan skönjas i konsten och i reklambilderna från mitten på 1900-talet manifesteras synen på män och kvinnor var och vem som skulle göra vad i hushållet. Dagens utmanande reklambilder betraktades troligtvis tidigare som pornografiska, och gränserna flyttas för vad som får visas i bild eller inte. Vilka foto- och konstut-

ställningar har väckt debatt genom åren? Berör några av dem jämställdhet, sexualitet och relationer?

Bildspråket ser annorlunda ut i olika kulturer och olika delar av världen. I undervisningen kan man visa på likheter och skillnader i bildspråk och resonera om för- och nackdelar med de olika synsätten.

I dagens bilder reproduceras normer både direkt och indirekt. Bildämnet har flera fördelar när normkritiska perspektiv konkretiseras i klassrummet. Det finns många exempel på bilder som återspeglar normer kring kön och sexualitet och den heteronormativitet som genomsyrar samhället dominerar också i det generella bildspråket. Att utgå från bilder när undervisningen ska beröra normer kan vara effektivt och detta kan öppna upp för samarbeten med andra ämnen där normer, jämställdhet, sexualitet och relationer ska behandlas. När en bild säger mer än tusen ord, vad är det då för normstrukturer som bilderna för med sig?

DET CENTRALA INNEHÅLLETS MÖJLIGHETER

BILDFRAMSTÄLLNING

Framställning av berättande informativa och samhällsorienterande bilder om egna erfarenheter, åsikter och upplevelser.

Återanvändning av bilder, material och föremål i eget bildskapande, till exempel i installationer.

När bilder skapas kan bildframställningen präglas av de normer som finns i samhället. Även om det är lättare att visa på och analysera dessa mönster i befintliga bilder bör det finnas en medvetenhet även vid bildframställning. Vilka bilder väljer pojkar och flickor om de ska återanvända bilder eller föremål för collage eller som underlag för målning? De motiv som bildskapandet ska illustrera tenderar att vara influerade av samhällets könsmonster. Detta kan läraren uppmärksamma och diskutera med sina elever.

- Jag brukar visa olika exempel på bilder innan vi börjar arbeta och skapa själva, och fråga eleverna om de tror att det är en kille eller tjej som målat bilden. Det är väldigt tydligt vad som förväntas av oss utifrån kön. Blom- och människobilder tror eleverna att tjejer har målat och byggnader och fordon har nog killar målat. Även materialet har de föreställningar om. En mer glittrig och guldfärgad färgsättning var tydligt feminin enligt eleverna

och de tavlor där flera material var kombinerade och hade någon form av känslomässigt budskap ansågs en tjej ha skapat. Vi diskuterade deras föreställningar och började analysera könsmönstren i bildskapandet, och i förlängningen i samhället, och alla elever uppmanades sedan att bryta dessa förväntningar och skapa fritt. Detta blev framför allt en lättnad för killarna som helt plötsligt fann en kreativitet och en skaparglädje jag inte sett innan.

Digital bearbetning av fotografier och andra typer av bilder.

När man bearbetar digitala bilder förskönas och förstärks ofta den verklighet som i vardagen kan te sig lite grå och trist. Det sker generellt i reklambilder, men även i andra bildgenrer som exempelvis nyhetsbilder.¹⁰⁹ Att få eleverna att se bakom den putsade ytan på modellbilderna kan vara en viktig pusselbit i arbetet med att ifrågasätta skönhetsideal och stärka självkänslan hos eleverna. De skönhetsideal som dominerar i reklam och medier kan diskuteras utifrån bildredigering och sättas i relation till bilder som tas i vardagliga situationer – utan ljussättning, stylist, bearbetning eller blanka katalogpapper. Det är självklart så att skönhetsidealen lever vidare även utanför bildens värld. En fråga som kan vara relevant att diskutera i skolan är om de bearbetade och förskönade bilderna bidrar till högre krav som pressar eleverna att leva upp till idealen. Att vara ”nöjd” med ett fotografi blir svårare om man förväntar sig att uppnå de ideal och den bildkvalitet som man ser i bilderna runt sig.

Rättigheter och skyldigheter, etik och värderingar när det gäller bruk av bilder samt yttrandefrihet och integritet i medier och övriga sammanhang.

Tillgänglighet och ökad användning av sociala medier kan leda till ökad exponering, risk för större utsatthet och kränkningar. Enligt Ungdomsstyrelsens rapport *Se mig. Unga om sex och Internet* har lite mindre än tio procent av ungdomarna erfarenheter av att dela bilder med nakna eller sexuella motiv på nätet. Många är medvetna om riskerna med att dela bilder, ett antal har dock uppgett att de ångrat sig efteråt.¹¹⁰

När man i bildämnet diskuterar etik, värderingar och integritet som rör bildanvändning i medier och övriga sammanhang kan man diskutera dessa frågor utifrån

109. Fagerström, Linda och Nilson, Maria, *Genus, medier och masskultur*, Gleerups utbildning AB, 2008.

110. *Se mig! Unga om sex och Internet*, 2009:9, Ungdomsstyrelsen, 2009.

Se även s. 39 och s.49 i detta material.

ungdomarnas eget perspektiv. I samhällskunskap kommer också dessa frågor in vilket ger möjligheter till ämnesövergripande arbete. Att sprida andras bilder på nätet, nätmobbning och kränkande kommentarer om andra ungdomars bilder kan bli aktuellt att diskutera med eleverna. Dessutom kan eleverna som tidigare nämnts få möjlighet att fundera över vilken bild de ger av sig själva på nätet. I vilka sammanhang är bilderna från klassfesten roliga och hur garanterar man att de stannar bara där?

BILDANALYS

Bilder som behandlar frågor om identitet, sexualitet, etnicitet och maktrelationer och hur dessa perspektiv kan utformas och framställas.

I bildskapandet reproduceras ofta de normer som präglar samhället. Genom att i bildanalys alltid ha med identitet, kön, sexualitet, etnicitet och maktrelationer som perspektiv kommer eleverna snart att bli varse hur samhällets könsmonster reproduceras i bilderna. Hur en man respektive kvinna förväntas klä sig, vara sminkad, stå eller sitta, ha för ansiktsuttryck eller frisyr återspeglas i allt från reklambilder till skivomslag eller tidningsbilder. Denna typ av bilder kan vara bra som underlag för att diskutera normer och normbrott. När normer står i fokus är det viktigt att inte stanna i konstaterandet och analyserandet av ”hur det ser ut” just nu, utan försöka att komma vidare i resonemangen. Hur skulle man kunna framställa bilder som är mindre stereotypa och normerande, och hur skulle man kunna skapa normbrytande bildspråk som kan förändra synen på sexualitet, identitet, etnicitet, kön och maktrelationer?

Vilka normer återskapas i reklam och andra bildbaserade medier? Tvåsamhetsnormen, heteronormen, kärnfamiljsnormen, könsnormerna, skönhetsidealen, maktstrukturer mellan män och kvinnor, stereotyper utifrån sexualitet eller funktionalitet... Listan kan göras lång. Det normkritiska arbetet kan med fördel utgå från bilder eftersom normerna kan vara extra tydliga där. En lärare berättar om bildanalys som utgångspunkt för diskussioner.

- Varför är alla bilder i resekatalogen likformiga? Nästan alla personer är blonda, familjerna består av två vuxna och två barn, ingen har någon synlig funktionsnedsättning, ingen verkar vara hitflyttad från ett annat land, ingen är under 25 eller över 45. Eleverna tycker att det är intressant att se vilka normer som styr reklambildernas utformning. En kille, som själv är född i Sverige men vars föräldrar flyttat hit från Gambia, suckade uppgivet när vi

pratade om detta och han konstaterade snabbt att det inte fanns en enda person med annan hudfärg i hela resekatalogen. Där har vi normerna i vardagen. Jag brukar koppla bildspråket till diskrimineringslagstiftningen och prata om att inte vara synliggjord och inkluderad är betydligt mycket vanligare än att bli diskriminerad. Detta engagerar eleverna i givande diskussioner.

Ibland sticker bilder ut och bryter mot normerna och det kan både ge tydliga effekter och allvarliga konsekvenser. På samma sätt som sprängkraftiga texter kan utmana både föreställningar, värderingar och lagstiftning, så kan även bilder göra det. Dessa normbrytande bilder kan till exempel behandla kön och sexualitet. Vilka reaktioner väcker bilder på samkönade par, könsneutrala eller könsöverskridande personer eller erotiska bilder? Kan även synliggörande av funktionsnedsättning, etnicitet eller ålder i bilder av relationer påverka betraktarens reaktion? Hur begränsas bildskapande och bildanalys utifrån rådande normer?

Samtida konst- och dokumentärbilder samt konstverk och arkitektoniska verk från olika tider och kulturer i Sverige, Europa och övriga världen. Hur bilderna och verken är utformade och vilka budskap de förmedlar.

- Det är alltid spännande att titta på äldre bilder för att se hur synen på kön och sexualitet har förändrats under åren. Det kan vara allt ifrån bilder på män i baddräkt från 1930-talet, till kvinnoidealen i 50-talets reklamaffischer för hushållsprodukter till målningar av Ludvig XIV. Den senare avbildas ofta med vad man idag skulle betrakta som kvinnliga attribut som strumpbyxor, smink, höga klackar, kjoltyg, kappor och lång lockigt hår. Så ser vi knappast kungligheter gå klädda idag. Normer förändras och det historiska perspektivet är intressant att arbeta med utifrån att dagens bildspråk är föränderligt.

Så beskriver en lärare det historiska perspektiv som ingår i dennes bildanalysmoment. Läraren påpekar att det är lätt att glömma bort arkitektoniska verk, skulpturer och konst bortom målarduken. Det finns en mängd konstverk och statyer som kan berätta mycket om idealen och synen på kön och sexualitet under olika tidsepoker. Hur gestaltas bilden av maskulinitet i statyer som pryder gator och torg i både Sverige och andra länder? Vem avbildas och varför är det så få kvinnor som blickar ut över torgen?

Massmediebilders budskap och påverkan och hur de kan tolkas och kritiskt granskas.

Hur kan man använda bilder för att förstärka budskap? För att skapa intresse och sensation används ofta extrema bilder. Eleverna ska få möjlighet att resonera om massmediernas bilder utifrån till exempel kommersiella, politiska eller religiösa syften och motiv.

Eleverna påverkas, precis som alla andra, av reklam vare sig de vill det eller inte. En bra reklam berör på ett eller annat sätt. Inom bildämnet kan man resonera om vilka grunder som reklamskaparna arbetar utifrån – det kan till exempel handla om humor, igenkänning eller känsla av behov. Men i reklamens värld målas inte alltid den mest realistiska bilden av omvärlden upp. Om man skrapar lite på ytan kan man se att bilderna inte alltid håller sig till sanningen. Ideal och könsmonster frodas i reklamens värld och kan vara föremål för ständig granskning.

MUSIK

Musik

ÄMNETS KOPPLING TILL JÄMSTÄLLDHET, SEXUALITET OCH RELATIONER

Musiken är ofta en viktig del av ungdomars liv. Några har erfarenheter av att den första stora förälskelsen riktades mot en artist och att en förälskelse kan påverka hela tankevärlden under en lång period. Andra har starka känslomässiga kopplingar till musik som förknippas med den första riktiga förälskelsen, det första uppbrottet eller ett oförglömligt möte. Kanske kan just en artist sätta ord på allt det man känner? Under de senaste årtiondena, sedan pop och rock vann mark i musikvärlden, har fans uttryckt sin kärlek skrikande utanför hotellentréer, vid kravallstaket på konserter eller på filmklipp på nätet. Avsvimmade, utburna men ibland ändå överlyckliga. Musik kan skapa och sätta ord på känslor.

I inledningen till kursplanen i musik står att:

Musik som estetisk uttrycksform används i en mängd sammanhang, har olika funktioner och betyder olika saker för var och en. Den är en viktig del i människors sociala gemenskap och kan påverka individens identitetsutveckling.¹¹¹

Formuleringen sätter fingret på hur musik, identitet och könsmonster hänger samman. Musiken kan vara en stor del av identitetsutvecklingen, för genom musiken skapar man gemenskap med andra personer och musiken kan sätta ord på de känslor som man själv inte alltid kan beskriva i sin egen utveckling. En del ungdomar definierar sitt umgänge utifrån musiken och det kanske är i den musikaliska gemenskapen som både personligheten och så småningom kanske även förälskelsen gror. Andra ungdomar använder musiken som en tröst, något som kan stärka i en svår situation eller något som man drömmer sig bort till. När det gäller könsmonster är det både en fråga om musikanalys och en fråga om utövande.

Förväntningarna på sång och instrumentval är ofta starkt präglade av inlärd normer för vad som är manligt och kvinnligt. Det finns föreställningar om vilka genrer som pojkar och flickor förväntas gilla, och därmed förväntas utöva. Olika genrer får olika mycket autencitet och status och påverkar därmed de könsmonster som ungdomarna i skolan tvingas förhålla sig till.¹¹² Instrumenten kodas enligt könsmonster och den som spelar trummor respektive tvärflöjt betraktas olika, inte minst beroende på könstillhörighet och musikgenre. I språkbruket kommer de normer som råder i musiksammanhang ofta fram, vilket man kan se i uttryck som

111. Förordning (SKOLFS 2010:37) om läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011. Utbildningsdepartementet, 2010.

112. Ganetz, Hillevi m.fl. *Rundgång. Genus och populärmusik*. Makadam förlag, 2009.

tjejband, kvinnlig trummis, kvinnlig rappare eller manskör. Vilken laddning har ord som smörsångare och pojkbänd?

I klassrummet kan könsmönstren manifesteras i instrumentval, inställning till musikgenrer och kanske viljan att experimentera. Att sätta ord på dessa normer och att ifrågasätta de begränsningar som medföljer kan vara en del i musikundervisningen.

Musik kan användas för att förstärka individens bild av sig själv, bland annat utifrån etnicitet, religiös tillhörighet och könstillhörighet. Detta kan fungera både stärkande och begränsande för individen. Kursplanen lyfter fram denna innehållspunkt för att belysa och problematisera den här typen av kopplingar mellan vissa slags musik, etnisk bakgrund och könstillhörighet – på samma sätt som den vill problematisera stereotypa uppfattningar om kopplingar mellan instrument och kön.¹¹³

DET CENTRALA INNEHÅLLET S MÖJLIGHETER

Ljudets och musikens fysiska, tanke- och känslomässiga påverkan på människan. Musikens funktion för att markera identitet och grupptillhörighet i olika kulturer, med fokus på etnicitet och kön.

Eleverna kan fundera på hur viktig musiken är i den könsocialisationsprocess som skapar skillnaden mellan män och kvinnor under uppväxten. Kanske spelar musiken en avgörande roll för identitetsutvecklingen och personens plats i olika sociala sammanhang.

Musiken är något man förhåller sig till i sin identitet, och många ungdomar är noga med att leva upp till de förväntningar som finns på dem. En del av dessa förväntningar utgår från föreställningar kopplade till kön. Öväntade och normbrytande musikval hålls hemliga och måste i vissa fall kompenseras för genom att lyfta det förväntade mer. Om detta skriver Ann Werner i *Rundgång. Genus och populärmusik*.¹¹⁴

I tjejernas kompisgrupper fanns tydliga mönster för vilken musik man skulle lyssna på, hur man skulle klä sig och bete sig för att uppfattas vara innehavare av en önskvärd smak och därmed passa in. Det dröjde inte särskilt länge förrän jag förstod vilka låtar tjejerna tyckte var rätt och vilka låtar man fick skämmas för, vilka artister som ansågs coola och vilka man inte erkände att man lyssnade på.

113. *Kommentarmaterial till kursplanen i musik*, Skolverket, 2009.

114. Werner, Ann, "Tolerant, fri och feminin" i *Rundgång. Genus och populärmusik*. Makadam förlag, 2009.

Ett exempel på detta verkar vara hiphop som kodas med seriöst och manligt medan R&B, speciellt framfört av kvinnliga artister, som mer feminint och ytligt. Tjejerna i Ann Werners undersökning kryddade sitt R&B-intresse med hiphop för att få mer status, men aktade sig för att lyssna på för mycket hiphop för då ansågs de som ”grabbiga”. I undersökningen visade det sig att de tjejer som lyssnade på icke-engelskspråkig musik från familjens hemländer (Sverige undantaget) ansågs ha starka band till sin familj och familjetraditioner och de riskerade därmed inte att stämplas som sexuellt utmanande eller maskulina.¹¹⁵

Under ungdomsåren är gränsen för mer eller mindre önskvärd smak relativt tydlig, och detta påverkar hur man förhåller sig till människor i olika situationer. Hur förhåller sig musiksmaken till personligheten och varför kodas musik som manlig och kvinnlig? Och varför har olika genrer olika status, bland annat i förhållande till kön?

Ungdomarna tvingas förhålla sig till de ideal som musikvärlden presenterar och förhålla sig till den sexualisering som ofta förekommer av kvinnor i till exempel R&B-musikvideor eller det mans- respektive kvinnoideal som beskrivs i hiphop eller pojkbandsmusik. Hur tolkas lätttexterna de lyssnar på och hur källkritiska är ungdomarna när det kommer till musik?

I detta sammanhang kan det vara relevant att diskutera olika genretypiska uttryck, både rent musikaliskt och även textmässigt eller uttrycksmässigt. Vad skiljer rapmusik, viskonsten och popmusiken åt? Eleverna har säkert mycket att tillföra i en diskussion om hur dessa genrer betraktas utifrån till exempel kön eller ålder. Vem förväntas gilla genren, vem förväntas skapa musik i denna genre och vad händer när någon bryter dessa normer? En lärare berättar om sitt arbete med genrer utifrån klassrumsutövandet.

- Vi brukar diskutera vad musiken förmedlar. En del musikstilar är ibland förenade med inslag som bryter mot den svenska värdegrunden – det kan handla om rasistisk musik, homofobiska inslag i till exempel viss reggaemusik eller en förnedrande kvinnoideal i viss rapmusik. Hur förhåller sig svensk folkmusik till heteronormen? Vad är det ungdomarna lyssnar på och vad vill de uttrycka med sitt musicerande i klassrummet? Jag måste som lärare våga ifrågasätta deras val av musik om jag själv inte kan stå bakom vad som förmedlas i klassrummet. Även den mer lättillgängliga och till synes oförargliga musiken är späckad med romantiska kärleksnormer, tvåsamhet och hetero-

115. Werner, Ann, ”Tolerant, fri och feminin” i *Rundgång. Genus och populärmusik*. Makadam förlag, 2009.

normativitet. Det kan man diskutera. Målar vissa musikgenrer, på samma sätt som en del Hollywoodfilmer, upp en orealistisk bild av kärleken?

När det gäller musikens budskap kan elevernas musikintresse ligga till grund för reflekterande samtal. Vad är det som gör att de lyssnar på den musik de lyssnar på? Är det musiken som sådan, en speciell genre som tilltalar dem eller är det texter de fastnar för? Vad betyder musiken för dem och vilka känslor väcker musiklyssnandet?

- Jag har samarbetat med svenskan kring låttexter ett par gånger. Vi har jämfört texter med lyrik och pratat en del om tonsättning av dikter. Varför tonsätts dikt vanligtvis på ett visst sätt beroende på budskapet? I detta sammanhang har vi också fördjupat oss i tonsatta texter om kärlek. Det finns till exempel några låtar som är vanliga på svenska bröllop, man kan se trender även inom detta område, och vi tittade på dessa låttexter och försökte lista ut varför just de är populära. Vad är det som gör att dessa låtar sätter ord på just deras kärlek? Sen brukar det vara kul att diskutera förväntningar utifrån sammanhang. Hur skulle gästerna reagera om brudparet skred fram genom kyrkan till tonerna av growlad metal? Liknande samarbeten kan förstås göras med engelskan.

Hur musik används i olika medier, till exempel i film och datorspel.

Filmmusiken är genrekodad och när kärleken blixtrar till på vita duken brukar den lugna stråkmusiken finnas i bakgrunden. Dessa inslag är inte lika vanliga i action- och skräckfilm. Går musik- och filmgenrer hand i hand med andra könsmonster i samhället? Och ser mönstren likadana ut i datorspelsvärlden? En lärare funderar över detta:

- Musikens betydelse för filmens helhet är intressant att belysa och diskutera. Skulle kärleksscenen vara mindre romantisk utan musiken, och skulle skräckfilmen ha samma effekt utan musik? När växlingen mellan två grundtoner bidrog till att biopubliken blev livrädd för hajar på grund av Steven Spielbergs *Hajen* eller när skarpa stråkstötar fick människor att frukta duschdraperier efter Alfred Hitchcocks *Psycho* blir effekten av filmmusik mer tydlig. Är det måhända filmpåverkan som gör att många människor gärna spelar lite romantisk musik när de ska bjuda på middag? Det brukar eleverna ha en hel del åsikter om.

IDROTT OCH HÄLSA

Idrott och hälsa

ÄMNETS KOPPLING TILL JÄMSTÄLLDHET, SEXUALITET OCH RELATIONER

Idrott och hälsa är ett omdebatterat ämne som främst i sin teoretiska grund och i rådande förhållningssätt har starka kopplingar till undervisningen om jämställdhet, könsmönster och relationer. Det handlar i grunden om strukturer där val av idrottsaktivitet och motionsövningar, förväntningar på resultat, gruppindelningar och intressen samt syn på kroppsideal ofta kopplas till könstillhörighet.

Undervisningen i idrott och hälsa ska enligt ämnets syfte ge

förutsättningar att ta ställning i frågor som rör idrott, hälsa och livsstil.¹¹⁶

Detta övergripande perspektiv ska följa med genom hela undervisningen. Det kan handla om att diskutera kroppsideal, träningsvanor, dopning, ätstörningar, dieter eller alkoholintag. I det centrala innehållet står den fysiska hälsan och olika fysiska aktiviteter i fokus och under dessa moment måste reflektion om könsmönster, identitet och hälsa vara med som perspektiv. Undervisningen kan medverka till att skapa en medvetenhet om vilka strukturer som får tjejer och killar att generellt välja olika idrotter, hur dessa könsmönster reproduceras och hur idrotten bidrar till identitetsskapande. Perspektivet kan finnas med i alla moment, inte bara som ett tema under en eller ett par lektioner. Medvetenheten är en förutsättning för att eleverna ska kunna vara delaktiga och utvecklas på lika villkor och att alla ska känna sig inkluderade i undervisningen.

Det handlar också om att läraren i sin långsiktiga planering är medveten om vilka konsekvenser valen av aktiviteter kan få i undervisningen. Målet är att skapa en varierande och mångsidig undervisning som inte gynnar eller missgynnar någon grupp elever utifrån föreställningar om kön. Det handlar om att skapa förutsättningar och möjligheter att göra andra val än de förväntade, så att de teoretiska resonemangen också syns i praktiken – både i förhållningssättet och i undervisningens innehåll.

Undervisningen ska skapa förutsättningar för deltagande, alla elever ska känna sig manade att engagera sig i undervisningen och förstå vikten av fysisk aktivitet för det allmänna hälsotillståndet. Att sätta ord på kroppsideal, resonera om kroppsuppfattning och självbild kan minska problemen med upplevelse av utanförskap

116. Förordning (SKOLFS 2010:37) om läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011. Utbildningsdepartementet, 2010.

i omklädningsrummen. Många elever och lärare upplever omklädningsrummen som en miljö som kan vara problematisk i anslutning till undervisningen i idrott och hälsa. Elever beskriver ibland miljön som normerande, sexualiserad och kravfylld. Det kan till exempel handla om kroppsnormer och förväntade könsuttryck. Dagens kroppsideal kan ibland manifesteras i omklädningsrummet. Kroppens längd, vikt, muskelmassa, behåring och utseende är förknippade med könsnormer och många kan känna sig utsatta om de inte når upp till idealen.

Härskartekniker kan frodas i dessa situationer och maktstrukturen inom elevgruppen blir tydlig. Detta kan bli extra tydligt för transpersoner som ofta bryter fler normer än klasskamraterna. För att ge eleverna stöd i dessa utsatta situationer kan lärare i idrott och hälsa prata om normer som gäller kroppar och könsuttryck.

Hur fungerar kroppen, hur stark är den, vilken kondition har den, hur kan den se ut och vad leder olika skönhetsideal till rent fysiskt? Förväntas en funktionell kropp se ut på ett visst sätt? Med en god kroppsuppfattning och självkänedom kan självkänslan stärkas och köns- och kroppsnormer ifrågasättas. För ungdomar kan insikter om vad den egna kroppen klarar av vara till hjälp för att till exempel förstå hur mycket sömn de behöver för att orka med skolan. Längre fram i livet kan en god fysisk självkänedom vara till hjälp vid yrkesval, eller för att undvika stress och belastningsskador. En bra relation till den egna kroppen kan stärka självkänslan, vilket i sin tur kan göra eleverna bättre rustade att förhålla sig till kroppsideal som de möter i olika sammanhang.¹¹⁷

Hur ser elevernas egen kroppsuppfattning ut och hur förhåller de sig till utövan- det av olika former av kroppsaktivitet? Påverkar elevernas kroppsuppfattning deras vilja att delta i till exempel simundervisning, rörelse till musik och konditionsträ- ning?

Resultatet från den undersökning som forskare på Gymnastik- och idrottshög- skolan genomförde på uppdrag av Skolverket visar att idrottsundervisningen ofta domineras av en maskulin norm. Undervisningen signalerar att fysiska egenskaper som brukar förknippas med maskulinitet – styrka, uthållighet, snabbhet, spelför- ståelse, bollkontroll och ”att vilja” värderas högre än egenskaper som brukar för- knippas med femininitet – rörlighet, koordination, expressivitet, estetik, reflektion. Undervisningen präglas av en ”hyllning till maskuliniteten”.¹¹⁸

Övningar kan ibland anses vara så kallade killövningar där killarna ofta får

117. *Kommentarmaterial till kursplanen i idrott och hälsa*, Skolverket, 2011.

118. Larsson, Håkan (red.), *Jämställda villkor i idrott och hälsa med fokus på flickors och pojkars måloppfyllelse*, Gym- nastik- och idrottshögskolan, Stockholm, 2010.

demonstrera ”hur man ska göra”. Det förekommer en så kallad hämmande välvilighet gentemot tjejer genom att de ibland befrias från vissa övningar. Det finns bland många idrottslärare en vilja att bryta upp denna syn på idrotten. Men det kan vara svårt att upptäcka dessa mönster och bryta dem, eftersom normsystemet är etablerat hos de flesta.

Bedömningsmässigt gynnas pojkarna och de upplever idrotten som roligare än flickorna. Dessutom leder detta till att pojkarna ”släpper loss” mer och att flickorna lär sig att ”hålla igen”, men även att man upprätthåller en struktur där mannen är norm och män och kvinnor ska hållas isär. Eftersom det även råder en heteronormativitet inom skolidrotten riskerar de elever som bryter mot normerna att antas vara homosexuella, och därmed är detta normbrytande beteende mindre önskvärt.¹¹⁹

Gymnastik- och idrottshögskolans rapport betonar liksom många verksamma idrottslärare vikten av ämnesutveckling av innehåll, arbetsformer, bedömning och betygssättning. Genom att arbeta utifrån ämnets syfte, det centrala innehållet och olika bedömningsformer, kan de traditionella könsmönstren motverkas.¹²⁰ I den nya ämnesplanen för idrott och hälsa möjliggörs i större utsträckning än tidigare en likvärdig undervisning som är gynnsam för alla barn och ungdomar oavsett könsidentitet och funktionalitet. Bollsportdominans, resultatfokus och utövande måste lämna plats åt reflektion, deltagande och måluppfyllelse.¹²¹

Ett normkritiskt förhållningssätt går att applicera på alla typer av idrottsutövande, motions- och friluftaktiviteter och läraren kan arbeta för en ökad medvetenhet hos eleverna. Elevernas egna normer kan vara starka, behöva ifrågasättas och undervisningen ska stödja eleverna i att våga bryta invanda mönster och därmed utvecklas. Att bryta mot förväntningarna, oavsett om det gäller inom idrotten eller i något annat sammanhang, kan vara svårt. Om undervisningen ger förutsättningar att utmana strukturer och uppmuntrar normbrott kan fler elever hitta sin väg in i idrottsvärlden.

Alltför mycket fokus på kön kan leda till att eleverna inte ses som de individer de är. Om till exempel indelning görs utifrån kön med motiveringen ”tjejer

119. Larsson, Håkan (red.), *Jämställda villkor i idrott och hälsa med fokus på flickors och pojkars måluppfyllelse*, Gymnastik- och idrottshögskolan, Stockholm, 2010.

120. Larsson, Håkan (red.), *Jämställda villkor i idrott och hälsa med fokus på flickors och pojkars måluppfyllelse*, Gymnastik- och idrottshögskolan, Stockholm, 2010.

121. Larsson, Håkan (red.), *Jämställda villkor i idrott och hälsa med fokus på flickors och pojkars måluppfyllelse*, Gymnastik- och idrottshögskolan, Stockholm, 2010.

måste få ta mer plats på sina egna villkor” kan man fundera på om detta ligger på individuell nivå eller på könsnivå? Här skulle läraren kunna reflektera över om alla killar alltid tar plats och om ingen tjej gör det någon gång? Individens egna behov står över den grupp de tillhör könsmässigt. Det är en fråga om makt. De elever som dominerar i en idrott kan övas i att lämna plats och inkludera sina klasskamrater. Ansvaret för detta kan inte bara lämnas över till de elever som behöver ”ta mer plats”. I detta har läraren en viktig roll. De elever som dessutom utövar idrott privat kan, för att få stimulans och utmaning, få utveckla sina ledaregenskaper och även analysera aktiviteterna ur till exempel ett genusperspektiv.

Flera lärare har påpekat problemet med att transpersoner exkluderas vid rutinmässiga gruppindelningar utifrån kön. Vilken grupp förväntas de tillhöra? Är undervisningen upplagd så att könsidentiteten alltid förväntas bekräftas eller lämnas utrymme för alla könsuttryck? Skolan måste ta ställning till hur man ska underlätta gruppens deltagande i undervisningen genom att till exempel ordna möjligheter till ombyte i ett eget omklädningsrum, erbjuda separat simundervisning eller konsekvent undvika att arbeta med könsuppdelade grupper.

DET CENTRALA INNEHÅLLETETS MÖJLIGHETER

Komplexa rörelser i lekar, spel och idrotter, inomhus och utomhus, samt danser och rörelser till musik.

Koordination, främst till musik, kan ibland vara laddat med könskoder. Detta kan utgöra en grund för diskussion med eleverna. Tjejer och kvinnor tränar till exempel oftare aerobics, gymna och dans än vad män gör.¹²² Finns det en koppling mellan könsidentitet och viljan att dansa eller motionera till musik? Finns det olika förväntningar på tjejer och killar när det gäller förmågan och viljan att dansa eller röra sig till musik? En lärare berättar om hur diskussionerna gick i en klass:

- Eleverna blev väldigt engagerade i denna diskussion, och främst killarna tyckte att det var självklart att killar inte ville dansa eller hålla på med koordinerad rörelse till musik. Varför skulle de vilja vara tjejiga och fjolliga? De tyckte att det var manligt att inte kunna dansa, det förväntades, medan de tyckte att tjejerna borde kunna det för det är en ’kvinnlig egenskap’. Tjejerna blev upprörda och tyckte att diskussionen var fänig. Detta ledde vidare

122. *Svenska folkets tävlings- och motionsvanor 2011* (www). Hämtat från Riksidrottsförbundet <http://www.rf.se>. Publicerat 16 september 2011. Hämtat 12 april 2013.

till en lång diskussion om vilka sporter killar och tjejer förväntades utöva och vad som händer om någon bryter dessa mönster. Vad händer när en tjej vill hålla på med boxning, en kille med pardans, en tjej med spjutkastning eller en kille med ridsport? När vi senare under terminen prövade nya idrotter återkom vi varje gång till diskussionen om förväntningar utifrån kön och deras medvetenhet ökade succesivt. Jag tror att deras könsuppdelade idrottsvärld luckrades upp lite under denna process.

Traditionella och moderna danser samt rörelse- och träningsprogram till musik.

I dans är könsmönstren ofta väldigt tydliga enligt många lärare. Dansen betraktas som ett feminint kodat ämne där främst de estetiska uttrycken och en rädsla för manlig närhet kopplat till homofobi gör många pojkar avståndstagande. Avståndstagandet ökar ju äldre pojkarna blir.¹²³ Mannen förväntas föra och kvinnan ska bli förd och följa mannens initiativ. Dessa mönster är svåra att förändra, och de kanske inte måste förändras i sin kulturhistoriska kontext. I praktiken kan man dock öppna upp för en valfrihet och en flexibilitet som inkluderar fler elever. Det som inte synliggörs i undervisningen utan förutsätts, till exempel en underliggande tanke att ”det förstås är ok om någon vill lära sig att både föra och följa i dansen” märks inte i undervisningen. Elevernas invanda föreställningar kommer att styra deras aktivitet – en kille kommer sannolikt att välja att föra och en tjej kommer att välja att följa. Flera lärare menar att man behöver synliggöra möjligheterna, ifrågasätta de traditionella normerna öppet och diskutera detta med eleverna för att uppmuntra deras möjlighet till normbrytande och inkluderande val. En lärare berättar:

- Jag tycker att det är självklart att alla elever ska få lära sig att både föra och följa i dansen. Båda delarna av dansen är utmanande och spännande och tjejer tycker ofta att det är utmanande och kul att få prova att föra, killar kan känna sig mer avslappnade i att bli förda och de får ofta släppa loss och lära känna sin kropp och nya rörelsemönster och de allra flesta tycker att det är kul att kunna båda delarna. Självklart möter jag en del motstånd, främst från killar, då manlig närhet fortfarande kan vara laddat. Dansen är ibland förknippad med fest och relationer. Men genom att jämföra dansen med

123. Lindqvist, Anna, *Dans i skolan – om genus, kropp och uttryck*, Umeå universitet, 2010.

vilken idrott som helst, genom att avsexualisera detta motionsutövande, så brukar motståndet minska. Varför ska killar kunna brottas eller kramas efter mål i fotboll, men inte kunna ta i varandra när det ska göras i takt till musik?

Undervisningen ska ta upp dansen ur flera perspektiv. Det kan vara dans som social gemenskap, som motionsform eller som kreativt uttrycksätt. Dessa perspektiv ger eleverna förutsättningar att förstå dansens betydelse i olika samhällen och under olika tidsepoker, liksom att dansen är universell. Det är viktigt att eleverna får uppleva dansens egenvärde och rörelseglädjen i dansen. Genom dansen kan eleverna utveckla en social förmåga som de har nytta av i vuxenlivet och genom att de lär sig olika danser kan de föra traditioner vidare.¹²⁴

Forskning har visat att dansen ofta benämns med till exempel rytm och rörelse eller kreativ verksamhet för att undvika könsstereotypa föreställningar och öka acceptansen främst hos killarna. Dansen blir ofta fysisk och prestationsinriktad och de estetiska kvaliteterna får inget utrymme. Killar uppfattar ibland en kropp som ska göra något vackert, utan fokus på resultat, som ”gay” och ”konstig”. De förutfattade meningarna som omgärdar pojkar och dans behöver bearbetas och ifrågasättas. Trakasserier mot killar som studerar dans eller dansar på fritiden är vanliga och det gör att många killar slutar eller inte vågar börja.¹²⁵ En lärare vill dock problematisera detta:

- I andra delar av världen uppfattas dock inte dansen på samma sätt, och de kulturella skillnaderna är lämpligt att belysa i dansundervisningen. I vissa länder är det manligt och tufft att dansa som kille, det kan till exempel vara en del av relationen till det motsatta könet. Därför kan också inställningen till dans variera beroende på elevgruppens sammansättning.

Det gäller att som lärare reflektera över sina egna föreställningar, reflektera över undervisningens innehåll och utformning och våga utmana både elevernas och sitt eget normativa tänkande. Det kan skapa konflikter och man behöver ibland gå emot vissa elevers önskemål, men ett medvetet normkritiskt arbete kräver tid, reflektion och målmedvetenhet.

124. *Kommentarmaterial till kursplanen i idrott och hälsa*, Skolverket, 2011.

125. Lindqvist, Anna, *Dans i skolan – om genus, kropp och uttryck*, Umeå universitet, 2010.

Styrketräning, konditionsträning, rörlighetsträning och mental träning. Hur dessa aktiviteter påverkar rörelseförmågan och hälsan.

Finns det könsmonster som styr dessa aktiviteter? Förväntas killar och tjejer som grupp förhålla sig olika till bland annat styrketräning, konditionsträning eller avslappning? Detta område går förstås att koppla till olika kropps- och skönhetsideal där till exempel den traditionellt vältränade manliga kroppen kanske skapas på ett gym medan den ideala kvinnokroppen ska formas med konditionsträning. Det finns många olika individuella mål med träningen för enskilda personer, men vissa könsmonster kanske går att urskilja. Hur förändras detta över tid och hur påverkas de som inte faller i de eventuella könsmonster som råder?

Olika simsätt i mag- och ryggläge.

I samband med simundervisningen kan ibland frågor om kroppsideal bli aktuella. Varför vill en del elever inte visa sig i badkläder inför sina klasskamrater? Det kan finnas många skäl till detta, det kan till exempel handla om rädsla för att bli kränkt. Ibland måste också skolan ta ställning till frågor som rör elever med olika bakgrund där könsblandad simundervisning eller simundervisning över huvud taget är problematisk eller otänkbar. Vilka möjligheter har skolan att lösa detta och på vilket sätt är det bäst att lösa det för att alla ska inkluderas?

Reglerna för befrielse från undervisning är idag restriktiva – alla elever har rätt till utbildning. Genom den nya skollagen är det ännu tydligare när det gäller möjlighet för elever att få befrielse från vissa undervisningsinslag i grundskolan. Numera krävs det synnerliga skäl, vilket innebär mycket starka skäl, för att inte behöva delta i viss undervisning. Befrielse från undervisning kan bara bli aktuell i vissa undantagsfall. Det är endast rektorn som kan bevilja befrielse från undervisning.¹²⁷ Det finns exempel på olika lösningar i de fall där simundervisningen blir föremål för önskad befrielse, till exempel separata tider i simhallen för pojkar och flickor. I de fall där eleverna inte ens får eller vill visa sig nakna för andra elever av samma kön kan separata eller enskilda duschar eller omklädningsrum bli aktuella. Det kan även gälla andra grupper som exempelvis transpersoner.

126. Lindqvist, Anna, *Dans i skolan – om genus, kropp och uttryck*, Umeå universitet, 2010.

127. 7 kap. Skollagen (2010:800).

Olika definitioner av hälsa, samband mellan rörelse, kost och hälsa och sambandet mellan beroendeframkallande medel och ohälsa.

God hälsa är en bra förutsättning för goda relationer. Om man mår bra och trivs med sin kropp är det troligtvis lättare att skapa relationer med andra människor, i synnerhet mer intima relationer. Stress, fysiska och psykiska skador eller besvär, dålig kondition etc kan påverka en persons relationer, sexuella lust och förmåga.¹²⁸ Fungerande relationer påverkar hälsan. Att trivas med sina relationer bidrar till det allmänna hälsotillståndet.

Alkohol och droger påverkar kroppen och hälsan i stort och även sexuallivet och de relationer vi har. Alkohol och droger kan få människor att fatta beslut som de inte skulle fatta i nyktert tillstånd och kan till exempel påverka kondomanvändningen vilket kan leda till negativa konsekvenser för hälsan.¹²⁹

Lärare i idrott och hälsa lägger ofta större fokus på fysisk aktivitet än på kunskap om hälsa och livsstilsvanor, vilket kan motverkas genom att aktivt lyfta hälsoaspekten mer i undervisningen genom medveten planering.¹³⁰

Kroppsideal inom idrotten och i samhället i övrigt. Doping och vilka lagar och regler som reglerar detta.

Elevernas ska ges möjlighet att reflektera över och analysera kroppsideal inom idrotten och det övriga samhället. Det finns ofta en medvetenhet om vilka ideal som reproduceras i medier och i elevernas omgivning, men möjligheterna att få diskutera och problematisera detta är ibland begränsade. Hur kan man förhålla sig till dessa ideal, vad händer när man bryter normerna och hur kan man hantera detta?

Doping och lagstiftningen som rör dessa medel har starka kopplingar till kroppsideal eftersom det bland annat handlar om att snabbare nå sina mål inom träningen. På en del träningsanläggningar erbjuds ungdomar möjlighet att köpa dopningspreparat av andra gymbesökare och fastnar sedan lätt i dopningsanvändning och träningsfokusering. Tillgängligheten och möjligheten att köpa dop-

128. Sexuell lust (www). Hämtat från Vårdguiden, Stockholms läns landsting, <http://www.vardguiden.se>. Publicerat 8 december 2008. Hämtat den 15 mars 2013.

129. Tikkanen, Ronny Heikki; Abellson, Jonna och Forsberg, Margareta, *Ungkab09 Kunskap, attityder och sexuella handlingar bland unga*, Göteborgs universitet, skriftserien 2011:1.

130. *På pojkarnas planhalva*, Rapport 335:2010, Skolverket, 2010.

ningspreparat direkt via nätet ökar också. Dopningspreparats negativa påverkan på kroppen behöver lyftas. Undervisningen kan belysa lagstiftningen och vilka påföljder lagbrott kan ge. Viljan att bli större och ha mer muskler kanske föds i kroppsidealerna och frodas på gymmen.

Även om många elever inte själva använder dopningspreparat, har ätstörningar eller är beroende av att följa idealerna så kan det vara bra att få diskutera strategier för hur man kan till exempel kan hjälpa en vän som råkat illa ut.

Hur individens val av idrotter och andra fysiska aktiviteter påverkas av olika faktorer, till exempel av kön.

Vilka idrotter förväntas killar och tjejer välja och har olika idrotter olika status kopplade till kön och könsmonster? Det finns en mängd olika orsaker till vilken idrott man väljer att sysselsätta sig med. Det kan handla om vilket utbud som finns där man bor, om man har råd med en viss idrott, vad de närmsta vännerna sysslar med, vilka traditioner som finns i familjen, fysiska förutsättningar och tidigare erfarenheter. Eleverna ska i undervisningen få möjlighet att resonera om och reflektera över olika faktorer som påverkar idrotts- och motionsval och öka sin medvetenhet om individens och grupperns förutsättningar för att välja idrott. En avgörande faktor verkar dessutom vara könstillhörigheten.¹³¹ Vilka idrotter och motionsaktiviteter är manligt respektive kvinnligt kodade och varför är det så? Eleverna har ofta klart för sig vilka förväntningar som finns på dem utifrån kön när det gäller idrottsval, och de resonerar om konsekvenserna när man avviker från det förväntade. En lärare berättar:

- Fotboll är den i särklass populäraste idrotten hos ungdomar mellan 13 och 20 år enligt SCB, men redan på tredje plats, efter innebandy, kommer ridsport. Varför talas det så lite om ridsport i idrottssammanhang och i media, och varför är det få killar som verkar rida under tonåren? På elitnivå ser vi många framstående manliga ryttare, men i stallen verkar det vara få tonårskillar. Lyckas de få killar som finns i stallen ta sig fram lättare till toppen, är konkurrensen inte lika hård, eller är det färre tjejer som satsar ordentligt? Vilka könsmonster ligger bakom detta? Likadant brukar jag prata om fotbollens killdominans i media och i våra allmänna diskussioner när trots

131. *Diskriminerad, trakasserad, kränkt? Barns, elevers och studerandes uppfattningar om diskriminering och trakasserier*, Rapport 326:2009, Skolverket, 2009.

allt många tjejer spelar fotboll. Det har blivit bättre, men det känns som att tjejfotbollen ännu inte fått den plats den förtjänar i media.

De idrotter som får mer plats i medier kanske kan uppfattas som mer viktiga, och på samma sätt kanske valet av aktiviteter i undervisningen skapa liknande tankar. Det finns säkerligen både praktiska och ekonomiska skäl till att ridsport är ovanligt i undervisningen i idrott och hälsa, men på en mer generell nivå kan det vara intressant att fundera på vilka signaler valet av aktiviteter ändå ger.

**HEM- OCH
KONSUMENTKUNSKAP**

Hem- och konsumentkunskap

ÄMNETS KOPPLING TILL JÄMSTÄLLDHET, SEXUALITET OCH RELATIONER

I hem- och konsumentkunskap ska eleverna få möjlighet att utveckla sina kunskaper, förmågor och sitt intresse för arbetet i hemmet, konsumtionsfrågor och privatekonomi. När det gäller kopplingen till jämställdhet och relationer handlar det till exempel om de könsmonster som genomsyrar hemarbetet, där män och kvinnor förväntas ta och tar olika stort ansvar i hemmet. Olika sysslor kan uppfattas ha olika könskoder och normbrott kan fortfarande skapa reaktioner hos omgivningen. I förlängningen handlar det om hur arbetet i hemmet påverkar både kvinnors och mäns möjligheter att delta i samhälls- och arbetslivet, men också båda könen möjlighet att delta i hemarbetet.

Det handlar även om ett hälsoperspektiv där skönhetsideal påverkar kosthållningen, där träning och mat måste kombineras med omsorg och där jämställdhetsaspekterna påverkar det generella välmåendet.

Jämställdhetsfrågorna är tydliga i det centrala innehållet och i det kommentarmaterial som Skolverket gett ut i anslutning till kursplanen. Begreppet jämställdhet finns med i både syftet och det centrala innehållet i hem- och konsumentkunskap¹³². Eleverna ska få möjlighet att utveckla sina kunskaper om jämställdhet främst inom hemarbetet och reflektera över dessa frågor. Genom att synliggöra de könsmonster som omgärdar hemarbetet, analysera vilka konsekvenser snedfördelningen kan leda till och försöka se möjligheterna att förändra detta, kan undervisningen bidra till att eleverna ökar sin medvetenhet i frågorna. Det kan leda till förbättringar på området i framtiden. Enligt Statistiska centralbyrån går utvecklingen fortfarande framåt, men snedfördelningen mellan könen i ansvarstagandet i hemmet är fortfarande markant. Det uppfattas generellt som otidsenligt att styras av gamla könsmonster, och det som i teorin är enkelt att förhålla sig till blir i praktiken svårare. Praktiken präglas av de gamla normerna och beteendet kan ibland ursäktas och förklaras i det enskilda fallet som undantag. Det är svårt att bryta mönstren.¹³³

Enligt studier är jämställdhet bland dagens unga ett ideal, samtidigt som kvinnor statistiskt sett tar över mer av hushållsarbetet när de får barn. Skolverkets utvärdering av undervisningen i hem och konsumentkunskap, NU03, visar att det

132. *Förordning (SKOLFS 2010:37) om läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*, Utbildningsdepartementet, 2010.

133. Hedlin, Maria, *Lilla genushäftet 2.0*, Linnéuniversitetet, 2010.

finns traditionella könsskillnader i elevernas inställning till och föreställningar om arbetet och arbetsfördelning i hemmet. Med detta som bakgrund lyfter kursplanen i hem och konsumentkunskap fram vikten av att eleverna redan i grundskolan ska få möjlighet att reflektera över och problematisera dessa förhållanden. Genom att reflektera över vilken roll eller position eleverna intar i olika gruppkonstellationer, till exempel vem som tar huvudansvar för arbetet i gruppen, vem som arbetar utan att ta plats, vem som exponerar sig och vem som visar omsorg och hänsyn om andra, kan dessa frågor problematiseras. Att arbeta med jämställdhet och arbetsfördelning i hemmet kräver ett aktivt ifrågasättande av, och reflektion över, föreställningar och värderingar om det som uppfattas som kvinnligt och manligt. När dessa föreställningar synliggörs och ifrågasätts kan de också utmanas i handling.¹³⁴

Hälsa är centralt i ämnet hem och konsumentkunskap och ska genomsyra all undervisning, parallellt med ekonomi och miljö. Hälsa kan i dessa sammanhang handla om till exempel den fysiska hälsan kopplat till skönhetsideal (träning, dieter, övervikt, ätstörningar) eller den psykosociala hälsan (relationer, familjeliv, arbetsfördelning i hemmet, behov av egentid).

Eftersom hemmet, familjen och hushållet är tre ord som återkommer i hem- och konsumentkunskapen är det bra att bredda dessa begrepp och inte hamna i traditionella föreställningar om familjekonstellationer (ofta mamma, pappa och barn) och alltid låta dem vara utgångspunkten. Definitionen av hem och familj kan förändras mycket genom livet. Man kanske växer upp i en familj, bor ensamma några år, lever i parrelationer i perioder och skaffar eventuellt barn någon gång i livet. Det egna hushållet står under ständig förändring. Familjekonstellationer kan se väldigt olika ut. Ensamstående föräldrar, styvföräldrar, trepartsförhållanden, plastsyskon, extramammor, samkönade föräldrapar, kärnfamiljer, fosterfamiljer, regnbågsfamiljer, helgpappor och storfamiljer är exempel på att begreppen och möjligheterna är många. Och alla i familjen kanske inte heller delar ett hem eller ett hushåll. Genom att alltid utgå från en normfamilj i undervisningen kan många elever känna sig exkluderade och osedda.

Ytterligare en aspekt av jämställdhet är konsumtionsvanor kopplat till identitet och kön. Detta manifesteras ofta i reklam- och konsumentinformation. Konsumtion kan vara ett sätt att markera eller stärka sin identitet eller grupptillhörighet, vilket reklamskaparna är väl medvetna om. I reklamen frodas skönhetsidealerna, köns- och sexualitetsnormerna. Genom att analysera reklam och konsumtionsmönster får eleverna en ökad medvetenhet om vad som styr deras och andras

134. *Kommentarmaterial till kursplanen i hem- och konsumentkunskap*, Skolverket, 2011.

konsumtion och därmed ökar deras möjligheter att mer medvetet ta ställning till olika inköp.

DET CENTRALA INNEHÅLLETETS MÖJLIGHETER

Planering och organisering av arbetet vid matlagning och andra uppgifter i hemmet.

När det gäller planering och organisation av arbetet vid matlagning, bakning, underhåll av bostaden, städning och andra uppgifter är förstås jämställdhetsperspektivet relevant. Genom att lyfta fram de könsmonster som finns får eleverna möjlighet att arbeta normkritiskt med arbetet i hemmet, och därmed berör man också jämställdhet som ska finnas med. En lärare berättar om sitt arbete med detta:

- Jag brukar låta eleverna resonera om varför organisationen av olika uppgifter i hemmet ibland betraktas givna utifrån kön. En del elever tycker att det är självklart att det är kvinnan i ett heterosexuellt förhållande som står för matlagning och bakning. Då brukar jag fråga vem som förväntas ta hand om grillningen på sommaren och då säger eleverna att det är mannens jobb, men de kan inte riktigt förklara varför. Och när de tycker att kvinnan ska städa huset, brukar jag fråga vem som städar den eventuella bilen. Kvinnan sätter upp gardiner och mannen sätter upp tavlor. Genom att lyfta fram olika situationer i hemmet som för många är givna utifrån kön får man ett bra diskussionsunderlag för jämställdhetsfrågor, förväntningar och normbrott. Förlorar en kille i föreställd manlighet om han gillar att baka cupcakes på fritiden? Är det annorlunda om man är bagare till yrket? Eleverna tycker ofta att dessa diskussioner är intressanta. Om man dessutom slänger in andra typer av förhållanden och familjekonstellationer sätts resonemangen på sin spets. Vem förväntas göra vad i ett samkönat förhållande?

Individuella behov av energi och näring, till exempel vid idrottande, samt hur måltider kan komponeras efter olika behov.

I de lägre årskurserna ska undervisningen i hem- och konsumentkunskap behandla vikten av ett varierat, näringsriktigt och balanserat matintag på en mer generell nivå och i de högre årskurserna fokuserar undervisningen mer på de individuella behoven. Man behöver olika mycket näring beroende på vad man jobbar med, om man har en aktiv fritid eller om man idrottar mycket.

I detta sammanhang kan det vara bra att prata om olika skönhetsideal och hur dessa förhåller sig till kost- och näringsrekommendationer. Hur mycket energi behöver kroppen och i vilket tillstånd mår kroppen bäst? Med jämna mellanrum kommer nya dieter, nya tränings- och näringsrekommendationer och nya tips om hur man når sina ideal och hur man ökar sitt välmående. Det är viktigt att ha ett kritiskt förhållningssätt till dessa ideal och vägarna dit och vilka konsekvenser de kan leda till som till exempel träningsberoende, ätstörningar och för litet näringsintag i förhållande till vad kroppen behöver. Om idealet är att vara smal men samtidigt muskulös bör man resonera om hur kroppen påverkas av metoderna för att nå dit. En lärare berättar om möjligheterna till samarbete med undervisningen i idrott och hälsa:

- Jag brukar prata en hel del om hur vår vilja att passa in i normen utnyttjas i reklamsammanhang. Vi är ibland ivriga att kasta oss in i nya dieter eller tips om träning och mathållning, för att ha en chans att nå våra ideal, att vi glömmer bort att ställa oss kritiska till vad dessa förändringar gör med vår kropp. Om jag helt försöker undvika kolhydrater, vilka konsekvenser får det för min uthållighet vid fysisk aktivitet eller min allmänna känsla av ork? Om jag ökar fettintaget eller proteinintaget, vad händer då i levern och i mina blodkärl? Sambandet mellan kost, träning och kroppsideal är intressant och detta är frågor som även undervisningen i idrott och hälsa ska ta upp. Det finns stora möjligheter att samarbeta här utifrån de nya kursplanerna.

Hur man kan arrangera måltider och måltidens betydelse för gemenskap och välbefinnande.

Genom att planera, förebereda, tillaga och äta tillsammans kan man skapa tid för varandra, känna gemenskap och stärka sina relationer, till exempel inom familjen. Under måltiden kan samhörigheten bekräftas och man utbyter tankar och erfarenheter. Det kan handla om att mötas i vardagen i ett förhållande, eller om att upprätthålla kontakter med andra nära och kära. När det gäller olika stadier i en relation kan också måltiden vara i fokus.

- Vid något tillfälle pratade mina elever om vad man förväntas göra på en dejt. Fika eller äta middag var absolut vanliga förslag och de hade många intressanta tankar om vilken typ av mat man borde välja eller undvika.

Någon elev påpekade att man inte skulle äta mat med en massa lök i om man skulle kyssas senare under kvällen och någon annan sa skämtsamt att man skulle undvika tacos eller annan mat som kunde orsaka scener där man inte framstod som sofistikerad – det är svårt att vara charmig med mat i hela ansiktet.

Denna lärare brukar lyfta upp hur måltiden har betydelse vid mer högtidliga tillfällen med koppling till relationer. Vid många bröllop blir måltiden den stora begivenheten, det är det som är själva festligheten, och stor möda ligger bakom valet av rätter och valet av tårta. Maten spelar roll.

Reklamens och mediernas påverkan på individers och grupperns konsumtionsvanor.

I tidigare årskurser handlar det mer om att lära sig förstå och skilja på konsumentinformation och reklam, medan det i årskurs 7 – 9 fördjupas med reflektioner och tankar om reklamens påverkan på människor, både genom individens och gruppens perspektiv. Konsumtionen – att ha rätt kläder, smink, träningsvanor, intressen eller resefarenheter – kan vara viktig för den individuella utvecklingen och för positionen i olika grupper. Detta vet reklambyråerna om och det används i reklamproduktionen. Att diskutera hur reklamen är utformad, hur man påverkas av budskapen, vilka människor som är representerade och hur idealen avspeglar sig hos dessa personer kan ge en fördjupad bildanalys. En lärare berättar om den normkritiska reklamöversikt som genomfördes i en elevgrupp:

- Vi samlade ihop mängder av dagstidningar och tidsskrifter och valde att fokusera på normerna i bilderna – finns det någon variation eller är reklamspråket likriktat? Det var ett intressant resultat eleverna fick fram. Andelen blonda, ljushyade, 30-åringar med vita leenden var mycket stor. Ytterst få personer med annan etnisk bakgrund fanns med, åldersspridningen var dålig, personens kön kunde ibland kopplas till produkten, och när det handlade om relationer var det uteslutande heterosexualitet och tvåsamhet som gällde. Extra tydligt blev detta i reseannonserna där tvåsamheten och kärnfamiljerna dominerade kraftigt. Resebolagen skulle kanske kunna tilltala fler om det fanns någon mörkhyad person med, någon äldre person, en familj som inte bestod av mamma-pappa-barn eller någon med funktionshinder.

Ställningstaganden vid val av varor och tjänster, till exempel vid inköp av kläder, livsmedel och resor utifrån perspektiven ekonomisk, social och miljömässig hållbarhet.

Hur livsmedel och andra varor produceras och transporteras och hur de påverkar miljö och hälsa.

Idag finns ett stort utbud av varor som är producerade i olika delar av världen och under skilda förhållanden. Den konsument som vill ta hänsyn till miljön vid inköp ställs ofta inför en rad svåröverblickbara val. Miljö- och rättvisemärkningar ger en vägledning för konsumenten att förstå vilka varor som är producerade på ett hållbart sätt och därmed förutsättningar att fatta mer välgrundade beslut vid inköp.¹³⁵

Undervisningen kan ta upp de sociala och ekonomiska perspektiven i relation till arbetsvillkor för män respektive kvinnor och problemen med barnarbete. Hur påverkar arbets- och levnadsförhållandena förutsättningar för familjeliv för människor som lever under andra villkor än vi? Här kan också ett historiskt perspektiv anläggas och ge ytterligare förståelse för hur arbetsvillkoren har förändrats i Sverige och vilken betydelse detta har haft för mäns och kvinnors förutsättningar.

Kvinnors och barns villkor i olika delar av världen avspeglas ofta i tillverkningsindustrin och kan därmed kopplas till arbetet med mänskliga rättigheter, jämställdhet och hållbart samhällsbyggande. Detta kan vara en bra grund för ämnesövergripande samarbeten med till exempel geografi eller samhällskunskap.

Arbetsfördelning i hemmet ur ett jämställdhetsperspektiv.

I årskurserna 7–9 ska undervisningen ta upp arbetsfördelning i hemmet ur ett jämställdhetsperspektiv. Det innebär att eleverna ska få kunskaper om, och ges möjlighet att reflektera över, hur arbetsuppgifter i hemmet fördelas. Det finns olika faktorer som påverkar arbetsfördelningen i hemmet och inom ramen för innehållet finns utrymme att möta och diskutera dessa. Att till exempel betrakta arbetsfördelningen i hemmet utifrån ekonomiska, kulturella eller historiska perspektiv kan fördjupa förståelsen för de drivkrafter och motiv som ligger bakom hur hemanarbetet fördelas.¹³⁶

Det handlar alltså inte bara om vem som städar, lagar mat eller tar hand om

135. *Kommentarmaterial till kursplanen i hem- och konsumentkunskap*, Skolverket, 2011.

136. *Kommentarmaterial till kursplanen i hem- och konsumentkunskap*, Skolverket, 2011.

eventuella barn, utan det handlar om orsakerna till varför det ser ut som det gör och vilka konsekvenser det får. I ett historiskt perspektiv har kvinnans plats varit i hemmet. Hon skulle ta hand om hushållet och om barnen, hon fick eller förväntades inte skaffa sig en utbildning eller ett jobb och var i en beroendeställning till mannen. Det är inte så länge sedan gifta kvinnor var omyndiga och maken var förmyndare. Strukturerna för hemarbete har hängt kvar länge och formar fortfarande en del föreställningar om vem som ska ta hand om hemmet, trots att kanske båda parterna i ett förhållande jobbar heltid.

Det jämställdhetsperspektiv som ska genomsyra kursen kan här innebära att eleverna får diskutera förväntningar på vem som sköter städning och tvätt i en relation eller i en familj. Hur mycket påverkas barn och ungdomar av hur arbetsfördelningen ser ut under uppväxten? Dels kan det handla om hur arbetet fördelas om det finns fler vuxna i hemmet, dels vilka förväntningar föräldrar och andra vuxna har på barn, och hur syskon och barn ser på varandras insatser. Ställs det samma krav på pojkar och flickor när det gäller att delta i hemmets sysslor?

Konsekvenserna är svåra att överblicka, men statistiken visar på att fler kvinnor än män med familj arbetar deltid, kvinnor tar ut en mycket större del av föräldraledigheten och är oftare hemma för vård av barn.¹³⁷ Kanske beror detta delvis på de förväntningar som finns på vem som ska sköta hem och barn? Eller beror det på att kvinnor generellt har lägre lön och därför är det ekonomiskt fördelaktigt att kvinnan tar ut föräldraledigheten i en olikkönad relation? En lärare arbetar med detta och lägger till:

- De ökade kraven som tjejer känner på att klara av både utbildning eller karriär och ett extra stort ansvar hemma kan leda till ökad stress. Stress och utbrändhet är vanligare hos kvinnor, åtminstone i statistiken, vilket förstås kan ha olika orsaker. Kanske kan det ökade ansvaret skapa dessa problem. I så fall handlar det även om en ren hälsoaspekt.

I förlängningen kan snedfördelningen av hemarbete, deltidsarbete, föräldraledighet och vård av barn påverka löneutvecklingen, karriärmöjligheterna och jämställdheten på arbetsmarknaden. Det som sker i hemmet ger ringar på vattnet i samhället.

Förutom förebilderna i hemmet så påverkas barn och ungdomar också av bilder i medier och av lekbetaende. En lärare berättar om kopplingen till konsumtion och lek:

137. SCB. *På tal om kvinnor och män. Lathund om jämställdhet 2012*, Statistiska centralbyrån, 2012.

- Jag brukar uppmärksamma eleverna på hur det ser ut i en leksaksaffär. Ofta kan man hitta dammsugare, sopborstar, strykjärn, tvättkorgar och alla tänkbara köksartiklar på den rosa avdelningen som riktar sig till flickor. Skönhet, omhändertagande, hemarbete och pyssel dominerar. Mysfaktorn är betydligt högre. På varenda förpackning är det flickor. På killarnas avdelning där bilar, vapen och äventyr dominerar finns inga kastruller eller golvmoppar. Bilar, konstruktion, teknik, vapen, sport, action och aktivitet står i centrum. Vårt lekbeteende och våra köp av leksaker påverkar säkert våra roller i vuxenlivet, och om man avviker från normer i leken, om pojken får veta att ”han inte kan leka med strykjärnet”, finns det en risk att man senare i livet heller inte vill stryka.

Ett sätt att lyfta fram orsakerna till varför det ser ut som det gör kan vara att titta på barnens lekbeteende och hur man lär sig könsmonster av vuxna förebilder. Inom genusvetenskapen pratar man ibland om att ”genus görs” och att könsmonster reproduceras i lekbeteende och identitetsskapande. Könsmonstren är konstruerade och inte medfödda vilket innebär att människor ständigt återskapar och överför dessa mönster till kommande generationer. Barn lär sig snabbt koderna och förhåller sig till manligt och kvinnligt vid tidig ålder. Det är en ständig förhandling om att passa in, våga bryta mönster och ”vara normal”.¹³⁸ En annan lärare berättar också om leksakernas påverkan på identitetsutvecklingen:

- I leken reproduceras dessa genusmönster. I en leksakskatalog eller i en leksaksaffär är könsuppdelningen ofta väldigt tydlig. Jag visar bilder och lyfter detta med mina elever. Diskussionerna blir ofta väldigt bra. De förstår att detta lekbeteende påverkar deras egen inställning till vem som förväntas renovera hemma, vem som tar hand om städning och matlagning och vem som ska ta hand om spädbarnen. Killar uttrycker ibland irritation över att de kanske visst hade kunna leka med strykjärn och dammsugare, men eftersom att kartongen var rosa, strykjärnet rosa och att det var en flicka på förpackningen blev det mycket svårare. Tjejerna är även de ibland rätt trötta på allt rosa och den tydliga uppdelningen.

Samma lärare brukar lyfta fram fördelen med att bo själv under en period. Det är då man tvingas lära sig städa, tvätta och ta hand om hemmet utan att förlita sig på någon annan i familjen eller i relationerna.

138. Hedlin, Maria, *Lilla genushäfte 2.0*, Linnéuniversitetet, 2010.

ENGELSKA

Engelska

ÄMNETS KOPPLING TILL JÄMSTÄLLDHET, SEXUALITET OCH RELATIONER

Undervisningen i engelska kan beröra arbetet med jämställdhet, sexualitet och relationer på flera olika sätt. Det kan dels handla om att praktiskt träna sin engelska i tal eller skrift, dels öka förståelsen av språket vid läsning eller vid lyssning. Precis som i svenskundervisningen eller i övrig språkundervisning kan övningarna fyllas med ett innehåll som berör dessa ämnesområden.

I kursplanens syftestext står att:

I mötet med talat språk och texter ska eleverna ges möjlighet att utveckla förmågan att sätta innehållet i relation till egna erfarenheter, livsvillkor och intressen. Undervisningen ska även ge eleverna möjligheter att utveckla kunskaper om och förståelse för olika livsvillkor samt sociala och kulturella företeelser i områden och i sammanhang där engelska används.¹³⁹

Det handlar om utveckla förmågan att koppla ämnets innehåll till det egna livet och de egna erfarenheterna. Det kan till exempel göras genom läsning av skönlitterära texter kopplat till boksamtal, genom att debattera aktuella samhällsfrågor och framföra egna åsikter. Eleverna kan resonera om sin familj och sina relationer i loggboken eller återberätta händelserna i en film med kärlekstema och jämföra med andra filmer, böcker eller händelser.

Populärkulturen domineras av den engelskspråkiga marknaden och mycket av den musik, den tv och de filmer som eleverna tar till sig idag är på engelska. Den vardagliga kopplingen är lämplig att använda och de kopplingarna som eleverna har till musik i vardagen kan bli en del av undervisningen. Att tolka och språkgranska sångtexter, analysera kärleks- och relationsideal i nordamerikanska tv-serier, syna könsmodellerna i de datorspel som eleverna spelar eller läsa utdrag ur aktuella böcker som intresserar dem kan göra engelskundervisningen till en del av deras vardag och därmed vara meningsfull.

139. Förordning (SKOLFS 2010:37) om läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011. Utbildningsdepartementet, 2010.

DET CENTRALA INNEHÅLLETS MÖJLIGHETER

KOMMUNIKATIONENS INNEHÅLL

Aktuella och för eleverna välbekanta ämnesområden.

Intressen, vardagliga situationer, aktiviteter, händelseförlopp samt relationer och etiska frågor.

Aktuella ämnesområden kan innefatta alltifrån nyheter i medier till populärkultur. Flera elever har erfarenheter från dataspelens värld och ser mycket på tv och film. Vilka normer råder i dessa sammanhang? Hur framställs män och kvinnor i dataspelens imaginära värld och hur representeras de i aktuella filmer och tv-serier? Hur ser det ut i dokusåpor och tävlingsprogram från engelskspråkiga länder?

Hur kan man beskriva olika typer av relationer och hur uttrycker man det på engelska? Det kan handla om släkt- och familjerelationer, kompisrelationer, yrkesrelationer och förstås kärleksrelationer. Det kan till exempel innefatta hur man beskriver olika familjekonstellationer. Ord som benämner platsyskon, halvbröder, samkönade föräldrar, styvföräldrar, fosterföräldrar eller adoption. Vilka ord kan man använda för äktenskap, samboskap och olika stadier i en relation och hur benämner man en partner?

Bland etiska frågor kan rättigheter diskuteras utifrån kön, sexuell läggning eller rätten att fatta beslut om sin egen kropp. Rätt och fel, vardagsetiken, kan handla om hur man bör vara och agera mot familjen, sina vänner och en eventuell partner.

Åsikter, erfarenheter, känslor och framtidsplaner.

Här kan undervisningen inkludera hur man uttrycker intresse, förälskelse, attraktion eller kärlek på engelska. Hur beskriver man det där pirret i magen när man träffar någon man tycker om? Detta område kan med fördel integreras med litteraturundervisningen där dikter, sångtexter eller noveller kan utgöra underlag för denna språkkunskap. Hur uttrycker sig artisterna om kärlek och relationer i musiken? Hur kan en tolkning av texterna och dikterna se ut?

När det gäller framtidsplaner kan innehållet beröra utbildning och arbete. Då kan man komma in på jämställdhet och prata om varför vissa yrken domineras av kvinnor och andra av män. En lärare berättar om detta:

- Jag brukar prata om framtidsplaner med eleverna och låta dem resonera om studie- och yrkesval ur ett genusperspektiv. ”Where are all the female plumbers?” är en fråga som jag har utgått ifrån och vi pratade om yrkesval och om yrkestitlar. Eleverna kunde uttrycka sig ganska bra när det gällde vilka val de står inför och vilka förväntningar som fanns deras studie- och yrkesval. Vi kom förstås in på familj, barn, bostad, resor och mycket annat när det gällde framtiden. Att prata om deras nuvarande eller framtida liv och lära sig uttrycka detta på engelska går hem hos eleverna.

Läraren fortsätter:

- En rolig övning som fick igång deras språkliga kreativitet var att hitta könsneutrala yrkestitlar på både engelska och svenska. Vi utgick ifrån exemplet ”brandman” kontra ”firefighter” och försökte sen hitta könsneutrala benämningar på till exempel talman respektive speaker/chairman, barnmorska respektive midwife, barnflicka och nanny och nurse respektive sjuksköterska. Några förslag som kom fram var riksdagsordförande och ”medical caretaker”.

Levnadsvillkor, traditioner, sociala relationer och kulturella företeelser i olika sammanhang och områden där engelska används.

I anslutning till denna del av det centrala innehållet kan man titta på hur man ser på relationer och familjebildning i olika engelsktalande länder. Invånare i England, Irland, USA, Kanada, Sydafrika och Australien har inte en gemensam syn på sex före äktenskapet, preventivmedelsanvändning, sex- och samlevnadsundervisning, könsneutralt äktenskap/partnerskap, skilsmässa, abort eller sexskildringar i medier. Kan eleverna se skillnader i stort mellan ländernas sexualsyn, lagstiftning och politik i dessa frågor? En lärare berättar om hur ett sådant arbete kan gå till:

- Jag tror att man kan utgå från amerikanska tv-serier och filmer där synen på dejting ofta är tydlig. Elevernas ser mycket på amerikanska serier och filmer och berättar om dejtandet som annorlunda än i Sverige. Vi brukar öva på hur man uttrycker sig när man jämför saker i detta sammanhang. Det är en bra ingång för djupare diskussioner. En fråga som ofta skapar bra diskussioner är huruvida ungdomar behöver sexualundervisning eller inte. Nästan alla elever tycker att det är nödvändigt och bra och de förundras över hur

man ser på detta i till exempel delar av USA. En annan fråga är aborter. Alla elever tycker inte lika i denna fråga men de kan ändå ofta jämföra synen i till exempel USA, Irland och Sverige på ett bra sätt. Det är dock viktigt att nyansera bilden och lyfta fram att inom ett land finns många olika strömningar som kan skilja grupper och områden åt. Synen på homosexuellas rättigheter skapar debatt i klassrummet, men även här kan man jämföra ländernas inställning och på så sätt få en bättre diskussionsgrund än om bara elevernas egna åsikter skulle stå i centrum.

LYSSNA OCH LÄSA — RECEPTION

När eleverna ska utveckla sin förmåga att läsa, lyssna och förstå engelska kan undervisningens innehåll styras utifrån intressen eller passande teman. I till exempel tidningsartiklar och i många olika skönlitterära verk är tankar om kärlek, sexualitet, relationer och identitet centrala. Filmer och tv-program med dessa teman kan också vara bra underlag för ökad språklig kompetens hos eleverna.

Skönlitteratur och annan fiktion även i talad, dramatiserad och filmatiserad form.

I litteraturen återkommer tankar om kärlek, kön, sexualitet och relationer i åtskilliga verk, och dessa teman finns representerade i alla litterära epoker och genrer. Dessa perspektiv engagerar eleverna och igenkänningsfaktorn kan vara ett mycket bra sätt att ta klivet in i litteraturens mångfacetterade värld, för att sedan få vidga sina perspektiv och förstå sig själv och andra bättre.

Att behandla sex- och samlevnadsfrågor utifrån skönlitteratur skapar möjligheter för eleven att förhålla sig öppen i läsningen och få en ökad förståelse för sin egen identitet genom kopplingar till egna och andras erfarenheter, åsikter och reflektioner. I samtalen kan eleven ta del av andras tolkningar och erfarenheter och vidga sin förståelse för de olika förhållningssätt människor kan ha. Eleverna bär med sig olika historier och erfarenheter in i samtalen, och tillsammans kopplas texten till en mängd andra olika texter och sammanhang. Det är då förståelsen och kunskapen växer och därmed påverkas den egna identiteten. Skönlitteraturen ger eleverna en distans till den egna verkligheten, de kan tala om närliggande svåra frågor utan att lämna ut sig själva.¹⁴⁰

140. Bengtsdotter Katz, Viktoria, ”Man har liksom fått samma bok flera gånger – om boksamtal i sex- och samlevnadsundervisningen” i *Undervisning i sex och samlevnad – ett idématerial*. Göteborgs universitet, 2011.

Svårighetsgraden i litteraturundervisningen kan anpassas till årskursen och de böcker, noveller eller utdrag som analyseras bör ligga på en rimlig nivå. Men språkutveckling kan handla om att utmana gränserna lite. Med rätt underlag och bra motivation kan hinder övervinnas lättare. Detta reflekterar en lärare över och berättar om läsintresset som ibland väcks hos eleverna:

- För mig har elevernas läsintresse och deras vilja att läsa på engelska blivit extra tydligt vid några tillfällen. När det kommer populära böcker på engelska släpar självklart de svenska översättningarna efter lite och det dröjer innan böckerna kommer ut på svenska. Jag har elever som av olika anledningar valt att läsa böckerna på engelska istället när de väl kommit in i en bokserie. Det blev tydligast med *Harry Potter*-serien för några år sedan där varje ny bok kom på engelska först. Eleverna var intresserade av att veta vad som skulle hända så de kämpade sig igenom böckerna på engelska och lärde sig mycket genom den läsningen. *Twilight*-serien gav samma effekt några år senare, likaså *The Hunger games*. Både de sistnämnda böckerna är bra underlag för att diskutera könsmönster och relationer. I vissa fall handlade det om att de svenska versionerna inte släpps än, i andra fall att de svenska varit utlånade på biblioteket eller slutsålda på affären. Läslusten och intresset driver eleverna till att läsa på engelska. Jag har märkt samma sak när det gäller filmer – de köper ibland filmer från USA när de släpps där, utan svensk text, för de vill inte vänta på en svensk utgåva. Eller så laddar de ned eller streamar. Det här läsintresset måste vi utnyttja i skolan och hänga med när en ny läsvåg kommer. Några kollegor tycker att skolan ska bidra med sådant som eleven själv inte skulle välja eller söka sig till för att bredda deras erfarenheter och repertoar. Jag tror inte att det ena behöver utesluta det andra. Om vi kan få in deras intressesfär i skolan är det bara bra.

Sånger och dikter.

Ett sätt att närma sig tankar om könsmönster, kärlek och relationer är att analysera sångtexter eller dikter. Engelskspråkig musik är vardag för många elever och den brittiska och amerikanska dominansen på topplistorna är tydlig. En lärare berättar om arbetet med musik och sångtexter i engelskan:

- Jag bad eleverna att ta med sig varsin låt vars text handlade om kärlek och relationer på något sätt. Det blev en salig blandning musik med alltifrån

country och pojkbandspop till hårdrock och hiphop. Eleverna satt i små grupper och lyssnade på varandras låtar och läste texterna som vi hittat på nätet. De fick i uppgift att leta efter vad det var som innehållsmässigt gjorde att låten passade in på uppgiften, om det var något som var svårt att förstå, om något var tolkningsbart eller om det fanns några liknelser och metaforer. De fick resonera om grammatiken – för i sångtexter tar sig artisterna ofta lite större grammatiska friheter vilket eleverna kunde se i vissa fall. De fick sedan resonera om könsmönstren i låtarna. Hur beskrivs tjejer och killar till utseende och egenskaper? Kan en kille vara ”beautiful” eller ”hot” eller hur beskriver man dem? En annan fråga som vi pratade om är om vi gör heterosexuella antaganden om kärlekslåten tänkta mottagare är okänd.

Olika sätt att söka, välja och värdera texter och talat språk på engelska från Internet och andra medier.

Det finns många olika webbplatser och forum på internet som levererar information om kroppen, säkrare sex och relationer. Precis som information på svenska bör man förhålla sig källkritisk till urvalet och bedöma avsändarnas trovärdighet i sammanhanget. En lärare berättar:

- När det gäller dessa frågor kan viss information på engelska spegla den sexualsyn som råder i landet, vilket gör att den kan skilja sig från det svenska sättet att se på dessa frågor. Det är bra att vara medveten om detta om man till exempel söker information om abort och hittar information från USA där denna fråga är mycket kontroversiell och laddad.

Språkliga företeelser som uttal, intonation, grammatiska strukturer, satsbyggnad, ord med olika stilvärden samt fasta språkliga uttryck i det språk eleverna möter.

Språket som omger sex och samlevnad kan vara mycket laddat i vissa sammanhang och det är relevant att lyfta fram detta i språkundervisningen. Det grova språk som eleverna stöter på i populärkulturen kan vara olämpligt att använda i andra sammanhang. Om man ska prata om sin kropp och sin sexualitet med en engelskspråkig läkare, vilka ord bör man använda? Om man ska diskutera jämställdhet, sexualitet och relationer med engelskspråkiga personer, hur kan man då uttrycka sig? Ett exempel på skillnader mellan engelskspråkiga länder är hur man ser på

grova ord i de nationella tv-kanalerna, där till exempel mycket är tillåtet i England, men mer strikt hålllet i USA. I svensk tv kan man använda ganska grovt språk utan att reaktionerna blir särskilt starka.

TALA, SKRIVA OCH SAMTALA – PRODUKTION OCH INTERAKTION

Mycket av det centrala innehållet under denna rubrik är oberoende av innehållet, och därför kan övningarna fyllas med texter som berör sex och samlevnad. Att öva uttal, intonation, grammatiska strukturer, strategier för att uppfatta detaljer och sammanhang i talat språk, muntliga instruktioner eller förståelse av regional och social färgning av språket är oberoende av innehållet och kan övas på texter och talad engelska som berör kunskapsområdet. Det kan handla om att förbereda och genomföra samtal som berör kärlek, identitet eller relationer, eller att göra en muntlig presentation av sin egen familj. I textsammanhang är det vanligt att uttrycka sina tankar och åsikter i tankeskrivande eller att skriva enklare formella texter som en insändare eller ett referat.

Muntliga och skriftliga berättelser, beskrivningar och instruktioner.

När eleven ska producera berättelser och beskrivningar kan det handla om elevens egen person, om elevens familj eller om rena fiktiva händelser som berör kärlek och relationer. Instruktioner rör vanligtvis inte sex- och samlevnadsområdet, men en lärare ger förslag på hur det skulle kunna göra det:

- Man kan börja med att titta på ett par olika filmklipp som illustrerar hur man går på dejt i USA, helst riktiga ”prom dates” vid skolbalen. Därefter kan eleverna få skriva en instruktion om hur en sådan dejt ska gå till. Det finns en massa regler om att fråga föräldrar, killen ska hämta tjejen med bil eller limousin, man ska ha vissa kläder, vara hemma en viss tid, pussas på trappen och så vidare. När instruktionen sen är klar kan man prata om vilka normer som styr detta dejtande. Man kan försöka på engelska, annars får det delvis bli på svenska och att man tillsammans formulerar sig på engelska. Man kan diskutera om de anser att detta gamla dejtingmönster är jämlikt och rättvist. Förväntas man gå med någon av motsatt kön? Hur känns det att inte bli bjuden? Hur dejtar man i Sverige? Hur gör man på baler och skoldanser i Sverige?

Samtal och diskussioner samt argumentation.

Språkliga strategier för att bidra till och aktivt medverka i samtal genom att ta initiativ till interaktion, ge bekräftelse, ställa följdfrågor, ta initiativ till nya frågeställningar och ämnesområden samt för att avsluta samtalet.

Vid samtal kan många olika frågor dyka upp. Det kan vara en fristående fråga som ska diskuteras i samtalet, eller så hämtar man underlaget från en tidningsartikel, en sångtext, skönlitteratur, ett nyhetsinslag eller ett utdrag ur en film.

- När eleverna är lite yngre brukar jag introducera samtal om kärlek och relationer. Vad är en bra relation, hur känns det när man blir kär och vilka hinder kan uppstå vid en förälskelse? Vi utgår ofta från ett avsnitt ur en film eller ett utdrag från en bok. I de högre årskurserna blir det lite djupare diskussioner och samtal, lite större utmaningar för deras kunskaper i engelska, när vi diskuterar könsmonster och normer kring sexualitet. Könsmonstren i vampyrböckerna i Twilight-serien är mycket konservativa och i en tv-serie som Gossip girl finns det en hel del att säga om synen på killar och tjejer. Det är sådant man kan utgå från i samtalen. Eller varför inte en rap-text med stereotyp och fördömande kvinnosyn eller ett dataspel med hög machofaktor? Eleverna tycker att det är intressant att samtala om saker om underlaget ligger ganska nära dem. Att arbeta formativt med att förbättra samtalstekniken är viktigt för att kunna ta sig an svårare ämnen senare.

Samma lärare berättar också om hur samtal kan väcka intresset för andra engelskspråkiga kulturer om läraren är väl förberedd och ger nya fakta i samtalen. Man kan prata om på vilka sätt man kan se på familjen i Storbritannien, USA, Australien, Sydafrika, Kanada eller på Malta. Finns det tydliga likheter och skillnader? Hur ser det ut i Sverige? Om samtalen planeras väl kan de vara en mycket bra väg till ökad språkkunskap, bibehållet intresse och ett elevengagemang.

MODERSMÅL

Modersmål

ÄMNETS KOPPLING TILL JÄMSTÄLLDHET, SEXUALITET OCH RELATIONER

Modersmålsundervisningen kan precis som andra språkämnen beröra jämställdhet, sexualitet och relationer i innehållet. Det går att arbeta med lässtrategier och tolkning av skönlitteratur som berör kärlek och relationer. Eleven kan få skriva insändare eller jämförande texter om synen på män och kvinnor i länder där språket talas. Vid samtal som berör modersmålets likheter och skillnader med svenskan kan ord och begrepp som har med jämställdhet, kärlek, sexualitet och relationer att göra tas upp.

I kursplanens syftestext står att eleven ska:

Reflektera över traditioner, kulturella företeelser och samhällsfrågor i områden där modersmålet talas utifrån jämförelser med svenska förhållanden.¹⁴¹

Traditioner, kultur- och samhällsfrågor berör ofta synen på relationer, familj och könsroller. Hur skiljer sig den generella svenska sexualsynen från den dominerande sexualsynen i de områden där modersmålet talas? Har kvinnor och män samma, bättre eller sämre levnadsvillkor där i jämförelse med Sverige? Finns det skillnader inom områdena? Har man en annan syn på familjen och släkten, och vilka för- och nackdelar kan olika synsätt ha i så fall?

Populärkulturen kan vara relevant att analysera. Vilken typ av musik, film och litteratur är populär där modersmålet talas och skiljer sig detta från den dominerande populärkulturen i Sverige? Kanske kan man jämföra jämställdhet, relationer och könsroller i ett sådant samtal.

DET CENTRALA INNEHÅLLET S MÖJLIGHETER

Lässtrategier för att förstå och tolka skönlitterära texter. Att utläsa texters budskap, både det uttalade och sådant som står mellan raderna.

Skönlitteratur för ungdomar och vuxna, lyrik, dramatik, sagor och myter från olika tider och områden där modersmålet talas. Skönlitteratur som belyser människors villkor, identitets- och livsfrågor.

141. Förordning (SKOLFS 2010:37) om läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011. Utbildningsdepartementet, 2010.

Ett ständigt återkommande tema i litteraturen är kärlek och relationer. I både äldre litteratur och i moderna ungdomsböcker förekommer berättelser om förälskelse, kärlek, identitet, sexualitet och relationer. Genom att till exempel välja flera olika noveller, romaner och dikter som underlag i undervisningen, kommer eleverna att få läsa om och reflektera över många olika perspektiv på dessa teman. I vissa länder har kanske skildringar av kärleksrelationer och sexualitet varit mindre vanliga i skönlitterär form. Varför har det sett ut på det viset och hur ser det ut idag?

Att analysera frågor som rör jämställdhet, sexualitet och relationer utifrån skönlitteratur skapar möjligheter för eleven att förhålla sig öppen i läsningen och genom kopplingar till egna och andras erfarenheter, åsikter och reflektioner, få en ökad förståelse för sin egen identitet. I samtalen kan eleven ta del av andras tolkningar och erfarenheter och öka sin förståelse för de olika förhållningssätt människor kan ha. Man kan öka sin förståelse för skillnader mellan synsätt i olika länder om man jämför svenska förhållanden med förhållanden i området där språket talas. Eleverna bär med sig olika historier och erfarenheter in i samtalet, och tillsammans kopplas texten till en mängd andra olika texter och sammanhang. Det är då förståelsen och kunskapen växer, och därmed påverkas den egna identiteten. Skönlitteraturen ger eleverna en distans till den egna verkligheten, de kan tala om närliggande svåra frågor utan att lämna ut sig själva.¹⁴²

Strategier för att skriva olika typer av texter med anpassning till deras typiska uppbyggnad och språkliga drag. Skapande av texter där ord och bild samspelar.

Beskrivande, förklarande, instruerande och argumenterande texter, till exempel tidningsartiklar och arbetsbeskrivningar. Texternas innehåll, typiska språkliga drag samt deras ord och begrepp.

När det gäller produktionen av egen text står skrivhantverket i fokus och genrepedagogiken sätter spår i det centrala innehållets formuleringar. Att gå igenom textens innehåll, språkliga drag, typiska språkliga begrepp och vanligt förekommande ord syftar till att eleven ska få kontroll över texttypens uppbyggnad och få ökad förståelse för hur den konstrueras. I detta arbete kan tankar om kärlek, relationer, sexualitet och könsmonster behandlas i innehållet. Det kan handla om

142. Bengtsdotter Katz, Viktoria, ”Man har liksom fått samma bok flera gånger – om boksamtal i sex- och samlevnadsundervisningen” i *Undervisning i sex och samlevnad – ett idématerial*. Göteborgs universitet, 2011.

att skriva insändare om varför vissa yrken är mansdominerade, argumenterande texter om könsneutralt äktenskap, referat av handlingen i en kärleksroman eller en beskrivande text om familjebegreppet och hur man ser på familjen i olika områden där modersmålet talas. Hur är en tidningsartikel uppbyggd och hur kan det se ut när en tidning skriver om förändrad äktenskapslagstiftning?

Muntliga presentationer och muntligt berättande för olika mottagare. Anpassning av språk, innehåll och disposition efter syfte och mottagare.

Muntliga presentationer och det muntliga berättandet kan beröra jämställdhet, könsmonster, sexualitet och relationer beroende på ämnet som ska bearbetas. En lärare berättar om en gruppuppgift som utgick från lyrik:

- Jag delade in gruppen i mindre grupper om tre personer. Eleverna fick läsa varsin kärleksdikt i gruppen och återberätta den för varandra. De skulle tillsammans tolka dikterna och prata om deras egen koppling till ämnet. När de sedan skulle presentera för den stora gruppen fick de kort berätta vad alla dikterna handlade om och sedan välja en att läsa högt och återge sin tolkning av. I denna övning övade vi läsförståelse, litteraturtolkning, referat, muntlig framställning, uttal och fick även med oss några nya ord.

Översättning av och jämförelser mellan texter på modersmålet och på svenska.

Ett annat område i detta sammanhang är ord och begrepp. Den rådande sexualsynen i området där språket talas kan ibland påverka språket, både ordförrådet och på vilket sätt man uttrycker sig. Ett tydligt exempel är relationsbildning. Om samboförhållanden inte är tillåtna eller accepterade i ett sammanhang, finns då ens begreppet i språket? Hur beskriver man olika familjekonstellationer när normerna skiljer sig mycket åt? Språket ändras när till exempel rättigheter för hbt-personer förändras. I svenskan kommer ständigt nya begrepp och ord som berör dessa frågor – till exempel transperson, hen, intergender, transsexualism, könsöverskridande identiteter eller heteronorm. Hur skulle dessa ord och begrepp benämnas på modersmålet?

Skilnader i språkanvändning beroende på i vilket sammanhang, med vem och med vilket syfte man kommunicerar.

Ord och begrepp för att uttrycka känslor, kunskaper och åsikter. Ords och begrepps nyanser och värdeladdning. Bildspråk och idiomatiska uttryck.

Dessa delar av det centrala innehållet berör hur man uttrycker känslor och åsikter på sitt modersmål. Känslor som förälskelse, kärlek, passion, svartsjuka, lycka och glädje berör människors relationer. Och när man ska föra fram sina åsikter om exempelvis familjen, äktenskapslagstiftningen, barnuppfostran, könsmönster i samhället eller preventivmedelsanvändning behövs de språkliga nycklarna till effektiv argumentation för att uttrycka åsikter.

När det gäller språkets värdeladdning berör det exempelvis kön och sexualitet eftersom skällsord ofta har den kopplingen. Vilka ord och begrepp används i vilka sammanhang? Vilka ord som rör kön, sexualitet och relationer är att betrakta som vardagliga och vilka har en mer seriös prägel? Vilka ord och uttryck betraktas som fula ord och obsceniteter? Om man ska prata om sin egen kropp och sexualitet med sina kompisar eller med ungdomsmottagningen, vilka ord och uttryck passar för vilket sammanhang?

Aktuella samhällsfrågor i områden där modersmålet talas, i jämförelse med liknande frågor i Sverige.

Denna del av det centrala innehållet ger eleverna möjlighet att ta del av den samhällsdebatt som pågår, eller inte pågår, där modersmålet talas. Detta ger en ökad förståelse för kulturen och förutsättningarna för personer i landet. Vilka frågor som berör mänskliga rättigheter, könsmönster, kvinnors rättigheter, hbt-personers rättigheter, familjeliv eller sexualitet är aktuella där modersmålet talas?

Lagstiftningen som rör till exempel kvinnors eller hbt-personers rättigheter är under ständig förändring. Ofta sker förbättringar för människors villkor, men ibland sker också försämringar. Hur ser det ut där modersmålet talas och varför har man den synen på dessa frågor där? I samband med detta kan man jämföra med de svenska förhållandena

MATEMATIK

Jämställning

Föräldraledigheten i Sverige för
tar ut _____ % av den totala för
• Vad kan det bero på tror du
• Vad kan man förändra de

Matematik

ÄMNETS KOPPLING TILL JÄMSTÄLLDHET, SEXUALITET OCH RELATIONER

Undervisningen i matematik ska ge eleverna möjlighet att utveckla kunskap om matematik och matematikens betydelse och användning i vardagslivet, i andra ämnesområden och i ett historiskt perspektiv. Eleverna ska få möjlighet att se matematiken i olika sammanhang och förstå matematikens syfte och relevans.

Kopplingen mellan matematik och jämställdhet, sexualitet och relationer kan initialt kännas otydlig, men det finns flera möjligheter att integrera dessa ämnesområden med varandra. Matematiklärare vittnar om att det oftast handlar om statistik när andra lärare söker samarbete, vilket förstås kan vara en bra ingång i matematikens användningsområde i vardagen.

Eleverna möter ofta statistik i dagstidningar och andra sammanhang som berör sexualitet och relationer. Det kan handla om föräldraledighet, kondom användning, skilsmässotal, attityder till lagstiftning, STI-utvecklingen¹⁴³ i Sverige eller lönediskriminering på grund av kön. Om eleverna ska tolka resultaten i undersökningar som rör sex- och samlevnad underlättar det att ha grundläggande kunskaper om medelvärden, procenträkning, bråkräkning, andelar, urval och sannolikhet. De behöver också behärska begrepp som; *majoritet, risk, de flesta, vanligt förekommande, i högre grad, jämfört med, mer sannolikt, de främsta anledningarna, ökar med stigande ålder, i större utsträckning och överrepresenterad*. De behöver alltså både rena matematikkunskaper och ett ändamålsenligt språk för att kunna diskutera och använda matematiken.

-
- Hälften av de svarande hade debuterat sexuellt före 15 års ålder.
 - Medelåldern för sexuell debut ligger på 16 år.
 - Två tredjedelar använde skydd vid vaginalsexdebuten.
 - Majoriteten av de svarande var nyktra vid den sexuella debuten.
 - Medelvärdet för antalet sexpartners skiljer sig inte åt mellan könen.
 - Vid 70 procent av de sexuella mötena genomförs ett oskyddat vaginalt eller analt samlag.

143. STI = sexuellt överförbara infektioner.

- Andelen av de svarande med erfarenheter av akut-p-piller ökar med stigande ålder.

Ur UngKab09¹⁴⁴

Att kunna samtala om, diskutera och beskriva matematiska problem, lösningar och tankar är viktigt för att förstå matematikens samhälleliga potential och se olika användningsområden.

I undervisningen får eleverna möjlighet att utveckla ett alltmer precist matematiskt språk, för att därigenom kunna anpassa sina samtal och redogörelser till olika mottagare eller ändamål. Först när eleverna har utvecklat förmågan att kommunicera matematik kan matematiken utvecklas till ett funktionellt verktyg i olika sammanhang.¹⁴⁵

I statistik, sannolikhetslära, procenträkning och när man behandlar samband och förändring kan matematiken fyllas med innehåll som berör jämställdhet, sexualitet och relationer. Läraren bör ha ett normkritiskt förhållningssätt genom hela undervisningen, vilket ökar inkluderingen och integrerar värdegrundsarbetet. Dels kan läraren variera sina exempel så att fler känner sig sedda och inkluderade, dels kan läraren lyfta normkritiska aspekter på matematikämnet. Om det första berättar en lärare följande:

- Jag försöker inkludera fler i mina övningar genom att gå ifrån de vanliga Pelle och Lisa-exemplen. Det kan ju vara Tomas och Neda som ska betala ränta på bolånet, Anton och Ahmed som jämför resepriser inför semestern, tre personer som köper bil tillsammans eller en ensamstående mamma som ska budgetera utifrån lön, barnbidrag och utgifter. Jag vill med mina exempel visa på olika familjetyper, parkonstellationer och normbrytande möjligheter.

Jämställdhetsaspekter på matematik kan innefatta resonemang om vem som förväntas vara intresserad och duktig i matematik. Har eleverna föreställningar om ”matematikern”, och är dessa föreställningar kopplade till kön? I grundskolan finns ingen markant könsskillnad i elevernas resultat i matematik men när det gäller

144. Tikkanen, Ronny Heikki; Abellson, Jonna och Forsberg, Margareta, *Ungkab09 Kunskap, attityder och sexuella handlingar bland unga*, Göteborgs universitet, skriftserien 2011:1.

145. *Kommentarmaterial till kursplanen i matematik*, Skolverket, 2011.

studenter, doktorander, forskare och lärare på högskole- och universitetsnivå är de manliga studenterna betydligt fler.¹⁴⁶ Varför ser det ut så?

DET CENTRALA INNEHÅLLETETS MÖJLIGHETER

Tabeller, diagram och grafer samt hur de kan tolkas och användas för att beskriva resultat av egna och andras undersökningar, till exempel med hjälp av digitala verktyg. Hur lägesmått och spridningsmått kan användas för bedömning av resultat vid statistiska undersökningar.

Statistik innebär sammanställningar, presentationer och beskrivningar av resultat från olika undersökningar, datainsamlingar eller annan information. Eleverna behöver kunskap om statistik för att kunna tolka och göra bedömningar av all den statistik de stöter på i vardagen. De behöver kunna ifrågasätta och granska den statistik som till exempel figurerar på löpsedlarna. Att resonera om urvalsgrupper, antal respondenter, anonymitet och generaliseringar är ett sätt att komma åt den vilseledande statistik som vi ibland påverkas av. En lärare berättar om ett sådant exempel:

- Några elever hade sett i tidningen att en ganska stor del av ungdomarna i deras ålder hade spridit sexuella bilder på sig själva på nätet. Vi undersökte det där lite närmre och det visade sig att det var en ganska liten undersökning med få respondenter som dessutom valt att frivilligt svara på frågor om just detta. Hur påverkar det statistiken? Om 25 procent av dem spridit sexuella bilder via nätet är det omöjligt att generalisera det till alla tonåringar då urvalet var för litet och inte alls slumpmässigt. Men notiser och artiklar kan det bli ändå. Att använda konkret statistik och försöka se hur den tagits fram är ett bra sätt att föra in matematiken i vardagen.

Vilken statistik man använder i undervisningen varierar förstås, men möjligheterna att i detta avsnitt få in jämställdhet, sexualitet och relationer i matematiken är stora. Utan statistik försvåras jämställdhetsarbetet, riktade insatser för säkrare sex blir omöjliga och kunskapen om människors välmående blir svårare att illustrera.

146. *Utbildningsstatistisk årsbok 2012*, Statistiska centralbyrån, 2012.

Bedömningar av risker och chanser utifrån statistiskt material.

När det gäller säkrare sex och kondom eller andra preventivmedel fattar ofta människor beslut bland annat utifrån riskbedömningar och sannolikhet. ”Det händer inte mig”-resonemangen är ofta utbredda i dessa sammanhang och ibland är riskbedömningar avgörande för om kondomen tas på eller inte.¹⁴⁷

Det är möjligt att problematisera risker och riskbedömningar utifrån STI och graviditet. Vilka faror finns med att tänka risk och sannolikhet när det gäller dessa frågor? Kan vi luras in i trygghet av statistiken? Om bara si och så många diagnosticerar med syfilis varje år i Sverige, och de flesta är i en åldersgrupp man inte har kontakt med sexuellt, kanske riskbedömningarna blir ett faktum.

Det finns många olika orsaker till varför man använder eller inte använder kondom men riskbedömningar är en del av denna problematik¹⁴⁸. Medvetenheten om farorna kan öka genom att eleverna får diskutera begreppen risk, chans och att göra bedömningar – det går helt enkelt inte att utgå från sannolikhetstänkande och bedöma sitt risktagande.

Procent för att uttrycka förändring och förändringsfaktor samt beräkningar med procent i vardagliga situationer och i situationer inom olika ämnesområden.

Det centrala innehållet öppnar upp för olika beräkningar som berör jämställdhet, sexualitet och relationer. Föräldraledighet, lönestatistik, vård av barn, andel kvinnor och män inom vissa yrkesgrupper, STI-rapportering, äktenskap och skilsmässor, mödradödlighet i världen eller andel ungdomar som vill skaffa barn i framtiden. För att kunna hänga med i samhällsdebatten behöver man förstå procenträkning och dess olika begrepp.

147. Tikkanen, Ronny Heikki; Abelsson, Jonna och Forsberg, Margareta, *Ungkab09 Kunskap, attityder och sexuella handlingar bland unga*, Göteborgs universitet, skriftserien 2011:1.

148. Tikkanen, Ronny Heikki; Abelsson, Jonna och Forsberg, Margareta, *Ungkab09 Kunskap, attityder och sexuella handlingar bland unga*, Göteborgs universitet, skriftserien 2011:1.

Funktioner och räta linjens ekvation. Hur funktioner kan användas för att undersöka förändring, förändringstakt och andra samband.

En lärare berättar om sin del i ett tema som berörde hiv och aids:

- Jag var med i ett sex- och samlevnadstema på skolan där vi fördjupade oss lite i hiv- och aidsfrågorna. Geografiläraren pratade om läget i världen och konsekvenser när en stor del av en generation slås ut på grund av aids, religionsläraren om synen på säkrare sex inom olika religioner och biologiläraren pratade om hivvirusets påverkan på kroppen. Jag pratade om statistik, sannolikhet och faktiskt också en del om virusets utveckling i kroppen. Med grafer, förändringskurvor och andra illustrationer försökte jag visa hur virusmängden först ökar kraftigt, sen mattas utvecklingen av lite och hur också immunförsvaret långsamt försvagas. Sen satte vi in bromsmedicin och prognosen förbättrades med sjunkande virustal. Med effektiv medicinering kan virusmängden bli omätbar till och med. Eleverna tolkade diagram och diskuterade hur man tydligast kan visa på förändring. Det blev en annorlunda matematiklektion med hivviruset i fokus.

GEOGRAFI

Geografi

ÄMNETS KOPPLING TILL JÄMSTÄLLDHET, SEXUALITET OCH RELATIONER

När det gäller undervisningen om jämställdhet, sexualitet och relationer så är kanske inte geografi det samhällsorienterade ämne som först kommer på tal. Samhällskunskap, historia och religionskunskap bidrar alla med sina perspektiv på kön och sexualitet – men var kommer geografundervisningen in?

I geografi ska eleverna lära sig mer om olika befolkningsfrågor och få möjlighet att diskutera den ojämna befolkningsfördelningens orsaker och konsekvenser. Migration, urbanisering, befolkningstäthet, fattigdom och ohälsa är andra centrala begrepp. Befolkningsfrågor kan kopplas till familjepolitik, könsmönster, tillgång och attityder till preventivmedel, möjlighet att bestämma över sin egen kropp, abortlagstiftning, barnadödlighet, sjukdomar och tillgång till medicinering.

Kopplingen mellan handelsmönster, hållbar utveckling och könsmönster är viktiga i geografiundervisningen. När man gör sina val i affären kan man ta hänsyn till utvinning och framställning av produkten, transportsträckor, miljöpåverkan och andra etiska aspekter som arbetsvillkor och levnadsvillkor. Vilken arbetskraft används i produktionslandet? Har kvinnor och män samma rättigheter och villkor på arbetsmarknaden och är barnarbete vanligt eller inte? Hur ser man på mänskliga rättigheter?

När det rör sexuellt överförbara infektioner är befolkningsfrågor, normer och könsmönster aktuella. Hiv-epidemin får i flera länder i södra Afrika allvarliga konsekvenser för befolkningen, landets ekonomi och välfärden i stort. I flera länder bär över tjugo procent på viruset och mörkertalen är okända. Botswana, Malawi, Sydafrika och Lesotho är till exempel hårt drabbade, och i Swaziland beräknas antalet hiv-smittade uppgå till över 25 procent.¹⁴⁹ Om tillgången till behandling är begränsad eller obefintlig påverkas snabbt en hel generation.

När en stor del av befolkningen påverkas av ohälsa och sjukdom stannar produktionen av, ekonomin försvagas och viktiga samhällsfunktioner som skola, sjukvård och barnomsorg påverkas kraftigt eftersom kunskap och kompetens kan gå förlorad. Vårdinsatserna tär på samhällsresurserna och i fattiga länder är individpåverkan mycket stor. Hiv påverkar familjer med förluster och tragedier, otrygghet och begränsade möjligheter för barn att till exempel delta i skolan. De förväntas vara hemma med sjuka föräldrar, bidra till hushållets inkomster eller ta hand om sina sys-

149. *AIDS info* (www). Hämtat från UNAIDS, <http://www.unaids.org>. Hämtat 25 juni 2013.

150. *Faktablad: Hiv och Aids*. Faktablad från Röda korset (pdf-dokument). Hämtat från Röda korset, <http://www.redcross.se>. Publicerat 25 april 2012. Hämtat 12 augusti 2013.

kon. Detta drabbar oftast flickor som förväntas vårda och ta mer ansvar hemma¹⁵⁰. Att nå ut till människor med information om skydd och behandling försvåras på grund av dåliga kommunikationer, begränsad läsförmåga och attityder till sexualitet och öppenhet. Vilka konsekvenser leder detta till för ett land? Vilka samband finns mellan ohälsa och fattigdom eller mellan befolkningsfrågor, säkrare sex och hiv/aids?

DET CENTRALA INNEHÅLLETS MÖJLIGHETER

Var olika varor och tjänster produceras och konsumeras samt hur varor transporteras. Hur människors försörjning och handelsmönster har förändrats över tid.

Det är möjligt att anlägga ett jämställdhetsperspektiv på denna del av det centrala innehållet och belysa de skillnader i förutsättningar som råder mellan kvinnor och män när det gäller till exempel försörjning och handelsmönster. Kvinnor är starkt beroende av män både socialt och ekonomiskt i många länder, vilket påverkar försörjningsmöjligheterna och inflytandet på marknaden och i det offentliga livet.¹⁵¹ Tillgångar, både materiellt och finansiellt, är generellt starkt knutna till män.

Hur jordens befolkning är fördelad över jordklotet samt orsaker till och konsekvenser av den ojämna befolkningsfördelningen. Migration och urbanisering och orsaker till och konsekvenser av detta.

Arbetet med befolkningsfrågor kan, som beskrevs inledningsvis, med fördel kopplas till jämställdhet, sexualitet och relationer. Hur en befolkning förhåller sig till föräldraskap, familjekonstellationer, sociala skyddsnet, försörjningsmöjligheter för kvinnor, barnomsorg, familjepolitik och andra regleringar påverkar i hög grad befolkningstillväxten och dessa strukturer bygger på sociala, politiska, historiska och kulturella faktorer.

Förekomst av och orsaker till fattigdom och ohälsa i olika delar av världen.

Sambandet mellan fattigdom och ohälsa är ofta tydligt runt om i världen och en del av arbetet med mänskliga rättigheter är sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter (SRHR).

151. *A Fact sheet: Women, girls, gender equality and hiv* (www). Hämtat från UNAIDS, <http://www.unaids.org>. Hämtat den 10 maj 2013.

Begreppet sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter regleras i flera konventioner och definierades i handlingsprogrammet från FN:s befolkningskonferens i Kairo 1994. Även FN:s kvinnokonferens i Peking 1995 tog upp dessa frågor och där definierades de sexuella rättigheterna ytterligare. SRHR berör till exempel rätten att få bestämma över sin egen kropp, sin sexualitet och sin reproduktion. Alla människor ska ha samma möjligheter, rättigheter och förutsättningar att ha ett säkert och tillfredställande sexualliv. Brister inom detta område kan orsaka ohälsa. Könstypning, sexuellt utnyttjande, osäkra aborter, bristfällig mödravård, bristfällig upplysning, diskriminering på grund av kön, sexualitet eller könsuttryck kan leda till allvarliga konsekvenser, både för kvinnor och för män.

Den svenska regeringen och flera svenska idéburna organisationer driver SRHR-frågor både nationellt och internationellt. Vissa SRHR-frågor är kontroversiella i många delar av världen och skapar ofta debatt. Ett par exempel är aborträtten och hbt-personers rättigheter. Ett antal länder reserverar sig och skriver inte under på alla rättigheter som SRHR-området innefattar.¹⁵²

Samband mellan fattigdom, ohälsa och faktorer som befolkningstäthet, klimat och naturresurser.

När man jämför människors levnadsvillkor mellan olika platser på jorden finner man extrema skillnader, till exempel i medellivslängd, läskunnighet, energikonsumtion och tillgång till sjukvård och mediciner. För att kunna påverka framtiden i riktning mot en mer acceptabel levnadsmiljö för alla behöver eleverna kunskaper om hur jordens gemensamma resurser kan användas klokare för att minska fattigdomen i världen. Vad som är klokt finns det många meningar om och det är viktigt att olika åsikter kommer till uttryck. Eftersom ämnet behandlar naturresurser, näringsliv, befolkning, migration och bosättning har det goda förutsättningar att inrymma olika åsikter och aspekter. På så sätt kan undervisningen bidra till att stärka elevernas möjligheter att göra medvetna val som stödjer hållbar utveckling och internationell solidaritet, i enlighet med skolans uppdrag.¹⁵³

152. *Sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter (SRHR)(www)*. Hämtat från Regeringens webbplats om mänskliga rättigheter, <http://www.manskligarattigheter.se>. Hämtad 5 oktober 2013 & *Sveriges internationella politik för sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter* (pdf), Utrikesdepartementet, 2006 & *Förslag till nationell strategi för sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter*. Delrapport, Socialstyrelsen, 2013.

153. *Kommentarmaterial till kursplanen i geografi*, Skolverket, 2011.

A photograph of a classroom scene. A female teacher with short brown hair, wearing a blue sweater, is smiling and looking towards a student. The student has long brown hair and is wearing a grey hoodie. In the background, another student with blonde hair is visible, looking down. The classroom has a modern design with large windows and red accents on the ceiling. The word "SLÖJD" is written in a white box with an orange border in the upper right corner.

SLÖJD

Slöjd

ÄMNETS KOPPLING TILL JÄMSTÄLLDHET, SEXUALITET OCH RELATIONER

Slöjdämnet ligger i sig en bit ifrån ämnesområdena sexualitet och relationer, men arbetet med könsmonster och förväntningar är närvarande i undervisningen.

När det gäller mode och trender så finns det klara kopplingar till kön och könsmonster. Vad killar och tjejer förväntas gilla och vilka möjligheter och begränsningar mode medför kan vara relevant att ta upp i slöjdundervisningen. Uppdelningen mellan flick- och pojkkläder är tydlig i affärer och i reklam, och även om det finns vissa könsneutrala klädesplagg är fortfarande många klädesplagg könskodade. Kjol, klänning, slips, kostym, blus, stora hattar, tunikor och vissa underkläder omgärdas av föreställningar om användningsområden utifrån kön och hur folk reagerar när dessa förväntningar bryts. Smycken är ett annat område som omges av könsspecifika normer. Normbrott kopplas inte heller sällan ihop med föreställningar om sexuell identitet. Undervisningen ska bidra till att öka kunskapen om och analysen av mode och hur det kan påverka olika individer.

När det gäller slöjdundervisningen generellt finns det ibland gamla föreställningar kvar om träslöjd och syslöjd som uppdelade ämnen som pojkar respektive flickor förväntas gilla och föredra. I kursplanen finns inte denna uppdelning och fusionen mellan olika material lyfts fram som en del i undervisningen. De gamla föreställningarna kan dock leva kvar och kan behöva lyftas upp och diskuteras. Det är viktigt att tvätta bort de eventuella könskoderna som fortfarande finns kvar runt slöjd som oftast utgår från material och färger. Hur reagerar omgivningen om en pojke har stickning och knyppling som intresse eller en kvinna arbetar med yxa för att göra träskulpturer?

Ett exempel på kopplingen mellan könsmonster och material är just färger och hur eleverna använder dem. Det finns de som fortfarande ser färgkopplingar till kön, att blått till exempel är en pojkfärg och rosa en flickfärg. Hur påverkar det val av kläder eller material och färgsättning i slöjdundervisningen? Kulturanthropologen och genusvetaren Fanny Ambjörnsson beskriver i inledningen i sin bok *Rosa. Den farliga färgen* hur denna färg sticker ut och rör upp känslor:¹⁵⁴

En småflicksfärg som snarast för tankarna till något ofarligt, kvinnligt, barnligt och fjolligt. Eller kanske till det mjuka, söta, sårbara, ytliga eller vackra. Samtidigt är det många som upplever rosa som skrämmande, störande och stötande. Som värjer sig mot

154. Ambjörnsson, Fanny, Rosa. *Den farliga färgen*, Ordfront, 2011.

den rosa färgen med ord som ful, fel och till och med äcklig. Som färg betraktad verkar rosa vara alldeles särskilt laddad. Den är något man älskar eller hatar, uppslukas av, tar avstånd ifrån eller till och med avskyr. Den innehåller helt enkelt fler starka associationer än de flesta andra färger.

Ambjörnsson visar senare på hur synen på rosa förändrats genom åren, hur färgen kan kopplas till klassfrågor och jämställdhet, det homosexuella stigma som färgen kan medföra för män som bär rosa kläder och vad färgen kan symbolisera för individer utifrån rådande normsystem¹⁵⁵. Färgers, och även olika materials, kopplingar till rådande könsmonster kan ge spännande diskussioner i slöjdundervisningen.

Generellt kan smak, stil och grupptillhörighet signaleras med kläder. Kläder ger uttryck för till exempel etnicitet, religiositet och socioekonomisk bakgrund. Dessutom kopplas klädstilen ofta till mognad, utseende, sexualitet och könsmonster. Flera grupptillhörigheter omgärdas av föreställningar och negativa tankar, såsom ”fjortisar” och ”emos”. Nidbilden av fjortistjejen som sminkar sig, klär sig i tajta linnen, blonderar håret och vill verka mer vuxen eller bilden av den androgyna, bleka, svartsminkade och deprimerade emopersonen med specifik musiksmak finns hos eleverna och kan kopplas till föreställningar om kön och sexualitet.¹⁵⁶ I slöjdundervisningen kan kläder och mode kopplas till grupptillhörighet, livsstil och identitet. Att signalera gemenskap i ett sammanhang ger utanförskap i ett annat. Vilka möjligheter har eleverna att uttrycka sig med kläder och vad händer när de utmanar normerna?

DET CENTRALA INNEHÅLLETS MÖJLIGHETER

Slöjdarbetets olika delar: idéutveckling, övertäganden, framställning och värdering och hur delarna i arbetsprocessen samverkar och påverkar resultatet.

Egen formgivning med hjälp av olika material, färger och former.

Det kan vara så att de normer som omgärdar material, tillverkningssätt och färger begränsar planeringen och genomförandet av slöjdarbetet. Genom att resonera om vilka förväntningar som får eleverna att välja att utveckla vissa idéer och inte andra

155. Ambjörnsson, Fanny, Rosa. *Den farliga färgen*, Ordfront, 2011.

156. *Diskriminerad, trakasserad, kränkt? Barns, elevers och studerandes uppfattningar om diskriminering och trakasserier*, Rapport 326:2009, Skolverket, 2009.

kan man öka medvetenheten hos dem. Att lyfta upp och syna dessa normer och att uppmana till att testa gränser och bryta förväntningar kan vara en bra start på en mer normkritisk syn på slöjdarbetet.

Mode och trender, vad dessa uttryck signalerar och hur de påverkar individen.

Modevärlden är full av könsnormer. Eleverna ska få diskutera hur mode påverkar olika individer, hur man kan förhålla sig till ideal och förväntningar, om kopplingen mellan mode, trender och konsumtionssamhället samt hur man kan utmana de normer som finns för kläder. Vad uttrycker olika modetrender och hur kan man tolka dessa? Vad vill de själva säga med till exempel sin klädstil och sitt eget skapande i slöjden?

Undervisningen kan lägga ett historiskt och ett kulturellt perspektiv och blicka tillbaka på olika klädideal som funnits genom åren. Här kan samarbete med bild och historia vara aktuellt. Vilka klädideal fanns under 1600- och 1700-talen? Hur har normerna för hur män och kvinnor klär sig förändrats genom åren? En lärare berättar om jämförelser mellan länder:

- Det råder en del skillnader mellan olika länder. Kjolliknande plagg bärs av män i till exempel Thailand, Indien och Skottland, medan pojkar i kjol är ovanligt i Sverige. I flera afrikanska länder bär män långa dräkter som i en svensk kontext skulle betraktas som klänningar och kvinnor i byxor är kanske helt otänkbart i några andra länder. Historiskt sett har kvinnor i byxor varit sällsynta även i Sverige. Klädtrender kommer och går och med ett historiskt och kulturellt perspektiv blir detta tydligt för eleverna.

TEKNIK

Teknik

ÄMNETS KOPPLING TILL JÄMSTÄLLDHET, SEXUALITET OCH RELATIONER

Teknik är ett ämne som är tvärvetenskapligt och berör såväl naturvetenskapliga ämnen och matematik som samhällsvetenskap och konst. Samhället driver fram teknikutvecklingen och tekniken påverkar samhället.

Dagens elever lever i en tekniskt innovativ och progressiv miljö där saker som var otänkbara för tio år sedan idag är vardag för många människor i Sverige. Teknik påverkar relationer, synen på sexualitet och möjligheterna att träffa andra i samma situation. Idag finns det stora möjligheter att träffa likasinnade och dejta vid internet och olika sociala medier, man kan göra sin röst hörd via olika nätforum och många är idag ständigt uppkopplade via telefoner och datorer. Hur har detta påverkat synen på att träffa andra och att hålla kontakten med nära och kära? Hur kommer det att se ut i framtiden och hur stor del kommer tekniken att spela i människors liv framöver?

I teknikämnets syftesbeskrivning står att:

Genom undervisningen ska eleverna ges möjligheter att utveckla förståelse för att teknisk verksamhet har betydelse för, och påverkar, människan, samhället och miljön. Vidare ska undervisningen ge eleverna förutsättningar att utveckla tilltro till sin förmåga att bedöma tekniska lösningar och relatera dessa till frågor som rör estetik, etik, könsroller, ekonomi och hållbar utveckling.¹⁵⁷

Hur ser könsmönstren ut när det gäller teknik? Förväntas killar och tjejer ha olika intressen inom teknik och finns det olika förväntningar på tekniska förmågor utifrån könstillhörighet? Det finns många normer som omgärdar tekniken där de förväntat tekniska killarna och de förväntat otekniska tjejerna placeras i fack som kan påverka intresset för ämnet, gymnasieprogramval och senare yrkesval. Det kan påverka vardagslivet och könsroller på arbetsplatser och i relationer. Det handlar lika mycket om att tjejerna ska få ta plats och ha möjlighet att utveckla dessa förmågor som att killarna inte ska behöva känna förväntningar på deras tänkta förmågor och därmed få begränsat handlingsutrymme. Maskulinitet och tekniskt kunnande är ofta sammankopplade vilket kan bli ett hinder för både tjejer och killar.

Det är möjligt att belysa hur dessa mönster har uppstått och koppla dem till

157. Förordning (SKOLFS 2010:37) om läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidsbemmet 2011. Utbildningsdepartementet, 2010.

exempel den industriella revolutionen, mönster i arbetsmarknaden och en historisk syn på utbildning.

DET CENTRALA INNEHÅLLETS MÖJLIGHETER

Hur kulturella föreställningar om teknik påverkar kvinnors och mäns yrkesval och teknikanvändning.

Vad förväntas av killar och tjejers studie- och yrkesval när det kommer till teknik och tekniskt orienterade yrken? Här kan det vara relevant att diskutera med eleverna varför fler killar väljer traditionellt tekniska och praktiska utbildningar och varför de mindre tekniska utbildningarna med större fokus på människor och omsorg ofta är kvinnodominerade. Hur behandlas killar och tjejer som bryter mot de traditionella studie- och yrkesmönstren?

Vidare kan man lyfta vilka förväntningar som finns i relationer – om en man och en kvinna är tillsammans, vem förväntas då ta hand om renoveringar i hemmet, byten av däck på bilen eller installationen av den nya dvd-spelaren? Vad händer om dessa könsmonster bryts och vilka förväntningar finns på samkönade par? Här finns möjligheter att samverka med bland annat hem- och konsumentkunskap.

ÄMNESÖVERGRIPANDE TEMAN

Ämnesövergripande teman

Ett *ämnesövergripande* arbete innebär att sexualitet, jämställdhet och relationer integreras eller behandlas i olika ämnen och att arbetslaget gör ett gemensamt ämnesövergripande projekt inom ämnesområdet som kan diskuteras utifrån olika perspektiv. Det kräver både organisation, planering och samarbete och därmed gemensam tid. Gemensam undervisning och examination kan också vara aktuellt i sådana projekt.

Sex- och samlevnadsfrågorna kan ge många möjligheter att arbeta ämnesövergripande och sex- och samlevnadsarbetet kan med fördel organiseras på det sättet. Läroplanen anger att:

”Rektorn har ansvaret för skolans resultat och har, inom givna ramar, ett särskilt ansvar för att */.../ i undervisningen i olika ämnen integrera ämnesövergripande kunskapsområden, exempelvis miljö, trafik, jämställdhet, konsumentfrågor, sex och samlevnad* samt riskerna med tobak, alkohol och andra droger”¹⁵⁸

Nedan följer förslag på tänkbara ämnesövergripande teman och vilka ämnen som kan ingå och vad dessa kan beröra. Flera lärare har erfarenhet av att några få ämnen är lättare att organisera i ämnesövergripande arbeten, det är svårt att få med alla ämnen samtidigt. Det kan vara bra att tänka på när man läser följande avsnitt.

Kroppen och idealen

Tankar om kroppen är centrala hos många ungdomar. Duger man som man är eller hur borde ens kropp se ut? I medier kan eleverna dagligen stöta på tips om hur man ska äta rätt, träna rätt och minska stressen. Man ska gå ner i vikt, bygga muskler och försöka få kropparna att närma sig idealen. Men hur står det till med förhållandet mellan kropp och ideal? När mår kroppen som bäst och hur påverkas eleverna av de skönhetsideal som finns runt dem hela tiden? Detta kan man bygga ett ämnesövergripande arbete kring.

Biologi – kan bidra med kunskap om kroppen och dess funktioner. Även vikten av sömn, balanserad kost, träning och sociala relationer kan beröras och reflektioner om kroppens ideala tillstånd och om detta stämmer överens med skönhetsidealerna. Vilka konsekvenser kan bröstförstoringar, tatueringar, dopningspreparat och annat leda till senare i livet?

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Hur den fysiska och psykiska hälsan påverkas av sömn, kost, motion, sociala relationer och beroendeframkallande medel. Vanligt förekommande sjukdomar och hur de kan förebyggas och behandlas. Virus, bakterier, infektioner och smittspridning. Antibiotika och resistenta bakterier.*
- *Kroppens celler, organ och organsystem och deras uppbyggnad, funktion och samverkan. Evolutionära jämförelser mellan människan och andra organismer.*

Idrott och hälsa – kan bidra med diskussioner om ideal både i idrotten och i samhället i stort. Hur förväntas en pojkkropp se ut och hur förväntas en flickkropp se ut? Är det realistiskt när alla har olika förutsättningar med många olika kroppstyper och hur påverkas hälsan av hur kroppen används eller är uppbyggd? Undervisningen kan också ta upp kroppars koppling till olika idrotter, vem förväntas spela basket, dansa, kasta spjut eller bli simhoppare?

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Kroppsideal inom idrotten och i samhället i övrigt. Dopning och vilka lagar och regler som reglerar detta.*
- *Styrketräning, konditionsträning, rörlighetsträning och mental träning. Hur dessa aktiviteter påverkar rörelseförmågan och hälsan.*

- *Olika definitioner av hälsa, samband mellan rörelse, kost och hälsa och sambandet mellan beroendeframkallande medel och ohälsa.*

Hem- och konsumentkunskap – kan bidra med kostlära och med en kritisk granskning av skönhetsidealen i reklambranschen. Hur ska man äta för att må bra och hur bör kosten anpassas till träning och fysisk aktivitet? Hur påverkas kroppen av fel kost, bantning eller olika former av tillskott? Undervisningen kan ta upp hur råvaror och tillagning påverkar kostens näringsvärde.

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Individuella behov av energi och näring, till exempel vid idrottande, samt hur måltider kan komponeras efter olika behov.*
- *Reklamens och mediernas påverkan på individers och gruppers konsumtionsvanor.*

Samhällskunskap – kan beröra normer och ideal i samhället samt mediernas påverkan på dessa. Hur påverkas livsstilen av mediekonsumtion och vilka normer rörande kropp, könsmönster och välmående styr i vardagen?

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Ungdomars identiteter, livsstilar och välbefinnande och hur detta påverkas, till exempel av socioekonomisk bakgrund, kön och sexuell läggning.*
- *Olika slags medier, deras uppbyggnad och innehåll, till exempel en dagstidnings olika delar. Nyhetsvärdering och hur den kan påverka människors bilder av omvärlden. Hur individer och grupper framställs, till exempel utifrån kön och etnicitet.*

Mänskliga rättigheter – kropp, hälsa och familj

I detta ämnesövergripande tema kan eleverna fördjupa sina kunskaper om de mänskliga rättigheterna. Vilka är de mänskliga rättigheterna och hur uppfylls de i Sverige och andra länder? Temat kan undersöka de mänskliga rättigheternas koppling till trosuppfattningar och ge eleverna möjligheter att arbeta med sina språkkunskaper. Ett historiskt perspektiv kan också vara aktuellt.

Samhällskunskap – kan bidra med tankar om vad de mänskliga rättigheterna säger om kropp, identitet, relationer, familj, utbildning och arbetsliv. Hur många av rättigheterna rör kön, sexualitet och familj och på vilket sätt? Har hbt-personer samma rättigheter som övriga personer? Vad innebär begreppet SRHR? Samhällskunskapen ska belysa hur de mänskliga rättigheterna kränks i olika delar av världen och hur organisationer jobbar för att främja de mänskliga rättigheterna.

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *De mänskliga rättigheterna inklusive barnets rättigheter i enlighet med barnkonventionen. Deras innebörd och betydelse samt diskrimineringsgrunderna i svensk lag.*
- *Olika organisationers arbete för att främja mänskliga rättigheter.*
- *Hur mänskliga rättigheter kränks i olika delar av världen.*

Religionskunskap – bidrar med kunskaper om de mänskliga rättigheternas koppling till världsreligionerna och andra trosuppfattningar. Här kan synen på män, kvinnor, olika sexualiteter, sexuell och reproduktiv hälsa och jämställdhet vara tänkbara ingångar.

I ämnets syfte står att:

- *Undervisningen ska bidra till att eleverna utvecklar kunskaper om hur olika religioner och livsåskådningar ser på frågor som rör kön, jämställdhet, sexualitet och relationer.*

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Konflikter och möjligheter i sekulära och pluralistiska samhällen, till exempel i frågor om religionsfrihet, sexualitet och synen på jämställdhet.*
- *Etiska frågor samt människosynen i några religioner och andra livsåskådningar.*

- *Etiska begrepp som kan kopplas till frågor om hållbar utveckling, mänskliga rättigheter och demokratiska värderingar, till exempel frihet och ansvar.*

Svenska, svenska som andraspråk, engelska, modersmål – kan bidra med samtals- och diskussionsövningar på det givna temat eller övningar som utvecklar elevernas skrivförmåga. Att skriva insändare, debattartiklar eller utredande texter kan vara aktuellt.

Historia – kan beröra hur utvecklingen av de mänskliga rättigheterna sett ut och ge exempel på historiska sammanhang där mänskliga rättigheter inte existerat.

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Historiska berättelser från skilda delar av världen med skildringar av människors upplevelser av förtryck, till exempel i form av kolonialism, rasism eller totalitär diktatur och motstånd mot detta.*

Mode – normer som styr utseende, kläder och tillhörighet

Ungdomar är ibland intresserade av mode och är generellt ganska medvetna om trender och vad som ”är inne”. Genom att bredda deras syn på vad mode är och har varit, och vilka kommersiella krafter som ligger bakom, kan deras kritiska blick bli skarpare.

Slöjd – kan beröra hur material används i kläder och hur trender kommer och går. Vad betyder kläderna för personligheten, livsstilen, grupp tillhörigheten och identitetsskapandet?

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Mode och trender, vad dessa uttryck signalerar och hur de påverkar individen.*

Bild – kan beröra hur kläder och mode framställs i bild i olika tider och hur det ser ut idag i reklamens bildspråk. Kunskap om bildbearbetning går bra att få in här. Varför ser inte kläderna på reklambilderna ut på samma sätt när man själv har dem på sig?

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Bilder som behandlar frågor om identitet, sexualitet, etnicitet och maktrelationer och hur dessa perspektiv kan utformas och framställas.*
- *Digital bearbetning av fotografier och andra typer av bilder.*

Hem- och konsumentkunskap – kan bidra med granskning av modereklam och belysa vilka normer som presenteras i bilderna samt hur människor påverkas av dessa kampanjer.

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Reklamens och mediernas påverkan på individers och grupper konsumtionsvanor.*

Svenska, svenska som andraspråk, engelska och modersmål – skulle i ett sådant tema kunna arbeta med beskrivande texter. Hur beskriver man kläder och trender på ett bra sätt och vilken typ av språk och vilka ord används i säljande texter i marknadsföringssammanhang?

Historia – kan belysa hur klädidealen förändrats, och vad man utifrån klädsel och uttryck kan säga om förändringen i synen på kön och sexualitet och om förutsättningar och villkor för kvinnor och män.

Identitet

Hur påverkas identitetsutvecklingen av omgivningen och kan man själv påverka vem man vill vara? Detta kan man diskutera utifrån många olika perspektiv. Livsåskådningen kan påverka, likaså familjeförhållanden och samhällets syn på individen. Musik och mode finns med på ett hörn. Människors sexualitet och relationer kan bidra till formandet av identiteten.

Svenska och svenska som andraspråk – kan i skönlitteratur eller via eget textskapande beröra texter som behandlar identitet och identitetsskapande.

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Skönlitteratur för ungdomar och vuxna från olika tider, från Sverige, Norden och övriga världen. Skönlitteratur som belyser människors villkor och identitets- och livsfrågor. Lyrik, dramatik, sagor och myter (svenska).*
- *Skönlitteratur, lyrik, dramatik, sagor och myter från olika tider och skilda delar av världen. Skönlitteratur som belyser människors villkor och identitets- och livsfrågor (svenska som andraspråk)*

Biologi – kan ta upp hur identiteten formas utifrån kropp, kön, sexualitet, relationer och kärlek. Hbt-perspektivet kan vara inkluderat, både i innehållet och förhållningsättet, och undervisningen ska beröra hur det kan kännas att inte vara heterosexuell i en heteronormativ värld.

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Människans sexualitet och reproduktion samt frågor om identitet, jämställdhet, relationer, kärlek och ansvar. Metoder för att förebygga sexuellt överförbara sjukdomar och oönskade graviditeter på individnivå, på global nivå och i ett historiskt perspektiv.*

Musik – kan behandla hur identitet kan påverkas av musiksmak och eventuell grupptillhörighet. Emo, punk, hip-hop, dansband, jazz, folkmusik och klassisk musik är olika musikstilar som omges av föreställningar om vem som förväntas lyssna. Hur påverkas människor av vad omgivningen tycker om deras musiksmak och stil och vad kan musiken betyda för identitetsutvecklingen?

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Ljudets och musikens fysiska, tanke- och känslomässiga påverkan på människan. Musikens funktion för att markera identitet och grupptillhörighet i olika kulturer, med fokus på etnicitet och kön.*

Religionskunskap – kan ta upp hur identiteten kan påverkas av personens egen eller omgivningens livsåskådning. Hur påverkas människan av religionernas budskap och vad händer om personens identitet inte passar in i religionens syn på människan? Hur är det att vara homosexuell och troende, hur ser olika religioner på transpersoner och hur förhåller sig kvinnor till religioner som inte ger dem samma friheter som männen?

I ämnets syfte står att:

- *Undervisningen ska bidra till att eleverna utvecklar kunskaper om hur olika religioner och livsåskådningar ser på frågor som rör kön, jämställdhet, sexualitet och relationer.*

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Hur religioner och andra livsåskådningar kan forma människors identiteter och livsstilar.*

Samhällskunskap – kan i undervisningen beröra hur identitet skapas utifrån kön, sexuell läggning, socioekonomisk bakgrund, yrkesval eller sociala situation. Detta kan även kopplas till diskrimineringslagstiftningen eller de mänskliga rättigheterna.

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Ungdomars identiteter, livsstilar och välbefinnande och hur detta påverkas, till exempel av socioekonomisk bakgrund, kön och sexuell läggning.*

Modersmål – kan precis som svenska och svenska som andraspråk arbeta med texter som behandlar identitet och identitetsskapande och till exempel även arbeta med det egna skrivande.

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Skönlitteratur för ungdomar och vuxna, lyrik, dramatik, sagor och myter från olika tider och områden där modersmålet talas. Skönlitteratur som belyser människors villkor, identitets- och livsfrågor.*

Sex på den tiden

Hur har synen på kön, sexualitet, relationer och kärlek förändrats genom åren? I detta tema kan eleverna få möjlighet att blicka tillbaka och se de historiska förändringarna som skapat dagens sexualsyn och får därmed också perspektiv på frågorna och kan blicka framåt.

Historia – berör förändringen av normerna som omger kön och sexualitet under olika historiska perioder. Hur har lagstiftningen sett ut för män, kvinnor, olika sexuella läggningar och för transpersoner? Vad har familjen betytt under olika tider? Preventivmedel, abort, familjebildning, sex före äktenskapet, sexuella handlingar och sexuella rättigheter kan behandlas i undervisningen.

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Demokratisering i Sverige. Bildandet av politiska partier, nya folkrörelser, till exempel kvinnorörelsen, och kampen för allmän rösträtt för kvinnor och män. Kontinuitet och förändring i synen på kön, jämställdhet och sexualitet.*

Religionskunskap – berör hur olika religioner har påverkat människans syn på sexualitet och relationer under olika historiska perioder. Vad har förändrats och vad lever kvar än idag?

Aktuell del av syftet:

- *Undervisningen ska bidra till att eleverna utvecklar kunskaper om hur olika religioner och livsåskådningar ser på frågor som rör kön, jämställdhet, sexualitet och relationer.*

Biologi – kan beröra förändringar i synen på preventivmedel, oönskade graviditeter och sexuellt överförbara infektioner, främst under de senaste seklen. Vilka metoder har använts för att undvika oönskade graviditeter och sexuellt överförbara sjukdomar historiskt och när introducerades dessa metoder i Sverige? Kondom, p-piller, spiral och andra preventivmedel har några år på nacken, men hur länge har de funnits tillgängliga i Sverige? Kunskap om abortlagstiftningen och så kallade dagen efter-piller kan vävas in här.

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Människans sexualitet och reproduktion samt frågor om identitet, jämställdhet, relationer, kärlek och ansvar. Metoder för att förebygga sexuellt överförbara sjukdomar och oönskade graviditeter på individnivå, på global nivå och i ett historiskt perspektiv.*

Relationer och familj

Vilken betydelse har familjen haft under olika tidsperioder och i olika kulturer och hur ser det ut idag? I detta tema fördjupas relations- och familjebegreppet och eleverna kan få en breddad bild av vad familjer är och kan vara. Det är viktigt att inte fastna i antaganden eller traditionella föreställningar om hur familjer ser ut.

Svenska och svenska som andraspråk – kan bidra med litteraturläsning och eget skrivande. Läsning av noveller eller romaner om relationer och familjer, och därefter bearbetning, samtal och diskussioner kan göra att synen på familjer breddas och eleverna får insikt i andras sätt att leva. Den egna textproduktionen kan innefatta beskrivande texter om den egna familjen eller kanske en krönika om familjens betydelse.

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Skönlitteratur för ungdomar och vuxna från olika tider, från Sverige, Norden och övriga världen. Skönlitteratur som belyser människors villkor och identitets- och livsfrågor. Lyrik, dramatik, sagor och myter (svenska).*
- *Skönlitteratur, lyrik, dramatik, sagor och myter från olika tider och skilda delar av världen. Skönlitteratur som belyser människors villkor och identitets- och livsfrågor (svenska som andraspråk).*

Religionskunskap – kan lyfta hur olika trosuppfattningar ser på familjen och på andra relationer. Har synen på familjen förändrats genom åren och varför har familjen traditionellt sätt olika betydelse i olika delar av världen och inom olika trosuppfattningar?

I ämnets syfte står att:

- *Undervisningen ska bidra till att eleverna utvecklar kunskaper om hur olika religioner och livsåskådningar ser på frågor som rör kön, jämställdhet, sexualitet och relationer.*

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Hur olika livsfrågor, till exempel meningen med livet, relationer, kärlek och sexualitet, skildras i populärkulturen.*
- *Hur religioner och andra livsåskådningar kan forma människors identiteter och livstilar.*

Biologi – kan bland annat beröra olika sätt att få barn på och relationers betydelse för välbefinnandet.

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Människans sexualitet och reproduktion samt frågor om identitet, jämställdhet, relationer, kärlek och ansvar. Metoder för att förebygga sexuellt överförbara sjukdomar och oönskade graviditeter på individnivå, på global nivå och i ett historiskt perspektiv.*

Samhällskunskap – kan behandla familj och relationer med koppling till jämställdhet, socioekonomisk bakgrund och livsstil. Vilka lagar reglerar relationer, till exempel äktenskap, samboskap och föräldraskap, i Sverige idag?

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Ungdomars identiteter, livsstilar och välbefinnande och hur detta påverkas, till exempel av socioekonomisk bakgrund, kön och sexuell läggning.*
- *Skillnader mellan människors ekonomiska resurser, makt och inflytande beroende på kön, etnicitet och socioekonomisk bakgrund. Sambanden mellan socioekonomisk bakgrund, utbildning, boende och välfärd. Begreppen jämlikhet och jämställdhet.*

Hem- och konsumentkunskap – kan beröra hur arbetsfördelningen i hemmet kan påverka jämställdhet och relationer.

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Arbetsfördelning i hemmet ur ett jämställdhetsperspektiv.*

Reklamens dolda budskap

Vilka könsmönster och normer reproduceras i reklam och massmedierna? I detta tema kan eleverna få granska vilka budskap som reklamen ger om utseende, kropp, tänkta egenskaper, intressen, sexualitet och välmående.

Bild – bidrar med bildanalys av reklambilder och hur normerna reproduceras i bildens värld.

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Bilder som behandlar frågor om identitet, sexualitet, etnicitet och maktrelationer och hur dessa perspektiv kan utformas och framställas.*

Hem- och konsumentkunskap – kan beröra vilka säljstrategier reklambyråerna använder och hur människor påverkas av de reklambudskap som de utsätts för, både som individer och som konsumenter.

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Reklamens och mediernas påverkan på individers och grupperns konsumtionsvanor.*

Samhällskunskap – kan beröra bilden av människor i medier, med fokus på reklam, vilka ideal som visas och hur det påverkar människors identitet.

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Olika slags medier, deras uppbyggnad och innehåll, till exempel en dagstidnings olika delar. Nyhetsvärdering och hur den kan påverka människors bilder av omvärlden. Hur individer och grupper framställs, till exempel utifrån kön och etnicitet.*
- *Ungdomars identiteter, livsstilar och välbefinnande och hur detta påverkas, till exempel av socioekonomisk bakgrund, kön och sexuell läggning.*

Hiv och aids i världen

Hiv och aids påverkar livet för miljontals människor över hela världen. I detta ämnesövergripande tema kan kunskaperna om sjukdomen fördjupas och förståelsen för de problem som hiv-epidemin skapar i världen öka.

Biologi – kan som ämne bidra med kunskaper om vad hiv och aids är, hur det överförs och hur spridningen ser ut globalt. Skydd, behandling och fördomar om viruset ska beröras. Stigmatisering och diskriminering.

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Människans sexualitet och reproduktion samt frågor om identitet, jämställdhet, relationer, kärlek och ansvar. Metoder för att förebygga sexuellt överförbara sjukdomar och oönskade graviditeter på individnivå, på global nivå och i ett historiskt perspektiv.*
- *Hur den fysiska och psykiska hälsan påverkas av sömn, kost, motion, sociala relationer och beroendeframkallande medel. Vanligt förekommande sjukdomar och hur de kan förebyggas och behandlas. Virus, bakterier, infektioner och smittspridning. Antibiotika och resistenta bakterier.*

Geografi – kan beröra hur hiv-situationen ser ut i olika delar av världen. Det kan handla om hur befolkningsfrågor, fattigdom och ohälsa hänger ihop med utbildning, fattigdom, samhällsstrukturer, tillgång till testning och behandling. Hur påverkas spridningen av dessa faktorer och vad händer i ett land där en stor del av befolkningen slås ut?

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Samband mellan fattigdom, ohälsa och faktorer som befolkningstäthet, klimat och naturresurser.*

Matematik – kan ta upp hiv och aids i siffror. Statistik, tabeller och grafer. Procentberäkningar och sannolikhetslära. Kanske kan man också beröra mer hur matematik är knuten till samhället. Hur använder läkare och forskare matematik i vardagen?

Samhällskunskap – kan till exempel arbeta med de konsekvenser som länder med stor spridning av hiv drabbas av. Resursfrågor, bistånd, fattigdom och sociala orättvisor ur ett globalt perspektiv.

Religionskunskap – kan bidra med tankar om religionernas syn på sexualitet och relationer, hur man ställer sig till tillfälliga sexuella kontakter och kondomanvändandet i allmänhet och vad det gör för människors sexuella handlingar.

I ämnets syfte står att:

- *Undervisningen ska bidra till att eleverna utvecklar kunskaper om hur olika religioner och livsåskådningar ser på frågor som rör kön, jämställdhet, sexualitet och relationer.*

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Konflikter och möjligheter i sekulära och pluralistiska samhällen, till exempel i frågor om religionsfrihet, sexualitet och synen på jämställdhet.*

Könsmönster i vardagen

Tankar om manligt och kvinnligt påverkar elevernas vardag på många olika sätt. Det handlar om hur de klär sig, vilka intressen de förväntas ha, vilka egenskaper, vilka utbildningar och yrken de förväntas välja och hur de ska bete sig i allmänhet. Dessa könsmönster påverkar livet på många olika plan. I detta tema kan eleverna få möjlighet att fördjupa kunskaperna om mönstrens ursprung, påverkan och hur de kan skapa förändring inom dessa normer.

Idrott och hälsa – kan beröra könsmönster i idrotter, vilka idrottsval vi förväntas göra, synen på resultat kontra estetik och så vidare.

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Kroppsideal inom idrotten och i samhället i övrigt.*
- *Hur individens val av idrotter och andra fysiska aktiviteter påverkas av olika faktorer, till exempel av kön.*

Teknik – ska beröra könsmönster inom tekniken. Vilka förväntas välja tekniska yrken, vem förväntas ha kunskap om teknik och vem förväntas vara praktiskt lagd inom teknikområdet? Teknik är ett av de ämnen som är starkt könskodat och undervisningen ska belysa detta och skapa möjligheter att bryta dessa mönster.

I ämnets syfte står att:

- *Vidare ska undervisningen ge eleverna förutsättningar att utveckla tilltro till sin förmåga att bedöma tekniska lösningar och relatera dessa till frågor som rör estetik, etik, könsroller, ekonomi och hållbar utveckling (syfte)*

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Hur kulturella föreställningar om teknik påverkar kvinnors och mäns yrkesval och teknikanvändning*

Samhällskunskap – kan belysa könsmönster och strukturer i samhället som till exempel påverkar studie- och yrkesval, jämställdhet, lika lön för lika arbete och representation i medierna.

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Arbetsmarknadens och arbetslivets förändringar och villkor, till exempel arbetsmiljö och arbetsrätt. Utbildningsvägar, yrkesval och entreprenörskap i ett globalt samhälle. Några orsaker till individens val av yrke och till löneskillnader.*
- *Ungdomars identiteter, livsstilar och välbefinnande och hur detta påverkas, till exempel av socioekonomisk bakgrund, kön och sexuell läggning.*
- *Olika slags medier, deras uppbyggnad och innehåll, till exempel en dagstidnings olika delar. Nyhetsvärdering och hur den kan påverka människors bilder av omvärlden. Hur individer och grupper framställs, till exempel utifrån kön och etnicitet.*
- *Skillnader mellan människors ekonomiska resurser, makt och inflytande beroende på kön, etnicitet och socioekonomisk bakgrund. Sambanden mellan socioekonomisk bakgrund, utbildning, boende och välfärd. Begreppen jämlikhet och jämställdhet.*

Bild – kan bidra med reflektioner om könsmönster i bildframställningen. Hur framställs män och kvinnor i bild, vilka normer gäller?

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Bilder som behandlar frågor om identitet, sexualitet, etnicitet och maktrelationer och hur dessa perspektiv kan utformas och framställas.*

Musik – kan bidra med kunskap och diskussion om hur musiken skapar gemenskap och identitet, om det finns könskodade musikgenrer och instrument, och vad som händer om man bryter dessa begränsande normer.

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Ljudets och musikens fysiska, tanke- och känslomässiga påverkan på människan. Musikens funktion för att markera identitet och grupptillhörighet i olika kulturer, med fokus på etnicitet och kön.*

Sexualitet

I ett ämnesövergripande arbete om sexualitet kan kopplingen mellan kropp och sexualitet finnas med. Det kan beröra hbt-frågor, heteronormativitet, familjebildning och normer som styr olika sexuella handlingar.

Biologi – kan bidra med kunskaper om sexuell läggning, diskussioner om könsbegreppet, sexualitetens funktion, kroppens funktioner, sexualitetens egenvärde, hur man kan skaffa barn eller hur synen på sexualitet har förändrats genom åren.

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Människans sexualitet och reproduktion samt frågor om identitet, jämställdhet, relationer, kärlek och ansvar. Metoder för att förebygga sexuellt överförbara sjukdomar och oönskade graviditeter på individnivå, på global nivå och i ett historiskt perspektiv.*

Samhällskunskap – kan behandla vad som står om sexualitet och sexuell läggning i lagen, hur det rent rättighetsmässigt ser ut i andra länder, vad de mänskliga rättigheterna tar upp och vilka normer som dominerar i samhället inom dessa frågor. Vilken koppling finns mellan sexualitet och makt?

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Ungdomars identiteter, livsstilar och välbefinnande och hur detta påverkas, till exempel av socioekonomisk bakgrund, kön och sexuell läggning.*
- *Hur mänskliga rättigheter kränks i olika delar av världen.*
- *Rättsystemet i Sverige och principer för rättssäkerhet. Hur normuppfattning och lagstiftning påverkar varandra. Kriminalitet, våld och organiserad brottslighet. Kriminalvårdens uppgifter och brottsoffers situation.*

Religionskunskap – kan gå igenom olika religioners syn på sexualitet och sexuell läggning och hur detta har förändrats genom åren. Det kan beröra hur sexualitet skildras i populärkulturen och vilka konflikter som kan uppstå i anslutning till dessa frågor.

I ämnets syfte står att:

- *Undervisningen ska bidra till att eleverna utvecklar kunskaper om hur olika religioner och livsåskådningar ser på frågor som rör kön, jämställdhet, sexualitet och relationer.*

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Konflikter och möjligheter i sekulära och pluralistiska samhällen, till exempel i frågor om religionsfrihet, sexualitet och synen på jämställdhet.*
- *Hur olika livsfrågor, till exempel meningen med livet, relationer, kärlek och sexualitet, skildras i populärkulturen.*

Historia – kan ta upp förändringar i synen på kön och sexualitet, religionernas inverkan på den historiska synen på dessa frågor, utsatthet och kamp för lika rättigheter från kvinnorörelsen och hbt-rörelsen.

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Demokratisering i Sverige. Bildandet av politiska partier, nya folkrörelser, till exempel kvinnorörelsen, och kampen för allmän rösträtt för kvinnor och män. Kontinuitet och förändring i synen på kön, jämställdhet och sexualitet.*
- *Hur historia kan användas för att förstå hur den tid som människor lever i påverkar deras villkor och värderingar.*
- *Vad historiska källor kan berätta om människors och gruppers strävan att påverka och förbättra sina egna och andras levnadsvillkor, till exempel genom uppfinningar, bildandet av fackföreningar och kampen mot slaveri.*

Jämställdhet

Jämställdhet kan lyftas som ett speciellt tema i undervisningen även om undervisningen generellt, både till upplägg och innehåll, alltid bör ha ett jämställdhetsperspektiv. Ett jämställdhetstema kan lyfta upp normer för kön som finns i samhället och normernas konsekvenser.

Samhällskunskap – berör jämställdhet ur ett samhällsperspektiv och dess koppling till lika rättigheter, makt, inflytande och utsatthet.

I ämnets syfte står att:

- *Undervisningen ska ge eleverna förutsättningar att se samhällsfrågor ur olika perspektiv. På så sätt ska eleverna utveckla förståelse för sina egna och andra människors levnadsvillkor, betydelsen av jämställdhet, hur olika intressen och åsikter uppstår och kommer till uttryck och hur olika aktörer försöker påverka samhällsutvecklingen.*

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Skillnader mellan människors ekonomiska resurser, makt och inflytande beroende på kön, etnicitet och socioekonomisk bakgrund. Sambanden mellan socioekonomisk bakgrund, utbildning, boende och välfärd. Begreppen jämlikhet och jämställdhet.*

Biologi – kan koppla jämställdhetstankarna till biologiskt kön och sexualitet.

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Människans sexualitet och reproduktion samt frågor om identitet, jämställdhet, relationer, kärlek och ansvar. Metoder för att förebygga sexuellt överförbara sjukdomar och önskade graviditeter på individnivå, på global nivå och i ett historiskt perspektiv.*

Historia – kan bidra med kunskap om hur jämställdheten och jämställdhetsarbetet har sett ut i ett historiskt perspektiv.

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Demokratisering i Sverige. Bildandet av politiska partier, nya folkrörelser, till exempel kvinnorörelsen, och kampen för allmän rösträtt för kvinnor och män. Kontinuitet och förändring i synen på kön, jämställdhet och sexualitet.*
- *Hur historia kan användas för att förstå hur den tid som människor lever i påverkar deras villkor och värderingar.*

- *Vad historiska källor kan berätta om människors och gruppers strävan att påverka och förbättra sina egna och andras levnadsvillkor, till exempel genom uppfinningar, bildandet av fackföreningar och kampen mot slaveri.*

Religionskunskap – kan behandla hur olika religioner och trosuppfattningar ser på jämställdhet och om detta har förändrats ur ett historiskt perspektiv.

I ämnets syfte står att:

- *Undervisningen ska bidra till att eleverna utvecklar kunskaper om hur olika religioner och livsåskådningar ser på frågor som rör kön, jämställdhet, sexualitet och relationer.*

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Konflikter och möjligheter i sekulära och pluralistiska samhällen, till exempel i frågor om religionsfrihet, sexualitet och synen på jämställdhet.*
- *Hur religioner och andra livsåskådningar kan forma människors identiteter och livsstilar.*

Hem- och konsumentkunskap – ska arbeta med jämställdheten i praktiken. Hur ser det ut i vardagens sysslor, vem förväntas göra vad? Vilka konsekvenser kan ett uppdelat och snedfördelat ansvar för hemmet få?

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Arbetsfördelning i hemmet ur ett jämställdhetsperspektiv.*

Bild – kan beröra hur samspelet mellan män och kvinnor framställs i bilder, hur könsmönstren manifesteras i bildspråket och vilka maktperspektiv som framställs.

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Bilder som behandlar frågor om identitet, sexualitet, etnicitet och maktrelationer och hur dessa perspektiv kan utformas och framställas.*

Svenska och svenska som andraspråk – kan behandla jämställdhet i text. Läs texter om jämställdhet, tolka och analysera. Eleverna kan skriva egna insändare, debattinlägg eller krönikor om jämställdhet. Skönlitteratur kan analyseras ur ett jämställdhetsperspektiv.

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Skönlitteratur för ungdomar och vuxna från olika tider, från Sverige, Norden och övriga världen. Skönlitteratur som belyser människors villkor och identitets- och livsfrågor. Lyrik, dramatik, sagor och myter. (svenska)*
- *Skönlitteratur, lyrik, dramatik, sagor och myter från olika tider och skilda delar av världen. Skönlitteratur som belyser människors villkor och identitets- och livsfrågor. (svenska som andraspråk)*

Engelska – kan bidra med till exempel samtal eller skrivuppgifter om jämställdhet på engelska, och kan jämföra villkor i olika engelsktalande länder.

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Levnadsvillkor, traditioner, sociala relationer och kulturella företeelser i olika sammanhang och områden där engelska används.*

Modersmål – kan behandla jämställdhet i text. Eleverna kan läsa texter om jämställdhet, tolka och analysera. De kan skriva egna insändare, debattinlägg eller krönikor om jämställdhet. Skönlitteratur kan analyseras ur ett jämställdhetsperspektiv. Undervisningen kan också inkludera jämförelser mellan Sverige och länder där modersmålet talas.

Centralt innehåll som kan vara aktuellt:

- *Skönlitteratur för ungdomar och vuxna, lyrik, dramatik, sagor och myter från olika tider och områden där modersmålet talas. Skönlitteratur som belyser människors villkor, identitets- och livsfrågor.*
- *Aktuella samhällsfrågor i områden där modersmålet talas, i jämförelse med liknande frågor i Sverige.*

Ord och begrepp

Nedan följer en genomgång av några av de begrepp som används i materialet eller förekommer i arbetet med sexualitet, jämställdhet och relationer. Definitionerna bygger på underlag från Diskrimineringsombudsmannen, Riksförbundet för sexuell upplysning, Riksförbundet för homosexuellas, bisexuellas och transpersoners rättigheter, Statens folkhälsoinstitut och landstingens gemensamma ungdomsmottagning på nätet (UMO).

Asexualitet – avsaknad av aktiv sexualitet och intresse av sexuella relationer. Är inte i lagens mening en sexuell identitet eller sexuell läggning.

Biologiskt kön – kategorisering utifrån inre och yttre könsorgan, könskromosomer och ibland även hormonnivåer.

Bisexualitet – när en person känner sig känslomässigt och / eller sexuellt attraherad av personer oavsett kön.

Cis-person – en person vars könsidentitet stämmer överens med det biologiska, juridiska och sociala könet.

DSD – Disorder of Sex Development. Medfött tillstånd i vilket könets kromosomala, gonadala (rör könskörtlar, dvs. testiklar eller äggstockar) eller anatomiska utveckling är atypisk. Begreppet intersexualism används också.

Etnisk tillhörighet – nationellt eller etniskt ursprung, hudfärg eller annat liknande förhållande. Känsla av tillhörighet till en viss grupp människor med gemensamt ursprung och språk och gemensam kultur.

Etnocentrism – förhållningsätt där utgångspunkten är att den egna etniska gruppen är måttstock och centrum. Utgår oftast från den dominerande gruppen i samhället.

Funktionalitet – ett begrepp för funktionsförmåga med koppling till diskrimineringsgrunden funktionshinder. Används ibland i till exempel intersektionella analyser.

Funktionsnedsättning – varaktiga fysiska, psykiska eller begåvningsmässiga begränsningar av en persons funktionsförmåga som fanns vid födelsen, har uppstått till följd av en skada eller en sjukdom eller kan förväntas uppstå. Det innebär en begränsning av fysisk, psykisk eller intellektuell funktionsförmåga. Benämns *funktionshinder* i lagstiftningen.

Genus – de förväntningar som finns på personer, som utgår från deras biologiska kön, gällande t.ex. kläder, intressen, agerande och utseende. Ett annat ord för detta kan vara socialt kön.

Genusvetenskap – akademisk disciplin som fokuserar på vilken maktposition, vilka fördelar och konsekvenser genustillhörighet kan ge i olika sammanhang. Isärhållande (manligt och kvinnligt är helt olika saker och varandras motsats) och rangordning (män och manlighet är norm och har högre status) är två centrala begrepp vid denna analys.

Hbtq – samlingsbegrepp som innefattar homosexualitet, bisexualitet, transsexualism och queer.

Hen – subjektsform av ett könsneutralt pronomen (motsvarar språkligt han eller hon)

Henom – objektsform av ett könsneutralt pronomen (motsvarar språkligt henne eller honom).

Heteronormativitet och heteronormen – handlar om allt det som bidrar till att en viss sorts heterosexuellt liv framstår som det mest åtråvärda och naturliga sättet att leva. Det kan vara lagar, strukturer, förväntningar eller handlingar. Det är en etablerad norm i samhället som i grunden utgår från att det finns två kön, att dessa förhåller sig till vissa givna mönster, och att människor intresserar sig för det motsatta könet emotionellt och sexuellt.

Heterosexualitet – när en person känner sig känslomässigt och / eller sexuellt attraherad av personer tillhörande motsatt kön.

Homosexualitet – när en person känner sig känslomässigt och / eller sexuellt attraherad av personer tillhörande samma kön.

Intergender – könsidentitet eller uttryck som innebär att personen befinner sig mellan, bortom eller i båda sociala könen.

Intersektionalitet – ett samhällsvetenskapligt begrepp som innebär att man synliggör specifika situationer av förtryck som skapas i skärningspunkter för olika maktrelationer. Det är ett begrepp för en bred analys av maktrelationer där grundtanken är att flera perspektiv samverkar med och påverkar varandra både positivt och negativt. Kön, etnicitet, sexualitet, socioekonomisk bakgrund, religion och funktionsnedsättning är olika faktorer som kan samverka i detta sammanhang.

Intersexualism – se DSD.

Juridiskt kön – det kön som anges i t.ex. folkbokföringen, i passet och som reglerar utformandet av personnumret. Det finns två juridiska kön i Sverige – man och kvinna.

Jämställdhet – begrepp som innebär att alla personer har samma rättigheter, skyldigheter och möjligheter oavsett könstillhörighet.

Könsidentitet – en persons självupplevda kön, det personen själv definierar sig som.

Könsöverskridande identitet eller uttryck – när en könsidentitet eller ett könsuttryck hela tiden eller periodvis skiljer sig från könsnormen. Diskrimineringsombudsmannen har valt att använda begreppen *könsidentitet* eller *könsuttryck*. Alla människor har könsidentitet och könsuttryck, inte bara transpersoner. Med könsidentitet eller könsuttryck avses en persons identitet eller uttryck i form av kläder, kroppsspråk, beteende eller med avseende på kön. Se även transpersoner.

Könssocialisation – ett begrepp för hur de förväntningar och de normer som finns på människor utifrån könstillhörighet införlivas under uppväxten. En anpassning till rådande könsmonster.

Könsuttryck – se socialt kön.

Matriarkat – ett ord för att beskriva att kvinnan har makten i familjen och i samhället i stort. Denna maktposition reproduceras ständigt och ger kvinnan fördelar i många olika situationer. Jämför med patriarkat.

Mentalt kön – se könsidentitet.

Normer – oskrivna och ofta outtalade regler, förväntningar och ideal som beskriver vad som anses vara önskvärt, fördelaktigt och eftersträvansvärt och vad som inte är det. Dessa normer är föränderliga över tid, de är plats- och situationsbaserade och har ofta en stark koppling till makt.

Normkritiskt perspektiv eller förhållningssätt – ett förhållningssätt där normer och samhällliga strukturer kring t.ex. kön och sexualitet synliggörs och granskas. Flyttar fokus från individer och avvikande grupper till samhällets normstrukturer och perspektivet belyser maktaspekterna i systemet.

Patriarkat – ord för att beskriva att mannen har makten i familjen och i samhället i stort. Denna maktposition reproduceras ständigt och ger män fördelar i många olika situationer. Jämför med matriarkat.

Poly – kortform för personer som går emot tvåsamhetsnormen och vill leva eller lever med flera partner. Det kan till exempel handla om polyamori som innebär att under samtycke från alla parter ha flera kärleksrelationer parallellt och polygami som är att vara gift med flera samtidigt (månggifte). Polygami är inte tillåtet i Sverige.

Queer – ett perspektiv där samhällets normer kring kön, sexualitet och makt ifrågasätts eller en identitet för personer som utifrån detta perspektiv vill gå emot eller ifrågasätta kategorisering utifrån sexualitet och kön. Det handlar om att tänka bortom de förväntade uppdelningarna och ifrågasätta heteronormen.

Queerteori och queerforskning – en vetenskaplig inriktning som utgår från queerperspektivet.

Sexuell identitet – en persons känslomässiga och sexuella preferens som definieras av personen själv. De vanligaste definitionerna är bisexuell, heterosexuell eller homosexuell men många väljer att inte identifiera sig inom dessa kategorier. En persons sexuella identitet överensstämmer inte alltid med personens förväntade sexuella praktik. En person som har sex med någon av samma kön behöver t.ex. inte identifiera sig som homo- eller bisexuell och en person som bara har sex med personer av motsatt kön måste inte vara heterosexuell i sin definition.

Sexuell läggning – ett annat begrepp för sexuell identitet. Används i lagtexter.

Socialt kön – de förväntningar som finns på personer, som utgår från deras biologiska kön, för t.ex. kläder, intressen, agerande och utseende. Ett annat ord för detta kan vara könsmönster och genus.

STI – förkortning som betyder sexuellt överförbara infektioner (från engelskans "sexually transmitted infections").

Toleranspedagogik – ett pedagogiskt förhållningssätt där normbrytaren sätts i fokus och syftet är att den utsatta gruppen eller individen ska tolereras, accepteras och respekteras av normföljarna. Jämför med normkritiskt perspektiv.

Transperson – en person vars könsuttryck eller könsidentitet i perioder eller konstant avviker från det kön som registrerats vid födseln. Det är ett samlingsbegrepp som kan omfatta bl.a. transsexuella, transvestiter och intergender. Begreppet berör alltså personer vars biologiska, juridiska, mentala och sociala kön inte alltid överensstämmer.

Transsexualism – en medicinsk diagnos för personer vars könsidentitet inte sammanfaller med det juridiska eller det biologiska könet.

Tvåsamhet – att leva i en parrelation. Förväntningarna kring att alla ska vilja leva i tvåsamhet och endast med en partner kan vara starka i samhället.

Transvestism – ett könsöverskridande uttryck där personen i kortare eller längre perioder för sin egen skull använder eller lever med det motsatta könets stereotypa attribut (t.ex. kläder) eller beteende.

Det här stödmaterialet riktar sig till lärare i grundskolans senare år och ger exempel på hur frågor om jämställdhet, sexualitet och relationer kan integreras i ämnesundervisningen.

Materialet visar hur lärare kan möta både läroplanens krav och möjligheter. Skolverkets förhoppning är att materialet ska bidra till att utveckla en undervisning där eleverna får ökade möjligheter att samtala om och reflektera kring sex- och samlevnadsfrågor utifrån såväl historiska, samhälls- och naturvetenskapliga, som religions- och språkvetenskapliga perspektiv.

Skolverket

www.skolverket.se